

RES PUBLICA

Tijdschrift voor Politologie
Revue de Science Politique
Belgian Journal of Political Science

INHOUD - SOMMAIRE - CONTENTS

Participatie aan complexe politiek

- Beschikbare informatie voor toppolitici en de omzetting ervan in legitiem beleid,
door W. DEMEESTER-DE MEYER 133-139
- 'Onverzadigd', 'Oververzadigd'? of de gevolgen en de gevaren van te veel informatie,
door H. DE CROO 141-145
- Vrouwelijke en mannelijke kandidaten bij de verkiezingen van 24 november 1991 in Vlaanderen,
door M. VAN HAEGENDOREN 147-158
- Politieke informatie in het bereik van de burger,
door M. DEWEERDT. 159-165
- Beeldvorming van het politieke bedrijf via de openbare omroep,
door P. GOYVAERTS 167-182
- De beleidsagenda en het 'wereldbeeld' dat Vlaamse media aanreiken,
door P. JANSSENS 183-196
- Nieuwe sociale bewegingen in de Belgische politiek,
door S. HELLEMANS. 197-211
- Politieke participatie van partijmilitanten,
door K. DESCHOUWER en M. OPSOMER 213-219
- Protest, ongenoegen en onverschilligheid op 24 november... en nadien,
door J. BILLIET, M. SWYNGEDOUW en A. CARTON . 221-235
- Peilen naar de politieke kennis van de Belgische burgers,
door W. DEWACHTER 237-268
-
- The failure of constitutionalism in Canada,
by S. BROOKS 271-285
-

**PARTICIPATIE AAN DE
COMPLEXE
BELGISCHE POLITIEK**

Beschikbare informatie voor toppolitici en de omzetting ervan in legitiem beleid

door Wivina DEMEESTER-DE MEYER

Vlaams Minister van Financiën en Begroting, Gezondheidsinstellingen, Welzijn en Gezin

I. Inleiding

Voortgaande op mijn toch reeds lange ervaring, zou ik deze aangelegenheid vanuit drie overwegingen willen benaderen.

1. De mogelijkheden van toppolitici om over objectieve, adequate informatie te beschikken voor het voeren van hun beleid, nemen met de dag toe. De vooruitgang van de wetenschap en de mogelijkheden van statistische informatieverwerking zorgen daarvoor. Toch blijven er altijd hiaten die maken dat men bijv. niet altijd kort genoeg op de bal kan spelen.
2. Samen met de 'objectieve informatie' groeit echter ook de 'subjectieve desinformatie'. Een eerste reden daarvan is het feit dat beleidsinformatie een complex gegeven vormt dat zelf het resultaat is van een ingewikkeld maatschappelijk proces. Een tweede reden ligt in de gespannen verhouding die men vaak kan vaststellen tussen politici en publieke opinie.
3. Tenslotte zou ik bij wijze van besluit even willen stilstaan bij de vraag wat er schort in het communicatieproces en dit bij de mensen, bij de politicus en bij de informatiemakelaar.

Het is mijn bedoeling op basis van deze beschouwingen aan te tonen dat er heel wat hinderpalen liggen op de weg naar een door de burger aanvaard en dus legitiem beleid.

II. Toename van beschikbare objectieve beleidsinformatie

Het is mijn ervaring dat de stroom aan objectieve beleidsinformatie steeds toeneemt dank zij de wetenschappelijke vooruitgang en de mogelijkheden van de statistische informatieverwerking en de communicatie.

Voorwaarde is wel dat de politici zelf een actieve rol spelen en hun medewerkers aansporen de nodige informatie te verzamelen.

De optiek is totaal verschillend al naargelang het gaat om beleidsvoorbereidend of beleidsvernieuwend werk op lange termijn, om concrete ingrijpende beleidsmaatregelen hic et nunc of om het opvolgen of bijsturen van een bestaand beleid.

Sta me toe dit te illustreren aan de hand van enkele voorbeelden.

Als Staatssecretaris voor Volksgezondheid in de Nationale Regering heb ik intensief geijverd om met al het wetenschappelijk potentieel dat in dit land aanwezig

was een colloquium op het getouw te zetten over de "Bio-ethica in de jaren '90". Het verslag van dit colloquium, waaraan alle universiteiten participeerden, vormt een goede momentopname en een basis voor mogelijke beleidsopties in de toekomst. Sommige vragen hadden nog geen adequaat wetenschappelijk antwoord gekregen; andere zijn in volle evolutie. Mogelijke beleidsopties op dat moment werden echter breeduit gepenseeld.

Ook een rechtstreekse beleidsvernieuwing als de Wet op de Orgaantransplantatie werd grondig voorbereid met alle betrokkenen die ons de nodige informatie ter beschikking stelden.

In beide hoger geciteerde voorbeelden moet men als politicus wel zeer actief bezig zijn met het verzamelen van deze informatie.

Wanneer het gaat om controle over een bestaand beleid, het opvolgen en het bijsturen ervan, liggen de zaken meestal iets eenvoudiger. De Minister kan voor informatie grotendeels terugvallen op zijn administratie of op allerlei gespecialiseerde instellingen van publieke of semi-publieke aard die over de juiste en adequate informatie beschikken. Zo kon ik als Staatssecretaris voor Volksgezondheid voor heel wat maatregelen terugvallen op informatie van bijvoorbeeld het Instituut voor Hygiëne en Epidemiologie (IHE) en het Instituut voor Veterinaire Keuring (IVK).

De algemene vaststelling dat er voldoende adequate informatie ter beschikking zou staan, moet evenwel onmiddellijk gecorrigeerd worden. Er zijn de gekende gebreken en hiaten bij de traditionele informatieverzamelaars die niet voldoende inspelen op maatschappelijke veranderingen en op de vraag naar nieuw statistisch materiaal. Oorzaak daarvan is vaak bureaucratische logheid of inertie, dikwijls ook een gebrek aan een alert beleid terzake.

Zo duiken er steeds nieuwe domeinen op, waar noch vanuit de beleidshoek, noch vanuit de wetenschap snel genoeg afdoende antwoorden kunnen gegeven worden. Het aantal aidsgevallen b.v. is vrij nauwkeurig bekend evenals het aantal geregistreerde seropositieven. Het blijft echter bij zeer algemene ramingen als het gaat om de niet-geregistreerde seropositieven. Die ramingen willen wel eens uiteenlopen, ook in wetenschappelijke kringen. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de illegale inwijkelingen, het zwart werk, het drugverbruik of de drugtrafiek, enz...

Het is dan ook vaak wenselijk dat vanuit de overheid zelf initiatieven genomen worden om de relevante informatie te stimuleren of zelf te organiseren. Dit kan ondermeer via subsidies aan het wetenschappelijke milieu of via concrete studieopdrachten. Dikwijls zal ook dit niet volstaan om kort op de bal te spelen. Wetenschappelijke studies via steekproeven of sporadische waarnemingen volstaan bijvoorbeeld niet langer om het probleem van lucht- en waterverontreiniging grondig aan te pakken. Permanente en oordeelkundig over gans het grondgebied gespreide waarnemingen zijn noodzakelijk. Daartoe worden door de overheid meetnetten opgericht. Pas als die meetnetten voldoende zijn uitgebouwd (wat budgettaire gevolgen heeft) zal het beleid nauwkeuriger kunnen worden opgevolgd.

III. Toename van subjectieve desinformatie

Samen met de objectieve informatie neemt echter ook de subjectieve desinformatie in omvang toe.

A. Een eerste oorzaak is de complexiteit van de informatie

Indien het beleid zich alleen maar zou baseren op statistische informatie van wetenschappelijke, technische, sociologische, economische of politologische aard dan zou het al moeilijk genoeg zijn. Ook hier ontbreekt het wel eens aan eenduidigheid van de ter beschikking gestelde resultaten. Men stelde bij het onderzoek andere premissen voorop, men legde eerder de nadruk op dit of op dat, men verzoekt de lezer een en ander te relativiseren in het licht van enz... Het maken van een keuze blijft hoe dan ook noodzakelijk.

Daarbij komt dat de beleidskeuze zich afspeelt binnen een veld van normatieve, ethische, ideologische en al dan niet partij-politieke gegevens die op zichzelf reeds een immens groot informatiepakket opleveren, dat uit de aard van de zaak zelf meerduidig is. De dragers van al deze informatie vinden we terug in allerlei belangen- en drukkingsgroepen, en politieke partijen die zich tussen de bewindvoerders en de burger opstellen. Zij verzamelen informatie, vanuit de wetenschap en rechtstreeks vanuit de bevolking en spelen ze door naar het beleid en via de media naar de burger. De 'kritische' pers verwerkt dit alles nog eens en voegt er eigen beoordelingen aan toe gericht tot politici en burger.

Zolang er vanuit het beleid voldoende tijd en ruimte is om de maatregelen die moeten worden genomen grondig te bestuderen valt dit nogal mee. Het is mijn ervaring dat wanneer het beleid voorbereid wordt op lange termijn en men daarbij wetenschappelijke objectieve en genuanceerde informatie verzamelt dit de beste garantie vormt voor een goed beleid.

Als Staatssecretaris voor Financiën heb ik samen met de Minister van Financiën o.m. de verlaging van de roerende voorheffing, de huwelijksquotiënt en de decumul doorgevoerd. Deze zaken leefden reeds lang in de betrokken kringen. De ideologische en partij-politieke stellingnamen waren ruim bekend en de micro-economische weerslag op de gezinsbudgetten werd berekend, evenals de fiscale en budgettaire weerslag van deze maatregelen.

Een volgend voorbeeld put ik uit mijn ervaring met de studie over de bio-ethica. Veel van wat in verband daarmee in de komende decennia beleidsmatig zal moeten worden aangepakt, zal teruggrijpen naar deze studie. Ik heb overigens in mijn huidige functie van Minister van Welzijn een gelijkaardige studie op het getouw gezet met betrekking tot het beleid t.a.v. de ouderen in Vlaanderen.

Iets anders wordt het wanneer ideologische of partij-politieke berekeningen primeren om iets door te drukken waarover onvoldoende degelijke informatie bestaat, zodat het probleem nog niet beslissingsrijp is. Sommige maatregelen moeten dan al te snel worden herzien.

Uit dit alles besluit ik dat beleidsinformatie niet louter een zaak is van wetenschappers en beleidsmensen. Beleidsinformatie is evenmin een statisch iets. Zij is het complex resultaat van een maatschappelijk proces waarbij de wetenschap kan voorop gaan, de beleidsvoerders actief moeten stimuleren en de bevolking moet worden voorgelicht en in respons, rechtstreeks of via de intermediaire bewegingen en groeperingen, haar steentje bijdraagt. Op het kruispunt van dit complex en permanent evolutief geheel staat de beleidsvoerder die zijn voorstel of beslissing formuleert.

Dit complex proces ligt mede zowel aan de basis van de objectieve informatie als van de subjectieve desinformatie.

B. Een tweede oorzaak ligt in de spanning tussen beleid en burger

Tenslotte is er de ervaring van de vaak grote en haast permanente spanning tussen de politicus en de publieke opinie.

De politicus beschikt over een som aan informatie, vaak vervat in tal van adviezen. Hij moet al deze gegevens ordenen en elk aspect ervan op zijn waarde beoordelen en afwegen. Dit proces wordt permanent doorkruist door wat de media en de diverse belangen- en drukkingsgroepen aan informatie aan de bevolking doorspelen hetzij rechtstreeks hetzij via de media. Hierbij wordt al te vaak de indruk gewekt dat de politicus geen weet heeft of te weinig rekening houdt met deze of gene informatie. De kritische functie van de media, hoe legitiem ook, wekt bij de publieke opinie vaak deze verkeerde indruk. De grote inwendige discussie binnen de regering komt uiteraard niet naar buiten en hoeft ook niet naar buiten te komen, wel het resultaat dat dan naar de publieke opinie toe gezamenlijk wordt verdedigd.

Een voorbeeld: Bij de opmaak van de begroting beschikt de regering over alle mogelijke informatie en adviezen van de administratie, de nationale of gewestelijke instellingen (Nationale Bank, Nationale Arbeidsraad (NAR), Centrale Raad voor het Bedrijfsleven (CRB), Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij (OVAM), Instituut voor Veterinaire Keuring (IVK) enz...) en van de internationale organen (Internationaal Monetair Fonds (IMF), Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), enz...)

Er zijn de vaak tactische opstellingen van allerlei groeperingen, organen en politieke partijen, die nodig zijn om een bepaald beoogd resultaat te bereiken. Het is als het verschuiven van de pionnen op een schaakbord. Kan men het de burger kwalijk nemen dat dit naar buiten een verwarde indruk geeft?

Zo deelde het VBO onlangs mede dat er helemaal geen ruimte was voor een nieuw centraal akkoord tussen werkgevers en werknemers. De werknemers vinden van wel. Onder druk van de regering heeft het VBO dan toegegeven dat er wel een geringe ruimte is van bijv. 1 %. Voor de werknemers lijkt dit te weinig want dan blijft er te weinig marge voor latere interprofessionele akkoorden. De gouverneur van de Nationale Bank schuift dan een cijfer naar voor van 1,25 %. De onderhandelingen kunnen voorzichtig beginnen.

Dit tactische spel wordt niet altijd begrepen door de man in de straat. Hij houdt er weinig rekening mee dat er meestal verschillende alternatieve keuzes mogelijk zijn maar dat iedere specifieke keuze eigen gevolgen heeft op het geheel van het socio-economisch-politieke gebeuren. Belangengroepen spelen daar gretig op in om hun keuze als de enige juiste voor te stellen. De perscommentaren doen de rest. Voor de man in de straat wordt dit een kluwen van verwarring.

Een andere bron van misverstand en spanning wordt gevormd door het feit dat heel wat informatie een confidentieel karakter heeft (bepaalde gegevens in verband met justitie, gezondheidszorg, rampen, enz...) Ze worden vaak geheimgehouden of pas na een tijd prijsgegeven, of alleen op vertrouwelijke basis aan wetenschappers meegedeeld.

IV. Wat schort er in het communicatieproces bij burger, politicus en informatiemakelaar?

Het grootste euvel is niet dat er bij iemand wat schort. Dat zal wel altijd zo zijn. Belangrijker is dat in dit informatieproces, en dit is vaak in de politiek ook het

geval, de gemeenschappelijke noemer ontbreekt. Iets dat nauwelijks nog vermeld wordt of volledig als onbestaande wordt beschouwd, is het zogenaamde algemene belang. Het individualisme en de versplintering vieren in onze samenleving hoogtij. Het geheel verzinkt in het niet, de versplinterde delen springen in de belangstelling van even zoveel versplinterde individuen en deelgroeperingen. De de-ideologisering en het post-modernisme hebben hun intrede gedaan in onze samenleving. Noch burger, noch politicus, noch informatiemakelaar ontsnappen daaraan. De regelrechte aanvallen op de zogenaamd verzuilde intermediaire groeperingen zijn een teken aan de wand. Het waren immers deze organisaties die hun leden vaak vormden tot echte staatsburgers, die de band wisten te leggen tussen individueel belang, groepsbelang en algemeen belang.

De oplossing kan er zeker niet in bestaan steeds meer informatie, zij het dan al objectieve, over de burger uit te storten. Reeds nu maken velen gebruik van ontsnappingsroutes om toch maar niet de politieke informatie te moeten ondergaan. In de krant lezen zij de ongevallen en de sport en op TV schakelen zij over naar spelprogramma's of naar oppervlakkig of speels gebrachte informatie. En... toegegeven de media treft daar nauwelijks schuld want zij zijn multi-functioneel; zij hebben dus nog wel wat anders te doen dan objectieve politieke informatie over te brengen.

Niet in 'meer' maar in 'betere' informatie zou dus de oplossing moeten worden gezocht. Ik zie terzake twee grote informatiemakelaars.

A. *De media*

Er zijn vooreerst de media. Het is hun zaak hoe informatie op een boeiende en objectieve wijze moet worden gebracht. Het woord is dus aan de professionals terzake. Als politicus kunnen wij daar weinig definitiefs over zeggen. De zaak ligt overigens zeer gevoelig. We kunnen ons natuurlijk, zoals iedere leek, vragen stellen vanuit onze ervaring. Primeren kijkcijfers en oplagen niet dikwijls op de informatiewaarde? Verzinkt de objectieve informatie, door plaats- of tijdgebrek, niet teveel in opiniëring? Wordt steeds voldoende onderscheid gemaakt tussen informatie en opiniëring? Is objectieve informatie op zich wel attractief genoeg? De vraag kan worden gesteld vanuit de professionele hoek van de journalist en vanuit de commerciële hoek van de media-eigenaar. Denkt men niet te gemakkelijk dat wanneer men enkele personen van verschillende strekking aan het woord laat, men reeds een hoge mate van objectiviteit bereikt? Heeft men wel de tijd en de plaats om deze som van opiniëring voldoende te duiden? Liggen in de media zelf en in hun multi-functionaliteit niet reeds zoveel beperkingen besloten voor het bereiken van een hoge graad van objectiviteit?

Ik ken de antwoorden niet op deze vragen. Ik wil daar wel aan toevoegen dat ik op het stuk van de informatie toch ook heel wat positieve dingen zie gebeuren in de media.

B. *Socio-culturele groeperingen, belangen- en drukkingsgroepen*

Een andere grote informatiemakelaar wordt gevormd door de honderden intermediaire sociale en socio-culturele groeperingen, belangen- en drukkingsgroepen in de breedste zin van het woord. Soms hebben zij duizenden, ja tienduizenden leden. Zij doen wat we zouden kunnen noemen aan een soort 'permanente vorming'. Toch is dit woord misschien te eufemistisch. Houden zij wel voldoende rekening met het geheel om in hun informatie objectief genoemd te kunnen wor-

den? Vanuit hun maatschappelijke functie is het antwoord waarschijnlijk negatief. Heel dikwijls zal het gaan om het onvolledig en ongenueanceerd beklemtonen van deelaspecten van een beleidsprobleem. In hoever maken zij de objectieve informatie via subjectiviteit, onvolledigheid of gebrek aan nuances niet volledig ondergeschikt aan hun opiniëring?

Wat schort er tenslotte bij de politici? Ik vraag me af of wij in België wel een informatiebeleid hebben, met al wat dat inhoudt aan slagvaardigheid, coherentie en professionaliteit. Wij hebben een instelling als Inbel maar die levert informatie achteraf. Informatie die het beleidsproces begeleid is vanuit de overheid quasi onbestaande, goede uitzonderingen niet te na gesproken.

Ministers doen ieder wat zij goed achten, afzonderlijk en vaak op een volkomen amateuristische wijze. Sommigen hebben goede persdiensten met een zekere graad van professionaliteit; anderen interesseren zich daar minder voor. Er zijn er die uitgroeien tot ware TV-sterren in spel- en semi-informatieprogramma's en die daar dus duidelijk een soepje maken van informatie, opiniëring en persoonlijke propaganda.

Van professionele regeringswoordvoerders heeft België geen weet. Aanzetten daartoe in het verleden werden niet doorgetrokken. Misschien waren ze ook niet goed. Alleszins bestaat er bij ons op dat stuk geen traditie. Een zaak staat vast: een politicus is geen informatiedeskundige.

V. Besluit

Het besluit lijkt voor de hand te liggen: haal de informatiedeskundigheid binnen in de politiek. Laat deskundige en systematische informatieverspreiding over politiek niet alleen over aan de geëigende media, die trouwens een veel bredere informatieverspreiding als doel hebben. Maar ook wanneer de politici dat doen is succes niet verzekerd, zoals experimenten uit het verleden leren. Dit doet me overigens denken aan wat heel wat bedrijfsleiders hebben ervaren met betrekking tot de revolutie van de integrale kwaliteitszorg (total quality management). Top managers die deze integrale kwaliteitszorg ervoeren als iets dat van belang was voor het al of niet overleven van hun bedrijf, maar die daar zelf niet de nodige tijd toe vonden, gingen iemand aanduiden die voortaan verantwoordelijk was voor de kwaliteit van de produkten. Die taak was aartsmoelijk en weldra beschikte het bedrijf over een heus departement gewijd aan de kwaliteitszorg. Spijtig genoeg scheen de kwaliteit van de produkten er niet echt op te verbeteren. Hoe kwam dat? Aangezien er een departement was voor de kwaliteitszorg hoefde niemand anders zich daar nog zorgen over te maken. De top managers konden hun job blijven uitoefenen zoals voordien en hun geweten was gestus, ze hadden immers een departement voor kwaliteit. Bij de werknemers ontstond het gevoel dat de top managers het niet echt serieus meenden met de nieuwe aandacht voor kwaliteit; ze sprongen er immers zelf niet voor in de bres maar lieten de taak aan anderen over. Wat die top managers niet beseften was, dat, wanneer ze echt verandering wilden, ze eerst zelf dienden te veranderen. Een organisatie kan pas echt veranderen als haar leiders veranderen. Ze beseften niet echt dat kwaliteit zo belangrijk was dat je dit niet zomaar aan anderen kunt overlaten.

Met de informatieverspreiding vanuit de overheid is er iets gelijkaardigs aan de hand. Als die informatie als zo levensbelangrijk wordt ervaren voor de politiek, met name de democratische politiek met en voor de burger, dan moeten de politici die informatie zelf ook terdege ter hand nemen. Het volstaat niet alleen deskundigen in te huren of een dienst in het leven te roepen. Politici zullen zelf per-

manent en systematisch een grote bekommernis voor informatie aan de dag moeten leggen. Zij kunnen de medewerking van deskundigen vragen maar zij mogen de taak niet aan deskundigen overlaten, denkend dat dan alles wel terecht komt. Experten moeten worden aangetrokken en er moet training komen, maar de leiders zelf moeten de eerste hete kastanjes uit het vuur halen.

De vraag blijft op welk niveau deze aanpak moet gebeuren : op het niveau van de regering, het parlement of de partijen. Het antwoord lijkt voor de hand te liggen : op alle niveaus. Wil men het beleid dichterbij de mensen brengen dan moet dit meer zijn dan een slogan. Een Staatssecretaris voor informatieverspreiding? Goed, op voorwaarde dat dit geen voorwendsel wordt voor andere politici, op andere niveaus, om niets te doen. Ook voor de partijen is het trouwens van strategisch belang deze taak van informatie ten volle op zich te nemen.

De politicus die beleidsvoorbereidend en beleidsvernieuwend wil optreden zal steeds moeten steunen op drie pijlers :

- het wetenschappelijk onderzoek ;
- de ervaring via het contact met burger en samenleving ;
- de uiteindelijke beleidskeuze, die, na alle informatie uit onderzoek en ervaring, hoe dan ook nodig blijft.

Naar de bevolking toe zullen de politici dit proces en het resultaat ervan, namelijk de uiteindelijke beleidskeuze en haar consequenties, moeten verduidelijken door een deel van de informatie zelf, en dit op een intensieve, systematische en deskundige wijze, ter harte te nemen.

'Onverzadigd', 'Oververzadigd'? of de gevolgen en de gevaren van te veel informatie

door Herman DE CROO

Fractie leider VLD Senaat, gewezen minister,
Hoogleraar aan de Vrije Universiteit Brussel

Kennis, geboren uit informatie, schenkt maar macht wanneer kennis gepast bruikbaar gemaakt wordt en ook passend wordt aangewend.

Geldt dit insgelijks voor de politicus?

Blijkt hij of zij – drijfriem tussen burger en instellingen – het aangehaalde principe te doen loochenen?

De politicus wordt overgeïnformeerd, maar zijn merkbare kennis lijkt bescheiden en de doorwerking ervan naar het beleid enerzijds en de uitleg naar de mandaatgevers anderzijds, lopen gebrekkig.

I. Wie? Waar? Wat? Wanneer? De politicus, bestemming van informatie

Wie is tenslotte de politicus, voorwerp van zoveel (te veel) informatie?

De politicus is ook een medeburger en lid van de maatschappij. Hij of zij gedraagt zich als persoon binnen een gegeven familie, een kring, een gemeenschap, met verantwoordelijkheden als ouder. Hij of zij oefent een of meerdere beroepen uit, heeft een reeks belangstellingssferen en wortelt gewoonlijk diep in de lokale gemeenschap.

Per definitie is de politicus lid van een verkozen of aangeduide groep waar men beslissingen voorbereidt en treft of minstens controle op beslissingen uitoefent.

Lid van een gemeenteraad of van een schepencollege, van een provincieraad, van een bestendige deputatie, dikwijls van een gemeenschaps- of een gewestraad en tegelijkertijd rechtstreeks verkozen in de Senaat of in de Kamer kan hij – gezezen of, voorlopig nog, toekomstig – lid van de uitvoerende macht zijn.

In al deze hoedanigheden wordt hij voorwerp van vele informatiebronnen of stuurt men informatiestromen recht op hem af.

En van dit alles wordt verwacht dat hij rechtstreeks of met zijn medewerkers syntheses maakt, er belangstelling voor betuigt, een keuze formuleert. Zoals voor zovele andere dingen moet hij daarvoor de tijd opbrengen.

II. Waar vindt de politicus zijn informatie?

Twee grote reeksen van bronnen staan voor hem open. Hij wordt er soms in ondergedompeld. Er is vooreerst de geschreven informatie waar hij zelf uit put of waarvan de gegevens voor hem worden voorbereid. En verder is er de auditieve informatie waarnaar hij luistert of waarmee hij dialogueert.

A. De geschreven informatie

Voor een politicus is die enorm!

De parlementaire instellingen met hun *Bulletin van Vragen en Antwoorden*, hun *Beknopt Verslag*, hun *Handelingen*, hun *Parlementaire Documenten*, de rapporten, de verslagen van de onderzoekscommissies, de vele gegevens die de senator en volksvertegenwoordiger worden toegestuurd vanuit het Rekenhof, de Nationale Bank, de parastatalen, duizend en één mededelingen... – de politicus is overgedocumenteerd: meters, soms meerdere meters, bibliotheekrekken per jaar.

Daarenboven ontvangt hij rechtstreeks of in beknopte vorm de pers, dag- en weekbladen, de vele documenten van duizend en één organisaties – of ze nu lobbyen of eenvoudig bekend willen worden – de publikaties van buitenlandse ambassades, van vertegenwoordigers van alle soorten bewegingen, de ruime Europese informatie, de documentatie over sociale en economische structuren, over bedrijven, V.Z.W.'s. Meer dan eens doet hij beroep op databanken: Bistel, Justel en zovele anderen.

De bibliotheek van het parlement – naast zovele andere – staat te zijner beschikking en dit met goed bijgehouden informatie en documentatie.

De interne informatie van zijn fractie of partij krijgt, uiteraard, een bijzondere plaats. De regionale weekbladen of de regionale pagina's in de dagbladen zijn hem niet vreemd. De geschreven, visuele en auditieve media liggen hem nauw aan het politieke hart.

B. Auditieve informatie

De politicus luistert naar collega's in openbare vergaderingen, in commissies en naar de ministers en hun medewerkers, en naar de steeds zwellende studiediensten. Vele politici komen in contact met ruime informatie op colloquia, spreekbeurten, fractievergaderingen, partijbureau's, werkgroepen en debatten.

Ze luisteren naar wat wordt vermeld in familiale- of in vriendenkring.

Ze staan dagelijks in contact met 'de burger' of de militant op zovele plaatsen waar hij ze kan ontmoeten: sportmanifestaties, feesten, bijeenkomsten allerhande, politieke of breed-maatschappelijke.

Op dienstbestoon, – waarom niet? – leert hij veel van de dicht bij de realiteit staande zorgen. Zijn drempel van bereikbaarheid wordt afgebouwd wanneer iemand met zijn zorgen – zijn eigen problemen – de politicus aanschrijft of aanspreekt. Dienstbetoon laat aanvoelen hoe hoog en hoekig de toegangen zijn naar de dienstverlening, die de gemeenschap objectief voor eenieder zou moeten waarmaken.

Er is nog de radio, gewoonlijk in de wagen of op een klein draagbaar postje dat men van de ene plaats naar de andere meezeult: de vroege informatie van de B.R.T.n., R.T.B.F., Vlaanderen internationaal met de goede samenvatting in het Engels, in het Duits of het Frans, en, later op de dag, de B.B.C., en noem maar op.

Uit alle hoeken vallen de informatiesluizen open, de politicus zwemt of drijft erin.

III. Voor wat en wanneer ?

Uiteraard leeft de politicus binnen een gegeven maatschappij waarvan hij, met de gevoeligheid die de zijne is, zo goed en zo vlug mogelijk de laatste trilling wil ervaren. Zijn politieke wijsvinger laat nooit de pols van de openbare mening los.

Maar naast deze algemene informatie is er nood aan specifieke kennis om te reageren op een wetsvoorstel, een ontwerp van decreet, een beleid in een gemeente, een persbericht of om zich te scharen achter een verregaande optie.

De politicus moet kritisch en opbouwend kunnen reageren op wat wordt voorgesteld door de uitvoerende macht. Daarenboven heeft hij ook zijn plaats in het geheel van hetgeen zijn partij naar de openbare opinie bespeelt : specifiek of ruim met nieuwe ideeën, initiatieven of alternatieven die de openbare opinie te lijf gaan.

Meer dan eens wordt hij gevraagd te spreken of te reageren, voor algemene of specifieke auditoria. Tijdens de voorbereiding hiervan worden niet alleen klaargestoomde teksten gelezen maar ook verteerd en begrepen – want vragen kunnen steeds volgen... Kennis moet worden uitgewerkt, en met overtuiging, zo mogelijk doorleefd, worden uitgebracht.

Soms komt de informatie te laat, dikwijls is ze niet meer tijdig bruikbaar, omdat de zogenoemde actualiteit zo vlug gaat en men niet alles aankan.

Meer dan eens moet er aan grondige taakverdeling worden gedaan. Met de steun van vele beknopte nota's komende van medewerkers verbonden aan een partij, aan een fractie, aan een studiecentrum of aan grote organisaties als de mutualiteiten, vakverbonden, verenigingen ter beveiliging van globale standenbelangen of specifieke beroepsorganisaties tracht de politicus zich te behelpen.

De bestendige zorg blijft dan : zijn de gegevens objectief, is de informatie betrouwbaar, werd zij nagezien, geeft zij de alternatieven, is zij vergelijkbaar met informatie uit andere streken of landen, wat heeft zij aan documentaire waarde na tijdsverloop ?

Vergelijkende gegevens worden veeleer misbruikt dan doelmatig aangewend. Meer dan eens kript men de bron naar dewelke men refereert fors op : OESO- of IMF-rapporten zijn daar een mooi voorbeeld van.

IV. Naar een beleid en naar de burger

Informatie heeft tevens tot doel het beleid te bekritisieren of te ondersteunen. In het Belgisch herstel geraakt dit meer en meer versnipperd : b.v. het Brussels Gewest produceert documenten met een veelvoud alsof de wereld wordt heruitgevonden.

De polen van informatie kunnen zich ook gaan plooiën naar specifieke regionale, zelfs lokale belangen. België kent nogal wat verschillen voor wat in Wallonië, Vlaanderen of Brussel gebeurt en verder is er nog het georganiseerde Europa, waar zoveel naartoe vloeit.

De factor vernieuwing of bestendigheid – de numerus clausus of de grondige heropbouw van de maatschappelijke zekerheid in het gezond blijven of in het oud worden – speelt meer en meer een oriënterende rol.

Er zijn administraties die nationaal en regionaal een zekere ingetogenheid vertonen met nog steeds fors gehanteerde zwingplichtcriteria. Daar moet men soms

in het duister gaan tasten. Daar is de toegang tot informatie – het document en zijn voorbereiding zoals het wel gebeurt binnen de gemeenteraden – beperkt. De provincies, de gemeenschappen, het gewest, de federale staat, Europa laten niet, zelfs niet op een kier, de deur van de keuken open; men kan alleen maar het afgewerkte menu, het geserveerde, beoordelen.

V. Er is ook... de tijd!

Zelfs met het overzadigd dynamisme van de nieuwsgierigheid, van de prikkelbaarheid, van de competitie en van de vrees uit de toon te vallen, zelfs met een grote zin voor synthese en een sterk geheugen, zelfs met medewerking en begeleiding blijkt de factor tijd een enorme, soms onoverbrugbare moeilijkheid bij het verwerven en het verwerken van informatie.

De politicus moet zich veel en veelvuldig verplaatsen. Hij moet een forse dosis 'convivialiteit' verorberen: sportmanifestaties, cocktails, partijbijeenkomsten, politieke verzamelingen allerhande, zijn fractie in de gemeenteraad, in zijn partij, in de nationale of regionale vergaderingen; het neemt – het beneemt – zovele uren en dagen.

De politicus ontvangt bovendien een omvangrijke briefwisseling en moet een resem contacten doorworstelen en de tijd, zelfs de zeven dagen per week, is niet oneindig, noch onbeperkt.

VI. Naar de burger

Wat moet hij aan de burger gaan uitleggen? Hoever kan hij het uitleggen? Waar gaat de aandacht van de burger naar toe en wie is tenslotte de burger?

De burger is zo veelzijdig als zijn problemen kunnen zijn: een nerveuze voetganger wanneer het onveilig wordt, maar een gekrenkte automobilist wanneer hij het stuur terug opneemt; bezorgd over de opvoeding van zijn kinderen maar kritisch wanneer hij de onderwijsuitgaven op de korrel neemt. Gretig voor gratis geneeskundige mogelijkheden, geneeskundige hulp maar bijzonder verontrust over de lasten die het geheel in het kostenproces van de overheid met zich meebrengen.

Er zijn bijna zoveel facetten aan het leven van de burgers als er problemen voor de burgers bestaan. Problemen en beleid: dit moet worden uitgelegd en aanvaard. Hierop wordt door diverse politieke partijen en politici gereageerd. Steeds met het bewuste of onbewuste gevoel: hoe alles te verzilveren op de dag van de geheime, vrije en beslissende verkiezingen.

VII. Vertrouwen

Wij kennen, o.m. West-Europa, een parlementaire democratie waar zo goed als het maar kan mannen en vrouwen worden aangeduid als vertegenwoordigers des volks bij geheime stemming, voor een zekere tijd, onder het waakzame oog – speciaal het oog van de pers – over hun politiek doen en laten. Soms ook over hun privé doen en laten.

Terzelfdertijd heeft de politicus het moeilijk om een zekere onmacht te bekenen. Wat kan hij doen aan Europese directieven en aan ruime internationale politieke gebeurtenissen? Zelfs aan een aantal lokale aangelegenheden: het verminderen van het aantal stations van een spoorlijn, het versnellen van openbare wer-

ken of het claimen van nieuwe industrieterreinen, of het beveiligen van ruime natuurzones, kan hij weinig doen.

En dat bekennen naar de burger toe is lastig. Nederigheid is niet de eerste deugd van een politicus!

Wat doet men dan? Men schermt zich af achter zogenoemde objectieve bronnen van informatie waar men geen of minder greep op heeft om uit te leggen of ten uitvoer te moeten brengen: de Europese Gemeenschap, het Verdrag van Maastricht, de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), zelfs het Internationaal Monetair Fonds (I.M.F.), of de Duitsers, de Engelsen, of wie ook, of... het onafwendbare van de geschiedenis, wanneer de migranten fors uit de voormalige Oostbloklanden naar West-Europa oprukken – kortom de anderen.

Van tijd tot tijd wentelt de burger zijn zorgen af, ook zijn misnoegdheid. Zoals bij het volk van Israël wordt de zondebok regelmatig de woestijn ingestuurd.

De politicus dekt zich dan bijkomend af door een aantal structuren aan te kleven, ruime adviesraden die zo zijn samengesteld dat zij bijna bindend zijn of minstens weet hij hun adviezen handig te benutten als bindend.

De burger, in zijn zovele facetten, wenst echter een vertrouwensband. Hij kiest, wenst in contact te komen met de verkozene, bewust of onbewust, en geeft hem een voorlopig mandaat voor zijn globale en specifieke belangenbehartiging. De politicus moet met 'confidence building measures' dit blijvend waarmaken. Dit betekent klare taal spreken, gevoelig zijn voor wat reilt en zeilt, globaal, lokaal, algemeen en sectorieel; niet alleen in zijn gewest maar landswijd. En... tenslotte moet de politicus een aantal politieke morele standaarden hoog houden.

VIII. Hoe kan de politicus de burger bereiken en overtuigen?

De mediaverkrimping herleidt het politiek gebeuren tot enkele seconden op T.V., een paar minuten op de radio, een hoofdtitel en enkele kolommen in het dag- of weekblad. Waar blijft de argumentatie, het pro en het contra, de grijze nuances van de complexiteit, het uittekenen van gegevens en het overdragen van informatie?

Een en ander kan door een vlottere aanduiding van degene die hij wenst te verkiezen en door van tijd tot tijd, voor specifieke niet voorziene problemen via een duidelijke vraag in referenda, die bindend zijn, deze problemen naar de bevolking toe te sturen. Dit zijn technieken die moeten worden onderzocht en uitgetest.

Dan en dan alleen zal men de eerder rustige beoordeling kunnen uitspreken dat de zogenoemde vervreemding van burgers en politici, van het gezag en de mensen over wie het gezag wordt uitgeoefend niet te pletter gaat varen op structurele klippen: gebrek aan begrip en vertrouwen in de complexiteit van de problemen en hun oplossingen. Politiek kan dan opnieuw veel meer worden dan het dag in dag uit begeleiden van conjuncturele aangelegenheden. Meer structurele voorzieningen kunnen dan op het bord van de toekomst met kennis en vaste hand worden uitgetekend.

Vrouwelijke en mannelijke kandidaten bij de verkiezingen van 24 november 1991 in Vlaanderen

door Mieke VAN HAEGENDOREN,

Gewoon hoogleraar aan het Limburgs Universitair Centrum

I. Inleiding

De politicus is zeer nieuwsgierig naar de mening van zijn opdrachtgever, de kiezer, die zijn carrière kan maken of breken. In zijn kielzog heeft de politoloog al veel onderzoek verricht naar zijn vaak verrassende en onvoorspelbare gedrag. Ook de gekozene is al voorwerp geweest van wetenschappelijk onderzoek. Merkwaaardig genoeg viel de kandidaat, nl. deze die zijn nek uitsteekt maar hiervoor vaak weinig gehonoreerd wordt, buiten het gezichtsveld van de politicus, en ook van de wetenschapper.

De aanleiding tot dit beperkte onderzoek, was de vaststelling dat de vrouwelijke kandidaten bij de vorige verkiezingen eens te meer weinig mandaten in de wacht sleepten, hoewel hun aantal voorkeurstemmen beduidend hoger lag dan bij voorgaande verkiezingen.

Voor de Emancipatieraad was dit de aanleiding om het Centrum Vrouwenstudies van de Universiteit Antwerpen en de Université des Femmes de opdracht te geven een onderzoek te doen naar het profiel van de vrouwelijke en mannelijke kandidaten, om te trachten op basis van deze resultaten een strategie ten aanzien van de vrouwelijke kandidaten uit te stippelen: ¹

In dit artikel zal ik mij beperken tot het schetsen van het profiel van de vrouwelijke en mannelijke kandidaten.

II. Methodiek van de schriftelijke enquête

Er werd geopteerd voor een schriftelijke enquête die gestuurd werd naar alle vrouwelijke (772) en naar een steekproef van de mannelijke kandidaten (800 op 2.332) op de lijsten voor Kamer en Senaat.

De vragenlijst werd opgesteld in onderling overleg tussen het Steunpunt Women's Studies UIA en l'Université des Femmes. Dit betekent dat een aantal vragen gemeenschappelijk zijn in de nederlandstalige en de franstalige vragenlijst, maar in beide vragenlijsten worden ook een aantal verschillende items bevraagd. De nederlandstalige vragenlijst bevatte 47 – overwegend gesloten – vragen.

(1) Het volledige onderzoeksrapport, M. VAN HAEGENDOREN, R. VANHERCK, M. VAN NULAND, *Het profiel van de kandidaten (op de Nederlandstalige lijsten) bij de verkiezingen van 24 november 1991 een vergelijking tussen de vrouwen en de mannen*. Antwerpen 1992, kan aangevraagd worden op het Centrum Vrouwenstudies, Universiteitsplein 1, 2610 WILRIJK.

Het antwoord-percentages voor de vrouwelijke kandidaten bedroeg 41,6%, dat van de mannelijke 38,5%.

III. Identificatiegegevens en leefsituatie ²

A. Leeftijd

De kandidaten zijn niet van de jongsten : de mannen zijn gemiddeld 45, de vrouwen gemiddeld 43 jaar. Bij de vrouwen zijn alle leeftijdsgroepen vrij evenwichtig vertegenwoordigd. Bij de mannen is er een opvallende oververtegenwoordiging van vijftigplussers.

TABEL I
Leeftijd van de kandidaten

Leeftijdscategorie	MK ³	VK ³
≥ 34 jaar	18,0	17,4
34 - 39 jaar	11,3	18,4
40 - 44 jaar	19,4	22,3
45 - 49 jaar	20,4	19,4
≤ 50 jaar	31,0	22,6
Totaal (N)	284	310

B. Socio-economische achtergrond

De vaders van de kandidaten zijn of waren vooral werkzaam als arbeider en kleine zelfstandige. In dit verband zijn er wel significante verschillen tussen de mannelijke en de vrouwelijke kandidaten in die zin dat de vrouwen uit een iets hoger gesitueerd sociaal milieu komen. Ongeveer 35% van de vrouwelijke kandidaten, tegenover slechts 28% van de mannen, heeft een vader die behoort tot het kaderpersoneel, die zelfstandige is met meer dan 10 werknemers, die een vrij beroep uitoefent of ambtenaar is van niveau 1. Bovendien heeft bijna de helft van de mannelijke kandidaten, tegenover slechts 1 op 3 vrouwen, een arbeider of uitvoerend bediende als vader.

De moeders van de kandidaten zijn overwegend niet beroepsactief : 60% van de moeders van zowel de vrouwelijke als de mannelijke kandidaten oefent of oefende geen betaalde beroepsarbeid uit. Het is verrassend dat de beroepsactieve moeders overwegend kleine zelfstandige zijn.

(2) In de tabellen worden in de eerste kolom de resultaten van de mannelijke kandidaten weergegeven (onder hoofding MK), de tweede kolom toont de antwoorden van de vrouwelijke kandidaten (VK). Onderaan de tabel wordt zowel voor de mannen als de vrouwen het aantal respondenten aangegeven dat de betreffende vraag beantwoordt heeft (N).

(3) MK staat voor mannelijke kandidaat. VK staat voor vrouwelijke kandidaat.

TABEL II
Beroepsactiviteit vader en moeder van de kandidaten

Beroepsactiviteit ouders	Vader		Moeder	
	MK	VK	MK	VK
Niet beroepsactief	1,6	1,8	59,0	60,3
Arbeid(st)er	30,1	24,0	9,7	5,9
Uitvoerend bediende	13,4	8,6	2,8	4,3
Middenkader	7,7	7,5	2,8	1,6
Hoger kader	4,5	5,4	0,3	0,7
Zelfstandige (\leq 10 medewerkers)	18,7	22,6	13,2	15,4
Zelfstandige (\geq 10 medewerkers)	2,8	4,3	2,1	1,3
Vrij beroep	4,9	4,3	4,9	2,6
Ambtenaar niveau 1	3,7	4,7	1,4	1,0
Ambtenaar niveau 2, 3 of 4	4,9	5,7	2,1	0,7
Onderwijs	4,5	9,0	1,7	5,9
Militair(e)	3,3	2,2	0,0	0,3
Totaal (N)	246	279	242	305

C. Opleiding van de kandidaten

Wat het opleidingsniveau van de kandidaten betreft, zijn er grote verschillen tussen de mannen en de vrouwen, verschillen die misschien wel een verklaring kunnen bieden voor hun verschillende politieke invloed. Bijna de helft van de mannen heeft een universitair diploma op zak, bij de vrouwen is dit slechts 22%.

TABEL III
Hoogste behaalde diploma van de kandidaten

Hoogst behaalde diploma	MK	VK
Lager onderwijs	5,8	1,9
Lager secundair onderwijs	8,6	14,5
Hoger secundair onderwijs	20,6	27,2
HOBu kort type	15,1	26,0
HOBu lang type	6,9	8,0
Universitair onderwijs	43,0	22,5
Totaal (N)	291	311

Maar hoe dan ook, het opleidingsniveau van de kandidaten is veel hoger dan dat van de gemiddelde bevolking.

D. Beroepsactiviteit kandidaten

Meer mannen dan vrouwen zijn beroepsactief: 83% tegenover 70%. Wanneer we de activiteitsgraad van de vrouwelijke kandidaten in de verschillende leeftijdscategorieën vergelijken met de activiteitsgraad van de corresponderende leeftijdsgroepen van de totale vrouwelijke bevolking, valt meteen hun hoge graad van beroepsactiviteit op. De vrouwelijke kandidaten werken opmerkelijk meer buitens-

huis dan de doorsnee vrouwelijke bevolking, en dit geldt voor alle leeftijdscategorieën.

De aard van de beroepsactiviteit van de vrouwelijke kandidaten kan misschien ook weer een stukje hun geringere impact verklaren: slechts een vierde van de vrouwelijke kandidaten bekleedt een leidinggevende functie (kader, vrij beroep, zelfstandige met meer dan 10 werknemers), tegenover de helft (nl. 49%) van de mannelijke kandidaten. De werkomgeving van de vrouwelijke kandidaten bestemt hen niet zo direct voor op een politieke carrière: één op drie verricht uitvoerende verzorgingsarbeid of staat in het onderwijs. Deze vrouwen kunnen het misschien wel met veel moeite brengen tot parlementair (maar dan als backbencher); de advocaat is al eerder voorbestemd om minister te worden.

TABEL IV

Beroepsactiviteit van de kandidaten

Beroepsactiviteit	MK	VK
Arbeid(st)er	6,6	4,1
Uitvoerend bediende	20,2	30,6
Uitvoerende verzorgingsarbeid	2,1	12,2
Middenkader	5,0	7,7
Onderwijs	16,5	20,3
Kaderfunctie	25,6	14,9
Zelfstandige (\geq 10 medewerkers)	5,8	6,3
Zelfstandige (\leq 10 medewerkers)	2,5	0,9
Vrij beroep	15,7	3,2
Totaal (N)	242	222

E. Gezinssituatie van de kandidaten

De vraag naar de leefsituatie leert ons dat de meerderheid (meer dan 60%) traditioneel samenleeft met partner en kinderen.

TABEL V

Leefsituatie van de kandidaten

Huidige leefsituatie	MK	VK
Ouders	4,1	2,2
Alleen	8,5	10,2
Partner/echtgenoot zonder kind	18,8	16,6
Partner/echtgenoot met kinderen	65,2	61,7
Alleen met kinderen	3,1	7,0
Andere	0,3	2,2
Totaal (N)	293	313

De kandidaten die 'traditioneel' leven, beantwoorden meteen aan het modale gezin: ze hebben iets meer dan 2 kinderen.

Opvallend is daarentegen wel het vrij hoog percentage, zowel bij de vrouwen als bij de mannen, van de alleenstaanden, ongeveer 1 op 10. Is politiek en gezin dan toch moeilijk te verzoenen?

F. De partners van de kandidaten

Bij een gemiddelde leeftijd van 43 jaar voor de vrouwelijke kandidaten ligt het voor de hand dat hun partners overwegend (87%) beroepsactief zijn. Gelet op het relatief hogere sociale milieu van de vrouwelijke kandidaten is het niet verwonderlijk dat bij hun partners een lichte oververtegenwoordiging te vinden is van de midden en hogere klassen. Slechts 10% van de partners van de vrouwelijke kandidaten zijn arbeiders en slechts 16% staat in het onderwijs. Parallel hiermee stellen we ook vast dat het aantal universitair hoog ligt (38%). De partners zijn alleszins hoger geschoold dan de vrouwelijke kandidaten zelf, waar we maar 22% universitair aantreffen.

Tenslotte is het markant dat bijna 1 op 3 van de moeders van de partners beroepsactief was: dit bevestigt de resultaten van analoog onderzoek, namelijk dat beroepsactieve moeders een stimulerend voorbeeld zijn voor de mannen om beroepsactiviteit van hun vrouwen te stimuleren of minstens te dulden.

Wat de partners van de mannelijke kandidaten betreft, deden we enkele merkwaardige vaststellingen. Bijna 60% van deze vrouwen zijn beroepsactief, een veel hoger percentage dan het gemiddelde in Vlaanderen, maar ze oefenen vooral jobs uit die het mogelijk maken de dagdagelijkse verantwoordelijkheid voor het gezin op zich te nemen: ze zijn uitvoerend bediende, ambtenaar of leerkracht. De partners van de vrouwelijke kandidaten hebben daarentegen veel meer jobs die zeer intensief zijn. Het zijn met name functies die zowel de aandacht als de tijd van deze mannen opsloppen, waardoor zij fysisch en mentaal minder voor het gezin beschikbaar zijn.

IV. De politieke carrière van de kandidaten

A. Partijbetrokkenheid

De kandidaten zijn zeer trouwe partijleden: de vrouwen zijn gemiddeld reeds meer dan 10 jaar lid; toch slaagt 1 op 10 erin geen lid te zijn van een politieke partij. De mannen zijn gemiddeld veel langer lid (nl. 16 jaar); bij hen ligt het percentage leden ook opmerkelijk hoger dan bij de vrouwelijke kandidaten: 95% is lid van een politieke partij.

Maar hoewel de vrouwen loyale partijleden zijn, zijn zij vaak niet nauw betrokken bij het dagelijkse partijleven. Slechts 70% is lid van het plaatselijk bestuur, waarvan ongeveer de helft in het dagelijks bestuur zetelt. Iets meer dan 1 op 3 is lid van het arrondissementeel bestuur en ongeveer 40% hiervan is lid van het dagelijks bestuur. Op nationaal niveau liggen de scores nog lager: slechts 17% (dus minder dan 1 op 5) is actief betrokken in het nationaal bestuur en ongeveer een kwart hiervan zetelt in het dagelijks bestuur.

De mannen zijn duidelijk veel meer betrokken bij het dagelijkse reilen en zeilen van hun partij: ongeveer 80% is actief op het plaatselijk vlak (hiervan is 1 op 3 lid van het bestuur en 2 op 3 van het dagelijks bestuur). Circa 60% is op arrondissementeel niveau actief en een vijfde is lid van het nationale (dagelijks) bestuur.

We kunnen dus besluiten dat de mannen meer geïntegreerd zijn in het partijnetwerk dan hun vrouwelijke medekandidaten.

B. *Verloop politieke carrière*

Wanneer we kijken naar de politieke carrière van de kandidaten valt het op dat de meesten niet voor de eerste keer op de lijst stonden. Een vroegere deelname aan gemeente-, provincieraads- en parlementsverkiezingen schijnt zo wat het visitekaartje te zijn om op de lijst te (mogen) fungeren voor de parlementsverkiezingen en dit zowel voor de mannen als de vrouwen.

Het is bedroevend te moeten vaststellen dat slechts weinig vrouwen politieke ervaring als mandataris hebben. Slechts 11% van de vrouwelijke respondenten bekleedden een mandaat van burgemeester, schepen, OCMW-voorzitter, député of parlementair op de dag van de jongste verkiezingen. Hun mannelijke collega's scoren ook hier weer opmerkelijk hoger: ongeveer een vierde (namelijk 23%) van de mannelijke kandidaten oefenden op de dag van de laatste parlementsverkiezingen het ambt uit van burgemeester, schepen, voorzitter van een OCMW, bestendig afgevaardigde of parlementair.

C. *Dienstbetoon*

Wanneer de vrouwen gevraagd wordt naar het aantal gevallen dienstbetoon dat ze in 1991 behandelden, beantwoordt slechts 40% de vraag. Hiertussen zitten bovendien ook die vrouwen die stelden dat ze niet aan dienstbetoon hebben gedaan. Wanneer we enkel de "nuttige" antwoorden beschouwen, i.c. die antwoorden die melding maken van minstens één geval van dienstbetoon, komen we aan een gemiddelde van 233 gevallen van dienstbetoon in het vorige jaar op 74 respondenten (dus 24% van de steekproef).

Bij de mannen beantwoordde 58% deze vraag. Wanneer we ook hier weer enkel de 'nuttige' antwoorden bekijken, stellen we vast dat ongeveer 43% van de mannen aan dienstbetoon heeft gedaan, waarbij ze elk gemiddeld 304 gevallen behandelden.

Meer mannelijke dan vrouwelijke kandidaten doen dus aan politiek dienstbetoon én de mannen die aan dienstbetoon doen krijgen gemiddeld meer gevallen te behandelen dan hun vrouwelijke collega's. Dit fenomeen wijst er duidelijk op dat mannen beter hun weg door de instellingen kennen of althans geacht worden deze weg beter te kennen dan hun vrouwelijke collega's.

D. *Netwerken*

In de literatuur leest men dat het uitbouwen van netwerken een voorwaarde is voor een geslaagde politieke carrière. Ook hier bestaan tussen de geslachten enkele verschillen. De vrouwen blijken op dit gebied alleszins geen koplopers te zijn. Nog geen 5,4% zetelt in de besturen van vakbonden en slechts 7,3% is bestuurslid van een mutualiteit; zelfs in de vrouwenverenigingen en socio-culturele organisaties munten zij niet uit qua aanwezigheidspolitiek.

De mannen zijn sterker geïntegreerd in het verenigingsleven: 16% is bestuurslid in een sportvereniging en 36% zetelt in het bestuur van een socio-culturele vereniging. Bijna 1 op 10 is bestuurslid van een vakbond en/of behoort tot het bestuur van een mutualiteit.

E. *Aanzetten om in de politiek te stappen*

Verder leest men dat vrouwen — meer dan mannen — geneigd zijn in de politiek te stappen wanneer zij in hun onmiddellijke omgeving een lichtend voor-

beeld ervaren. Het antwoord op de desbetreffende vraag bevestigt deze stelling: 66% van de vrouwelijke kandidaten heeft in haar onmiddellijke omgeving iemand gekend die als militant of mandataris met politiek te maken had. Zoals te verwachten zijn het vooral de partner, huisvriend en vader die hier een voorbeeldfunctie vervullen; de invloed van de moeder verzinkt in het niet, en als ze al een voorbeeld geweest is, dan alleen als militant (om koffie te schenken?, om tombola-ticketten te verkopen?), nauwelijks als mandataris.

De mannelijke kandidaten vertonen een ander beeld: slechts de helft heeft in zijn onmiddellijke omgeving iemand gekend die als militant of mandataris dagelijks met politiek te maken had. Net zoals voor de vrouwelijke kandidaten zijn vooral de vader en de huisvriend belangrijk als voorbeeld. Maar in tegenstelling tot de vrouwen speelt de partner voor de mannelijke kandidaat geen enkele rol als lichtend voorbeeld.

Deze vaststellingen bevestigen wat we in de literatuur kunnen lezen over vrouwen en carrière, namelijk dat zij een mentor nodig hebben om te slagen. Voor de mannen is dit blijkbaar anders: zij hebben hun netwerken. Bovendien schoppen zij het ook verder.

TABEL VI

Aanwezigheid militant/politiek mandataris in omgeving

Militant/Politiek mandataris in omgeving	MK	VK
Ja	49,6	66,1
Nee	50,4	33,9
Totaal (N)	282	301

Uiteraard stelden we ook de vraag waarom de betrokkene politiek actief is. Hier scoren vooral roeping, gemeenschapszin, burgerplicht hoog, gevolgd door 'het politieke leven trok mij aan', intellectuele uitdaging en familietradities. Bij de vrouwen speelt toeval een veel grotere rol dan bij de mannen (18% tegenover 10%), wat erop zou kunnen wijzen dat zij hun politieke loopbaan minder plannen en bijgevolg op de lijst komen als muurbloempje.

TABEL VII

Motieven om in de politiek te stappen

Motieven	MK	VK
Politiek/Politieke leven aantrekkelijk	37,8	29,6
Toeval	9,9	18,1
Familiale traditie	9,9	13,8
Intellectuele uitdaging	22,9	26,0
Roeping, gemeenschapszin, burgerplicht	60,4	58,9
Anderz	17,7	25,0
Totaal (N)	284	304

Opmerking: Er waren meerdere antwoorden mogelijk.

V. De kandidaatstelling

A. Plaats op de lijst. Voorkeurstemmen

Uiteraard nemen de meeste kandidaten niet-verkiesbare plaatsen in op de lijsten: velen zijn geroepen, slechts weinige worden verkozen.

Voor de vrouwen geldt dit nog meer dan voor de mannen: bijna 20% (tegenover 10% voor de mannelijke kandidaten) niet verkozen vrouwen behaalde meer voorkeurstemmen dan kandidaten op de lijst die wél verkozen werden. Dit moet een bittere pil zijn voor deze niet-verkozenen. Opvallend is bovendien dat 84% van de vrouwen meer voorkeurstemmen behaalde dan bij de voorgaande verkiezingen, tegenover slechts 62% voor de mannelijke kandidaten, een duidelijk bewijs dat vrouwen op lijsten voor de partijen een aanwinst zijn en dat zij bij de jongste verkiezingen een goede score behaalden.

B. Lijstsamenstelling

Wat dan de samenstelling van de lijsten betreft, deden we enkele merkwaardige vaststellingen. Vooreerst wordt er nog in ongeveer een derde van de gevallen gepolld. De lijststamenstelling is ook vaak in handen van een bestuur en gebeurt, in iets mindere mate, door een ad hoc comité.

Vervolgens valt het op dat heel wat vrouwelijke én mannelijke kandidaten eigenlijk niet goed weten door wie de lijstsamenstelling juist gebeurt. Weinig kandidaten hebben de vraag beantwoord of vrouwen deel uitmaken van de besturen of ad hoc comités die de lijsten samenstellen. Bij de kandidaten die wel een antwoord op deze vraag geven, valt dan weer op dat een hoger percentage mannen dan vrouwen ervan overtuigd is dat vrouwen hieraan deel nemen. Hoe dan ook, een aanzienlijk aantal van deze ad hoc comités bestaat enkel uit mannen. De eis van de vrouwenbeweging dat voldoende vrouwen moeten aanwezig zijn op de plaats van deze cruciale besluitvorming is bijgevolg zeer terecht.

C. Kandidaatstelling

De ondervertegenwoordiging van de vrouwen op de lijsten is echter niet alleen toe te schrijven aan de beslotenheid waarin de lijstsamenstelling gebeurt, maar ook aan het gebrek aan ambitie bij de vrouwen zelf: drie op vier verklaart immers dat ze op de lijst terecht kwamen omdat ze 'gevraagd werden' en niet omdat ze zelf enig initiatief namen. Bij de mannen stelde 40% zichzelf kandidaat.

TABEL VIII

Wijze kandidaatstelling

Wijze kandidatuur	MK	VK
Zelf kandidaat gesteld	39,9	24,8
Werd gevraagd	60,1	75,2
Totaal (N)	278	303

D. Moeilijkheden om de politieke activiteiten te combineren met baan en familie

Vrouwelijke kandidaten rijden blijkbaar meestal voor eigen rekening, niet bepaald gestimuleerd door de overwegend mannelijke partijbesturen, en weinig gesteund door de eigen organisatorische achterban. Je zou voor minder afhaken, zeker wanneer een grote minderheid, namelijk 34%, toegeeft moeilijkheden te ondervinden bij het op elkaar afstemmen van professionele en politieke activiteiten. Eerlijkheidshalve moeten we hier aan toevoegen dat de mannelijke kandidaten, zij het in iets mindere mate (nl. 28%), ook deze klacht uiten.

De helft van de vrouwen die signaleren dat ze concrete problemen ervaren bij de afstemming van hun beroepsactiviteit en hun politieke leven heeft te kampen met tijdsgebrek. 12% heeft moeilijkheden met het tijdstip waarop de politieke activiteiten plaatsvinden en 10% spreekt over onregelmatige werkuren.

Ook de mannen die op dit vlak problemen signaleren, maken vooral melding van een gebrek aan tijd (63%). Als we nagaan of zij ook problemen ervaren met het tijdstip van de politieke activiteiten, ligt dit percentage veel lager dan bij de vrouwen (toch blijft het niet te verwaarlozen); namelijk 7%. Opvallend is wel dat slechts 1% de eigen (onregelmatige) werkuren als ernstige belemmering ervaart. Dit heeft meer dan waarschijnlijk te maken met het feit dat mannen in hun jobs minder gebonden zijn aan vaste werkuren.

Maar het afstemmen van gezinsverantwoordelijkheden en politieke activiteiten leidt voor nog meer vrouwen tot problemen, nl. 45%. De meest gesignaleerde problemen in dit verband zijn weer tijdsgebrek (43%), het tijdstip van de politieke activiteiten (22%) en, tenslotte, moeilijkheden met het organiseren van de verschillende activiteiten (tijdsplanning).

Ook dit moet ons tot nadenken stemmen: de gemiddelde leeftijd van de vrouwelijke kandidaten is 43 jaar, we kunnen dus veronderstellen dat de grote problemen van kinderopvang achter de rug zijn, en toch blijft de combinatie gezin-politiek problematisch. Gezinsverantwoordelijkheid is dan ook veel meer dan zorgen voor kleine kinderen: ook wanneer de kinderen groot zijn, of het huis hebben verlaten, moet nog iemand de verantwoordelijkheid dragen voor de bevoorrading, de verzorging van de maaltijden, het schoon houden van het huis, de kleine herstellingen, de administratie. Met het parkeren van de kleine kinderen zijn de problemen van de vrouwen allesbehalve opgelost, zolang beide partners niet hun effectieve verantwoordelijkheid in de huishouding opnemen.

Ook de mannen hebben op dit gebied problemen, maar veel minder: 1 op 3 signaleert knelpunten op dit vlak. De helft hiervan ervaart een gebrek aan tijd en circa 27% signaleert zijn uithuizigheid (waardoor hij minder tijd en aandacht heeft voor partner, kinderen of hobby's) als groot probleem.

Is de politicus dan echt een zeeman op de lange omvaart?

TABEL IX

Moeilijkheden bij het afstemmen van het politieke leven met respectievelijk het professionele leven en het gezin

Problemen combinatie politieke leven en...	Beroep		Gezin	
	MK	VK	MK	VK
Ja	28,2	33,8	32,6	44,7
Nee	71,8	66,2	67,4	55,3
Totaal (N)	284	272	288	295

VI. Profiel van de vrouwelijke kandidaat

Zij is 43 jaar oud, komt uit een arbeidersgezin of een gezin van kleine zelfstandigen, heeft een diploma hoger onderwijs (humane wetenschappen of verzorging) op zak. Haar sociale herkomst ligt iets hoger dan die van de mannelijke kandidaten. Zij is beroepsactief, leeft samen met partner en 2 kinderen.

De vrouwelijke kandidaat is reeds meer dan 10 jaar lid van de partij, maar is niet betrokken bij het dagelijks reilen en zeilen van haar partij; zij heeft zelden een belangrijk mandaat. Nochtans nam zij reeds meerdere keren heel actief deel aan de verkiezingen, zonder veel perspectief op één of andere politieke loopbaan. Haar netwerken zijn trouwens zeer zwak uitgebouwd.

Haar deelname aan het politieke leven motiveert zij overwegend vanuit gemeenschapszin; en verder is er het lichtend voorbeeld van vader en/of partner.

Haar gebrek aan ambitie blijkt uit het feit dat zij meestal niet zelf het initiatief neemt om kandidaat te zijn, de haar aangeboden plaats accepteert en zelfs niet steeds exact weet hoe de lijsten tot stand komen.

De vrouwelijke kandidaat ondervindt in haar campagne weinig steun van vrouwencommissies binnen de partij – voor zover die al bestaan – en van vrouwenorganisaties.

Tenslotte is zij van oordeel dat het tijd is een wettelijke regeling uit te werken voor de aanwezigheid van vrouwen op de lijsten.

VII. Profiel van de mannelijke kandidaat

Hij is 46 jaar oud en komt net als de vrouwelijke kandidaat uit een milieu van arbeiders, uitvoerend bedienden of kleine zelfstandigen. Hij heeft zich via zijn studies, meestal van universitair niveau kunnen opwerken; hij vervult nu vaak een kaderfunctie of een vrij beroep en is als dusdanig veel beter voorbereid dan zijn vrouwelijke tegenhanger voor een politieke carrière.

Hij heeft een partner gekozen die wel vaak beroepsactief is, maar dan in die zin dat haar beroep geen belemmering vormt voor zijn carrière. Hij heeft gemiddeld twee kinderen waarvoor hij de dagelijkse zorgen, zoals in de meeste gezinnen, overwegend aan zijn partner laat.

Hij is een trouw partijlid dat duidelijk meer dan zijn vrouwelijke medekandidaten geïntegreerd is in het partijnetwerk, hij oefen(t)(de) trouwens ook meer mandaten uit dan zijn vrouwelijke collega's.

Vader en of huisvriend zijn wel voorbeelden voor hem, maar minder dan voor zijn vrouwelijke collega ; zijn partner is irrelevant als voorbeeld voor zijn politieke carrière.

Net als die vrouwelijke collega, maar zoals verwacht in mindere mate, heeft hij wat problemen om zijn politieke activiteiten te combineren met zijn beroep en gezin.

VIII. Besluit

Uit de vorige paragrafen kan worden afgeleid dat de profielen van de mannelijke en vrouwelijke kandidaten niet zo sterk van elkaar afwijken. Toch vallen er, bij nauwkeurige bestudering verschillen op tussen de geslachten, die ieder op zich niet spectaculair zijn, maar gecumuleerd de mannen een grote voorsprong geven in het politieke leven.

Zo tellen de mannelijke kandidaten meer universitair onder zich. Ze bekleeden ook meer leidinggevende functies dan hun vrouwelijke medekandidaten. Functies die misschien wel zeer tijdrovend zijn, maar die ook een hoge graad van tijdautonomie inhouden en waarin ook (belangrijke) contacten kunnen gelegd worden. Zij hoeven zich in hun beroeps- en politieke loopbaan dan ook veel minder dan de vrouwen te bekommeren over de beslommeringen van het gezin en huishouden. Zo dragen zij veel minder dan de vrouwelijke kandidaten de (dagelijkse) zorg voor de kinderopvang ; ze leven dan ook meer samen met partners die deze verantwoordelijkheid op zich nemen.

Zowel binnen de partij als daarbuiten zijn zij veel meer geïntegreerd in allerlei netwerken. Ze zijn bij voorbeeld meer actief in het bestuur van hun partij, ze nemen meer deel aan het verenigingsleven,...

Hieruit volgt dat de ondervertegenwoordiging van de vrouw in de politiek een structureel probleem is, volgend uit de algemeen zwakkere positie van de vrouw in het maatschappelijk leven.

Optimisten zullen hieruit concluderen dat het probleem zich automatisch zal oplossen, naarmate vrouwen nog meer beroepsactief worden, en verder doorstoten naar de maatschappelijke top. Maar hoe is het dan te verklaren dat de laatste halve eeuw de aanwezigheid van de vrouw in de politiek nauwelijks verbeterde, ondanks het feit dat haar maatschappelijke positie spectaculair veranderde ?

Moet dan toch op structurele wijze gezocht worden naar oplossingen ? Quota ? Tussenkomen van de wetgever ?

Summary: Female and male candidates in the elections on november 24 1991 in Flanders

This article deals with the differences that exist between the profile of Flemish male and female political candidates placed on election-lists. The survey, held amongst all female and male political candidates, shows that male candidates find themselves in a more favourable position due to the accumulation of small gender differences in education, professional and domestic life.

Male candidates more often have university degrees and leading functions resulting in more important relations. They are better represented both in the partystructure and in corporate life.

Child care and domestic tasks seem to be (usually) their partner's responsibility.

Female political underrepresentation is a result of a generally weaker position of women in society. Notwithstanding the enormous progress made over the last five decades, the problem of female underrepresentation in politics remains a structural one. Hence, the question is whether a solution should ask for structural measures by the government.

Politieke informatie in het bereik van de burger

door Mark DEWEERDT

Licentiaat in de Politieke Wetenschappen
Hoofdredacteur van De Standaard

I. Politieke basisinformatie

'Informationen sind das Rohmaterial rationalen Entscheidens' ¹ – informatie is de bouwstof van een rationele beslissing.

Als van de burger wordt verwacht dat hij geregeld in het stemhokje een rationele politieke beslissing neemt moet hij over stevige bouwstof beschikken, in de vorm van degelijke politieke informatie. De verkiezingspropaganda die hem in de weken vóór de stembusgang in de handen wordt geduwd, kan daar bezwaarlijk voor door gaan.

Om met kennis van zaken een uitspraak te doen over het gevoerde en het te voeren beleid, zou de kiezer tussen twee verkiezingen in voortdurend en grondig moeten worden voorgelicht over alle aspecten van het politieke gebeuren.

Een voorafgaande vereiste is, dat hij de 'spelregels' kent. Wie verplicht wordt een voetbalwedstrijd te volgen, maar niet op de hoogte is van de rol van de scheidsrechter, de buitenspelregel niet kent en nog nooit van een strafschoep heeft gehoord, zal met grote vraagtekens in de ogen naar het vertoon van die 23 rennende mannen op het grasveld kijken.

In België zijn ook die burgers verplicht aan de verkiezingen deel te nemen, die de regels van en zelfs de deelnemers aan het 'politieke spel' niet kennen.

Politieke vorming staat niet op het leerplan van het secundair onderwijs. Des te pijnlijker is het, dat Vlaanderen nog altijd niet beschikt over een toegankelijk naslagwerk met basisinformatie over het Belgisch politiek systeem.

Handboeken over staats- en administratief recht zijn in de eerste plaats bedoeld voor studenten en – bijgevolg – onvoldoende ge vulgariseerd voor het brede publiek. Zij zijn bovendien erg 'institutioneel', dit wil zeggen dat zij meer aandacht hebben voor de politieke instellingen zoals de grondwet en de wet die regelen, dan voor de feitelijke werking van het politiek systeem ².

Ook het *Politiek Zakboekje* lijdt aan dat euvel. Het is bovendien vooral een handige gids voor 'professionals' die op zoek zijn naar een naam of adres, of snel iets willen controleren of opzoeken.

(1) R. MAYNTZ, *Soziologie der Organisation*. Reinbek, 1963, blz. 96.

(2) Zie voor dat onderscheid W. DEWACHTER, *Besluitvorming in politiek België*. Leuven, 1992, blz. 13-36.

II. Dagelijkse politieke informatie

Voor zijn dagelijkse politieke informatie is de burger aangewezen op de overheid en de media.

A. Overheidsinformatie

De overheid informeert de burger zelf over haar produktie, haar beleid, zij het met mondjesmaat: "Terwijl de andere Europese landen tot 200 F per inwoner besteden om de burger te informeren, is dat in België amper 20 F", noteert Francis Decoster, die sinds 1 december 1992 werkzaam is als (eerste) informatieambtenaar van de Vlaamse Gemeenschap³.

Een gemeentebestuur informeert beter dan de federale regering of een gewest-regering. Bijna elke gemeente geeft een periodiek informatieblad uit, waarin zij de belangrijkste beslissingen van gemeenteraad en schepencollege meedeelt en dat zij gratis verspreidt bij alle inwoners van de gemeente. Als informatiekanaal zijn die gemeentebladen uniek, of bijna uniek. Voor zover mij bekend, geeft alleen de provincie Limburg een soortgelijk informatieblad uit, het viermaandelijks *De nieuwe Limburger*.

Federatie en deelstaten hebben geen gelijkaardig informatieblad. Het is nochtans het enige middel om zich rechtstreeks tot alle burgers te wenden. Er is in dit land wel overheidsgeld om partijpropaganda te financieren, waarvan het effect twijfelachtig is, maar niet om bij voorbeeld belangrijke wetten en decreten bij de brede bevolking te brengen – hoewel elke Belg geacht wordt de wet en het decreet te kennen.

Natuurlijk is het niet zo, dat federatie en deelstaten niet aan gratis voorlichting zouden doen. De regeringen beschikken over zendtijd op de openbare radio en televisie. Zij gebruiken die voor regeringsmededelingen, die meestal meer weg hebben van een public-relationsoptreden van een minister dan van informatieverstrekking, en voor bewustmakingcampagnes over bij voorbeeld het leefmilieu of de verkeersveiligheid.

Een buitenbeentje is de campagne 'Europa da's voor mij' van het najaar 1992, met onder meer zeventig tv-clips, een huis-aan-huis krantje en een onderwijspakket. Voor de campagne was 22 miljoen F uitgetrokken.

De rijksvoorlichtingsdienst Inbel geeft in het weekblad *Fetten* beknopte informatie over de beslissingen van de Ministerraad en over voorlichtingsinitiatieven van de federale regering en de federale departementen.

Begin oktober 1992 besliste de federale regering, bij wijze van experiment, advertenties te plaatsen in alle kranten om haar beleid toe te lichten. Van haar begroting voor de uitvoering van het zgn. contract met de burger legde zij daarvoor 30 miljoen F opzij. Twee maanden later kondigde de Vlaamse regering aan, gedurende vijf jaar 140 miljoen F per jaar te besteden aan voorlichtingsadvertenties in kranten en weekbladen, in het kader van haar plan voor overheidshulp aan de pers. Het idee kwam overigens van de uitgevers zelf.

Ook tegen betaling stelt de overheid informatie ter beschikking van de burger.

(3) F. DE COSTER. *Argus*, nieuwsbrief voor media en communicatie, jaargang 2, 1992, nummer 13.

Het *Belgisch Staatsblad* publiceert alle wetten, decreten en besluiten, maar is, zelfs voor de professionele gebruiker, een aanfluiting van gebruiksvriendelijkheid.

De parlementaire uitgaven (*Handelingen, Documenten, Beknopt Verslag*) zijn vooral een werkinstrument voor politici, juristen, journalisten en een kleine schare andere geïnteresseerden.

En dan zijn er de honderden publikaties, van haast alle departementen en openbare instellingen, die door de Rijksvoorlichtingsdienst Inbel gecommmercialiseerd worden. De catalogus van 1992 bevatte 2.800 titels. Alleen: hoe weet de burger dat er zo een catalogus bestaat?

B. Media-informatie

Het voorgaande is geen pleidooi voor een monopolie van de overheidsinformatie, verre van. Een democratie kan immers niet zonder onafhankelijke informatie, dit wil zeggen informatie los van of zelfs tegen het informatiebeleid van de overheid.

Voor die informatie staan de media in. Kranten, weekbladen, radio, televisie delen aan hun lezers/luisteraars/kijkers politieke feiten mee en plaatsen die in hun context. Hoe komen ze aan die feiten?

Van de politieke informatie in het bereik van de journalist, is een overgroot deel – ik raam het op ten minste tachtig procent – vrij beschikbaar. Voorbeelden hiervan zijn: het *Belgisch Staatsblad*, het *Bulletin van Vragen en Antwoorden* van de Kamer, een openbare vergadering van de Vlaamse Raad, een persconferentie van een minister, een partijcongres, een vakbondscommuniqué.

Soms hebben informatiehouders redenen – of menen ze die te hebben – om informatie helemaal of gedeeltelijk achter te houden, om informatie te kleuren, om informatie ondoorzichtig te maken. Begin november 1992 slaagde eerste minister Jean-Luc Dehaene er enkele dagen in te verzwijgen, dat hij met Ecolo was overeengekomen de taalgrensgemeente Bever een zelfde juridisch statuut te geven als de zes Vlaamse faciliteitengemeenten rond Brussel. Geen enkele politieke partij deelt na de bijeenkomst van haar bureau op maandag mee wat er tijdens de vergadering écht is besproken en beslist. Niet alle beslissingen van de Ministerraad worden aan de pers meegedeeld.

In een democratie is het de taak van de media die verborgen informatie zo snel mogelijk bloot te leggen – want dat ze ooit aan het licht komt, staat vast. Of een journalist daarin slaagt, hangt in belangrijke mate af van de persoonlijke contacten die hij heeft in partijen, kabinetten en drukingsgroeperingen, en die hem op het 'juiste spoor' kunnen brengen.

Daarnaast spelen zijn kennis van de materie, zijn persoonlijke belangstelling en zijn doorzettingsvermogen in de 'jacht op informatie' een rol.

De 'logistieke steun' die de pers van de overheid krijgt bij het verzamelen en, meer nog, het doorzichtig maken van politieke informatie is beperkt.

"Het is droevig gesteld met de persrelaties van onze federale regering. (...) Het contact tussen de eerste minister en de pers beperkt zich tot een schaarse persconferentie op een late vrijdagmiddag, zo rond de tijd dat de kabinetten aan sluiten denken en iedereen de weekeinde-kriebels voelt opkomen", schreef *Wetstraat-journalist* Luc Neuckermans over de gestoorde verhouding tussen de pers

en de regering-Dehaene⁴. En ook: "Veel journalisten klagen dat zij amper nog aan achtergrondinformatie geraken' en 'dan is er ook nog de achteruitlopende professionele kwaliteit van het voorlichtingspersoneel op de kabinetten".

Eind 1992 klaarden de relaties tussen het kabinet-Dehaene en de pers enigszins op, maar de fundamentele problemen bleven bestaan.

De Ministerraad komt bijeen op Hertoginnedal. De beslissingen worden verspreid door Inbel. Het zijn summiere en vage teksten. Voor journalisten is het niet altijd mogelijk op een vrijdagnamiddag een kabinetswoordvoerder te vinden om het jargontaaltje van de Wetstraat of sibillijnse mededelingen te verduidelijken. De regering zou het tot haar plicht moeten rekenen om na het kabinetsberaad de pers te woord te staan en de maatregelen die ze nam, toe te lichten.

De voorlichting door de kabinetten, in de vorm van bijkomende informatie, toelichting of achtergrondnieuws aan de pers, laat te wensen over. De meeste regeringsleden lijken de partijaanhorigheid van hun woordvoerder belangrijker te vinden dan zijn professionele kennis. Een persattaché is al te vaak meer een gezagsgetrouw public-relationsverzorger die de belangen van 'zijn' minister verdedigt, dan een informatieverstrekker die de ware toedracht van een zaak durft mee te delen of toe te geven.

Ook het federale parlement is weinig of niet bekommerd over logistieke steun voor de pers. Dat het nochtans anders kan, bewijst de voorlichtingsambtenaar die de Vlaamse Raad sinds begin 1992 in dienst heeft. Journalisten beschikken over één vast aanspreekpunt, kunnen informatie vragen over een besloten commissievergadering en krijgen, op hun verzoek, een samenvatting van lijvige ontwerpen van decreet.

Kunnen de journalisten het niet zonder die steun stellen? Om eerlijk te zijn: meestal niet, en dat is niet eens een verwijt. Journalisten zijn per slot van rekening boodschappers. Zij geven informatie door van de producent naar de klant. De producent heeft er alle belang bij die informatie zo volledig en zo helder mogelijk ter beschikking te stellen. Veel particuliere bedrijven hebben dat begrepen, de overheid nog niet (altijd). Zeker voor een zo complexe sector als de Belgische politiek, kan men van een journalist niet verwachten, dat hij alle dossiers die aan de orde zijn, op eigen houtje kan doorgronden.

C. De krant en de journalist als 'sluiswachter'⁵

Van de politieke informatie die elke dag beschikbaar is of beschikbaar komt, bereikt maar een deel de burger. Hoe groot dat deel is, hangt af van medium tot medium, van krant tot krant.

Dat kranten een verschillend gewicht geven aan politieke informatie, valt al op de voorpagina af te lezen. In 1989 nam politieke informatie 39,8% van de oppervlakte van de voorpagina van *De Standaard* in beslag. Bij *De Morgen* was dat 30,3%. Voor de andere Vlaamse kranten was dat minder: 25,3% bij *Het Belang van Limburg*; 23,3% bij *Gazet van Antwerpen*; 20,4% bij *Het Laatste Nieuws*

(4) *De Standaard*, 15 oktober 1992.

(5) In dit deel van de bijdrage wordt haast uitsluitend over de politieke informatie in het bereik van de Vlaamse burger gehandeld, gezien de eigen positie van de auteur. Overigens 'op het vlak van de communicatie heeft men in België een tweeledige maatschappij' (W. DEWACHTER, *De dualiteit van de Belgische maatschappij*, 1992).

(maar sinds de koerswending van 1991 is dat ongetwijfeld minder); 16,7% bij *Het Nieuwsblad*; 10,8% bij *Het Volk* ⁶.

Het volume politieke informatie in een krant hangt af van haar doelgroep. Sommige kranten weten dat hun lezers meer belangstelling hebben voor sport- en streeknieuws dan voor 'ernstig' nieuws. Men noemt ze gewoonlijk 'populaire kranten'. Daartegenover staan de 'kwaliteitskranten', waarvan de lezers vooral 'ernstig' politiek, sociaal, economisch en cultureel nieuws verwachten.

Algemeen kan men zeggen dat kwaliteitskranten – in Vlaanderen: *De Standaard*, *De Morgen* en de *Financieel Economische Tijd* – vollediger (meer feiten), uitgebreider (langere artikelen) en diepgaander (meer analyse en achtergrond) berichten over het politieke gebeuren dan populaire kranten.

Lezers van kwaliteitskranten krijgen met andere woorden meer en grondiger politieke informatie aangereikt dan lezers van populaire kranten. De drie genoemde kwaliteitskranten vertegenwoordigen samen 13% van de oplage van de Vlaamse dagbladen.

Binnen dat algemene kader wordt elke dag opnieuw op elke redactie een selectie gemaakt van de politieke informatie die de lezer de volgende ochtend in zijn krant zal vinden. Die selectie is nodig omdat de ruimte in een krant beperkt is.

Bij die selectie spelen volgende factoren een rol:

- de actualiteit: de informatie is nieuw(s). Als de minister van Buitenlandse Zaken op maandag in een mededeling de Belgen oproept niet naar Zaïre te reizen, staat dat bericht 's anderendaags in alle kranten, want het is nieuw(s). Als dezelfde minister die oproep de donderdag daarop herhaalt tijdens de Kamervergadering, is daar 's vrijdags in de krant geen spoor van te vinden, tenzij heel summier verholpen in het Kamerverslag ⁷.
- het intrinsieke belang van de informatie. Niet elk bericht is 'fit to print'. Een uitspraak van een vakbond over het regeringsbeleid weegt 'zwaarder' en heeft meer kans de krant te halen dan een uitspraak van een provinciaal voorzitter van het Willemsfonds.
- Het intrinsieke belang van een politiek bericht hangt af van onder meer het aantal mensen dat erbij betrokken is, de financiële (de jongste jaren meer en meer ook de milieu-) gevolgen van een maatregel, het strijdpuntkarakter van een beslissing, soms ook al eens het spectaculaire karakter van een politiek feit.
- het relatieve belang van de informatie. Bij de selectie moet een bericht, ondanks zijn intrinsiek belang, al eens geheel of, door bekorting, deels wijken voor een ander bericht dat net iets belangrijker is. Of omgekeerd: in de 'komkommertijd' drukt de krant berichten af, die anders niet zouden worden gepubliceerd.
- de 'ideologie' van de krant. De Vlaamse pers is sinds haar ontstaan een opiniepers. Ook al hebben zo goed als alle kranten hun strijdgewaden afgelegd en zijn zich meer en meer als informatiepers gaan opstellen, toch speelt hun ideologi-

(6) C. FRANSEN, De Vlaamse dagbladpers: een pers met vele gezichten? *Communicatie*, jaargang 20 (1990-1991), nr. 3, blz. 4.

(7) Door de wetgevende procedure kan een maatregel ettelijke keren 'nieuws zijn': de aankondiging van een wetgevend initiatief door een minister; de voorlopige en, na het advies van de Raad van State, definitieve goedkeuring van het wetsontwerp door de Ministerraad; de goedkeuring door de Kamercommissie; de goedkeuring door de voltallige Kamer; de goedkeuring door de Senaatscommissie; de goedkeuring door de Senaat; de publicatie van de wet in het Staatsblad.

sche achtergrond nog steeds een rol in de berichtgeving. Zo zal *Het Volk* meer aandacht besteden aan een congres van het ACV dan aan een congres van het ABVV, of zal *Het Laatste Nieuws* meer belangstelling hebben voor een liberale dan voor een andere partijbijeenkomst.

In de publicatie van politieke – en andere – informatie is niet alleen de krant een 'sluiswachter', ook de journalist is dat. Hij kan immers niet alles schrijven wat hij, op bij voorbeeld een partijcongres, heeft gehoord en gezien.

Allereerst krijgt hij maar een beperkte ruimte voor zijn verslag. Bovendien weet hij zelf dat niet alles wat daar gezegd en besloten werd, even belangrijk is. Vanuit zijn vakbekwaamheid moet hij in staat zijn de essentie te onderscheiden van het detail, rekening houdend met de doelgroep waar hij voor schrijft.

Een journalist kan tijdelijk informatie achterhouden om de bron ervan te beschermen. Pas als hij een tweede bron heeft gevonden, zal hij zijn informatie publiceren.

Ten slotte heeft elke journalist informatie die hij 'off the record' heeft gekregen. Die informatie mag niet worden gepubliceerd. Zij maakt het de journalist mogelijk een beter inzicht te krijgen in een gebeurtenis. Als hij daar in de berichtgeving of duiding gebruik kan van maken, kan die informatie toch, zij het onrechtstreeks, de lezer bereiken.

Het behoort tot de journalistieke opdracht de beschikbare informatie op een toegankelijke manier aan de lezer aan te bieden. Dat gaat van het identificeren van een persoon (niet : Tobback zei, maar : minister van Binnenlandse Zaken Louis Tobback zei) over het 'vertalen' van jargon (wat is het subsidiariteitsbeginsel) tot het uitleggen van een complexe materie als de Financieringswet van 1989. Bij het toegankelijk maken van informatie kan, zeker in dit laatste geval, informatieverlies optreden. Het zoeken naar het evenwicht tussen juistheid en toegankelijkheid van informatie blijft een delicate onderneming.

D. De burger en de politieke informatie

Van de hoeveelheid politieke informatie die de media dagelijks verspreiden, bereikt maar een deel de burgers. Niet iedereen beluistert het radionieuws. Nog minder Vlamingen lezen een krant. De Vlaamse dagbladpers haalt eind 1992 een oplage van niet iets meer dan 1 miljoen exemplaren. In 1991 waren er 2.750.000 CIM-lezers, dit wil zeggen Vlamingen van meer dan 15 jaar die zegden de dag voor de ondervraging een krant te hebben gelezen. Het gaat om 58% van de bevolking boven de 15 jaar.

Met 173 kranten per dag en per 1000 inwoners scoort België beduidend lager dan Noorwegen (600), Groot-Brittannië (376), Duitsland (341) en Nederland (307). Landen als Italië (119) en Spanje (83) doen het – het weze een troost – nog slechter⁸.

Wie een krant koopt, leest er per dag gemiddeld een half uur in. Dat is minder dan de tijd die hij voor de tv doorbrengt (140 minuten) of naar de radio luistert (229 minuten). In een half uur kan men 10 tot 15% van de inhoud van de krant doornemen. Over welke onderwerpen de leestijd verdeeld wordt, is niet bekend.

(8) Fédération Internationale des Editeurs de Journaux. *World Press Trends*, Parijs, 1992, blz. V.

Aangenomen mag worden dat de lezers van een kwaliteitskrant meer tijd besteden aan het lezen van politieke informatie dan lezers van een populair blad.

III. Besluit

Om een vollediger en scherper beeld te krijgen van de politieke informatie die in het bereik ligt van de burger en hem ook daadwerkelijk bereikt, is nader onderzoek nodig. Deze bijdrage bleef noodgedwongen beperkt tot enkele grote krachtlijnen, gevoed vanuit de dagelijkse praktijk.

De politieke wereld – parlement, regering, partijen, drukkingsgroeperingen – produceert dagelijks een grote hoeveelheid politieke informatie, waarvan maar een deel de burger bereikt. De producenten houden een deel informatie (tijdelijk) achter. De media doen een eerste selectie, want niet alles is 'fit to print'. Ook de burger selecteert: hij koopt al dan niet een krant, en als hij een krant koopt, leest hij de politieke berichtgeving helemaal, ten dele of niet.

De meerderheid van de burgers zal, via radio en televisie, ongetwijfeld op de hoogte zijn van het belangrijkste politieke nieuws, zoals de beslissing een milieuheffing in te voeren op drankverpakking. Voor 'grote' politieke gebeurtenissen, zoals een regeringscrisis en parlementsverkiezingen, is er zeker belangstelling. Maar het aantal burgers dat dag na dag de polsslagen van politiek België voelt, is klein.

Summary: Political information in the range of the citizen

Each day, the political world - parliament, government, parties, pressure groups - produces a lot of information. Compared with other European countries, the Belgian authorities inform their citizens rather parsimoniously. Political information is also available in the media, but only a part of the information produced by the political system is reaching the citizen. The media make a first selection. The citizen too selects: he buys a newspaper or not, and if he buys a paper, he reads the political information entirely, partly or not.

Beeldvorming van het politieke bedrijf via de openbare omroep

Inhoudsanalyse van de politieke verslaggeving in het BRTn-televisie journaal in de periode 1982-1991

door Peter GOYVAERTS,

Licentiaat Communicatiewetenschappen

I. Inleiding

A. *De kloof...*

Sedert de verkiezingen van 24 november 1991 hebben zowat alle politici en politieke commentatoren de mond vol van de "kloof" die zou gapen tussen burger en politiek. Onze bewindslieden zouden niet meer weten wat er echt leeft bij de bevolking, die zich op haar beurt steeds apathischer opstelt tegenover het politieke bedrijf.

Een aantal politici wijst in dit verband met een beschuldigende vinger naar de media. Deze zouden steeds minder aandacht besteden aan het vele werk dat de politici dag in dag uit presteren. Ingewikkelde dossiers worden op een al te simpele wijze weergegeven, aangezien voor een grondige analyse geen tijd of plaats wordt uitgetrokken. In plaats daarvan speelt men veel meer op de man en gaat men de politiek weergeven in functie van de personen die ze bedrijven. ¹ Persoonlijke conflicten en schandalen worden breed uitgemeten in de pers, hetgeen het negatieve beeld van de politicus dat leeft bij de bevolking alleen maar versterkt. De regeringscrisis in het najaar van 1991, die zich voor een groot stuk afspeelde voor het nietsontziende oog van de televisiecamera zou een treffende illustratie zijn van deze stelling. Tot daar de versie van deze politici.

B. *De visie van de media*

De media kaatsen echter de bal terug en leggen een belangrijk deel van de schuld voor de desinteresse van het publiek bij de politieke klasse zelf. Deze zou zich niet hebben aangepast aan de evolutie van de maatschappij in het algemeen en de werking van de media in het bijzonder. De politici sluiten zich op in een ivoren toren en geven slechts die informatie aan de journalisten die ze nuttig achten voor hun persoonlijke carrière. Openbaarheid van bestuur is dan ook nog veraf, ondanks mooie beloften van politieke zijde.

(1) Deze argumenten werden ook al gehoord bij de introductie van de camera's in de verschillende parlementen, zoals blijkt uit o.m. C. SEYMOUR-URE, *The Political Impact of Mass Media*. Londen, 1975, pp. 143-153.

Bovendien worden vele belangrijke beslissingen getroffen in voor de pers ontoegankelijke cenakels, terwijl die instellingen die wel toegankelijk zijn (b.v. parlement) steeds meer aan reëel belang inboeten. In deze visie hebben de politici de geringe aandacht voor hun werk in de media dan ook in belangrijke mate aan zichzelf te wijten en zullen ze hun gedrag moeten aanpassen willen ze hieraan iets veranderen.

Beide visies zijn uiteraard onvoldoende genuanceerd en moeten dan ook met de meeste omzichtigheid behandeld worden. Maar men kan er niet omheen dat er een probleem bestaat m.b.t. de relatie tussen de politieke en de journalistieke klasse in dit land. Sommigen spreken zelfs van een kloof, deze keer niet tussen burger en politiek, maar wel tussen de journalisten en de politieke wereld. Men kan zich dan ook afvragen of deze kloof er altijd is geweest en of ze de laatste jaren inderdaad dieper is geworden, zoals politieke commentatoren heden ten dage regelmatig stellen.

II. Onderzoeksopzet

Dit onderzoek wil nagaan hoe de parlementaire verslaggeving het laatste decennium is geëvolueerd op de BRTN-televisie.

Aangezien we in de onderzochte periode (oktober 1982 - juni 1991) nog niet konden spreken van een echte parlementaire rubriek, werd de politieke berichtgeving in het TV-journaal onderzocht.

Als hypothese werd er van uitgegaan dat het parlementaire nieuws waarschijnlijk onderhevig is aan dezelfde tendensen die we binnen de audiovisuele journalistiek in het algemeen aantreffen. Zo wijzen heel wat auteurs op de 'vervlakking' van de berichtgeving en op de intrede van het 'infotainment': minder aandacht voor diepgaande analyses en meer faits divers en oppervlakkige berichten.

Graham Knight spreekt in dit verband zelfs van 'Tabloid Television News'.² Politieke informatie verdwijnt naar de achtergrond ten voordele van spectaculaire berichten b.v. natuurrampen of zware ongelukken.

Men streeft er naar om het mediaproduct zo aantrekkelijk mogelijk te maken voor een breed publiek, hetgeen geleid heeft tot een grotere aandacht voor de vormgeving, die onder invloed van de commerciële belangen grondig veranderd is. En aangezien politiek georiënteerde teksten en programma's minder belangstelling opwekken bij het brede publiek, worden allerhande procédés toegepast om deze producten toch ook spannend, ontspannend en licht verteerbaar te maken. Deze vormgeving heeft echter ook een grote invloed op de inhoud van de boodschap. Actualisering, fragmentering, personifiëring, dramatisering en het invoeren van entertainmentprocédés zijn er het gevolg van.³

A. Actualisering

De term 'actualisering' heeft betrekking op het fenomeen dat in het nieuws hoe langer hoe meer voorrang wordt gegeven aan de directe actualiteit. Fiske stelt dat een gebeurtenis om 'nieuwswaardigheid' te hebben moet gebeurd zijn binnen de

(2) G. KNIGHT in: M. RABOY, P.A. BRUCK, *Communication for and against Democracy*. Montreal, 1989, p. 111.

(3) E. WITTE, *Media & Politiek*. Brussel, 1991, pp. 35-46.

laatste 24 uur en dat binnen die periode dingen moeten gebeurd zijn die als begin- en eindpunt kunnen worden voorgesteld.

Hierbij wordt weinig aandacht besteed aan de historische achtergrond en wordt zelden het verband gelegd naar andere gebeurtenissen die mogelijk aan de basis liggen van het bericht in kwestie. Zelfs voortdurende gebeurtenissen worden verdeeld in op zichzelf staande segmenten van 24 uur.⁴ In de Verenigde Staten van Amerika deed dit fenomeen zich al veel vroeger voor dan bij ons: Barber schreef in 1979 al dat het televisie-nieuws eigenlijk een aaneenschakeling is van headlines waarbij zelden gerefereerd wordt naar het verleden. Door de tijds- en concurrentiedruk waar de journalisten onder werken blijven gebeurtenissen meestal niet lang in de actualiteit en worden ze zelden in een breder kader of een ruimer tijds-perspectief geplaatst.⁵

B. Fragmentering

Het feit dat de nieuwsitems steeds meer worden voorgesteld als geïsoleerde nieuwsitems, los van hun sociaal-economische context wordt door een aantal auteurs fragmentering of segmentering genoemd.⁶ Bredere patronen blootleggen is zeldzaam en wordt volgens Barber zelfs bewust vermeden. Doordat er geen verbanden worden gelegd naar het verleden, de toekomst, of parallel verlopende gebeurtenissen mist het publiek iedere samenhang in de informatievoorziening en worden hen eerder lijsten onsamenhangende fragmenten getoond, die ze dan zelf maar met elkaar in verband moeten brengen.⁷ Een aantal onderliggende structuren die een verklaring zouden kunnen geven voor bepaalde gebeurtenissen worden niet beschouwd als zijnde nieuws en worden dan ook niet weergegeven. Dit geeft ongetwijfeld een vertekend beeld van de realiteit.

C. Personifiëring

Vele studies m.b.t. televisie-verslaggeving wijzen bovendien op de verdergaande 'personifiëring': men gaat het beleid meer belichten in functie van personen en conflicten tussen personen. De daarachterliggende conflicten tussen drukkingsgroeperingen, partijen en andere sociale organisaties komen veel minder aan bod. Dit leidt uiteindelijk tot het zgn. 'star-systeem': de sociale afstand tussen de kijker en de politieke actoren wordt schijnbaar gereduceerd, want het publiek wordt vertrouwd met een aantal bekende gezichten, maar is zich daarbij steeds minder bewust van de organisatie of de partij die daar achter zit en de standpunten die deze innemen.

Voor de politieke verslaggeving heeft dit tot gevolg dat politiek hierin wordt teruggebracht tot een aangelegenheid van strikt individuele en persoonlijke aard, dat het politiek conflict gereduceerd wordt tot conflicten en problemen tussen individuen en dat structurele achtergronden sterk verwaarloosd worden en de realiteit versluierd wordt. Politiek wordt immers niet voorgesteld als een resultante

(4) FISKE, *Television Culture*. Londen, 1987, p. 284.

(5) J.D. BARBER, What network news should be. *Television Quarterly*, 1979, vol. 16, nr. 3, pp. 47-50; recent werd dit fenomeen door meerdere Europese auteurs besproken, o.a. in: E. WITTE, 1991, o.c.

(6) E. WITTE, 1991, o.c., p. 36.

(7) J.D. BARBER, o.c. p. 50.

van sociale krachtverhoudingen en een machtsstrijd tussen groeperingen, bewegingen en organisaties, maar als een loutere strijd tussen individuen.⁸

D. Dramatisering en entertainment-procédés

Een aantal TV-critici stellen dat TV-journalistiek hoe langer hoe meer 'entertainment' eerder dan nieuws is, en de vorm belangrijker wordt dan de inhoud.⁹

Onder invloed van de commercialisering worden meer 'dramatische' elementen in het nieuws gebracht. Dit vertaalt zich in de politieke verslaggeving door het versterken van het conflictelement in de politiek, het benadrukken van het competitie-element (b.v. in verkiezingsperiodes) en het accentueren van slecht nieuws en schandalen. Bovendien zou het politieke nieuws binnen het journaal aan belang verliezen ten voordele van b.v. berichten over geweld.

Ook wordt in de literatuur meermaals gewezen op de steeds grotere impact van het beeld: een onderwerp waar mooie of pakkende beelden bijhoren haalt de uitzending veel makkelijker dan wanneer deze beelden ontbreken.

Bovendien worden de items steeds korter en flitsender: voor duiding in het journaal is hoe langer hoe minder plaats.

E. Hypothesen

Hoewel de openbare omroepen over het algemeen minder onderhevig zijn aan deze tendensen dat hun commerciële concurrenten, vinden we ze er toch terug. Uit dit alles konden we volgende hypothesen formuleren m.b.t. de parlementaire verslaggeving op de BRTn-televisie, Nederlandse Omroep.

- De politieke berichtgeving is teruggelopen t.o.v. tien jaar geleden, en dit zowel in tijdsduur als in aantal berichten;
- Het is niet langer evident dat politiek nieuws één van de hoofdpunten is of vooraan staat in het nieuws;
- Ten tijde van politieke conflicten zal de berichtgeving fel toenemen, terwijl er voor het gewone dagelijkse parlementaire werk minder aandacht is;
- Er zal veel minder aandacht zijn voor de onderliggende structuren in de politiek b.v. partijen of drukkingsgroeperingen;
- Aangezien de politiek wordt belicht als zijnde een strijd tussen individuen, zullen meer actoren ten tonele worden gevoerd;
- Berichten zonder bijhorende beelden zullen veel minder voorkomen;
- De items zullen steeds korter worden.

Maar ook binnen het politieke bedrijf hebben een aantal evoluties invloed op de manier van verslaggeving. Zo is reeds meermaals gewezen op de uitholling van de macht van het parlement t.v.v. de regering en de steeds meer macht opslorpemde partijen.¹⁰ Bovendien zijn na de staatshervorming van 1988 heel wat bevoegdheden overgeheveld naar de deelstaten, waardoor het nationaal parlement nog meer macht moest prijsgeven. Door al deze evoluties stelden zich een aantal

(8) E. WITTE, 1991, o.c. p. 37.

(9) Deze stelling vinden we o.a. terug bij: J.C. MERRILL, J. LEE, E.J. FRIEDLANDER, *Modern Mass Media*. New York, 1990, pp. 223-224.

(10) M. VOS, Statistical review of the political year 1991. *Res Publica*, 1992, nr. 3-4, blz. 416.

J. BOUVEROUX, Massamedia en parlementaire verslaggeving. *Res Publica*, 1989, nr. 2, pp. 189-193.

vragen die we eveneens in dit onderzoek wilden betrekken. Zo is er de vraag of we inderdaad een verschuiving zien binnen de berichtgeving van het parlement naar de regering en de partijen. Het is wellicht ook interessant na te gaan in hoeverre de bevoegdheidsoverdracht van het nationale parlement naar de deelparlementen is gepaard gegaan met een verschuiving van journalistieke belangstelling ten gunste van deze laatste. Met name de mate waarin de instellingen van de andere taalgroepen in ons land aan bod komen op de Vlaamse openbare omroep verdient hierbij bijzondere aandacht.

III. Onderzoeksmethode

In een eerste fase van het onderzoek werd via een uitgebreide inhoudsanalyse nagegaan aan welke tendenzen en veranderingen de parlementaire verslaggeving onderhevig was gedurende het onderzochte decennium.¹¹ Daarna werden een aantal rechtstreeks betrokkenen geconfronteerd met de bekomen resultaten.

A. Beschikbare gegevens

De BRTN-TV-journaals worden niet in hun geheel op band bewaard. Na uitzending worden ze verknipt per item en daarna op thema geklasseerd. De verbale teksten blijven echter wel per uitzending bewaard en worden geklasseerd op datum. Vandaar dat de analyse werd uitgevoerd op de teksten, waardoor bovendien de positie van de politieke items tegenover de rest van het nieuws kon worden bepaald.

B. De analyse-eenheden

De basiseenheid in de analyse was 'het bericht'. Onder dit begrip moet men elke melding verstaan die zich door haar thematiek of actoren (of door beide) van de volgende en de voorgaande onderscheidt.¹² Ze waren gemakkelijk van mekaar te onderscheiden, aangezien op de 'continuity' de berichten afzonderlijk staan vermeld.

C. De gehanteerde steekproef

De volledige tien jaar analyseren was in het kader van dit onderzoek onmogelijk; daarom werd een steekproef getrokken.

Aangezien de opeenvolgende periodes lang genoeg moesten zijn om toevallige pieken te vermijden, werd geopteerd om telkens twee opeenvolgende maanden te onderzoeken. Omwille van de representativiteit van de gegevens werden twee zulke periodes per parlementair jaar geanalyseerd. Dit waren de maanden oktober-november – met daarin de opening van het parlementair jaar begin oktober – en mei-juni.

(11) De voordelen van een inhoudsanalyse in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek werden reeds vroeg erkend, o.a. in: B. BERELSON, *Content Analysis in Communication Research*. Glencoe, 1952, 220 p. en in: O.R. HOLSTI, *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. Reading 1969, 235 p. Meer recent besprak Krippendorff de methodologie in: K. KRIPPENDORFF, *Content Analysis, an Introduction to its Methodology*. Beverly Hills, 1980, 191 p.

(12) Deze definitie werd overgenomen uit: T. VAN DEN HOOFF, *Televisieberichtgeving na de demonopolisering van het omroepbestel in Vlaanderen*. Brussel, 1990, pp. 120-121.

Dit resulteerde in volgende steekproef:

- parlementair jaar '82-'83 : oktober-november '82
mei-juni '83 (225 items, gespreid over 106 dagen)
- parlementair jaar '87-'88 : oktober-november '87
mei-juni '88 (235 items, gespreid over 102 dagen)
- parlementair jaar '90-'91 : oktober-november '90
mei-juni '91 (271 items, gespreid over 110 dagen).

Aangezien we het jongste decennium wilden bestuderen, werd begonnen in het parlementair jaar '82-'83. '87-'88 werd gekozen omdat dit het laatste jaar was vóór het opstarten van de commerciële zender VTM (Vlaamse Televisie Maatschappij). We kunnen dan ook vergelijkingen maken tussen tien jaar geleden en het laatste jaar in de monopoliepositie, tussen tien jaar geleden en één jaar geleden en tussen het laatste jaar in de monopoliepositie en twee jaar na het doorbreken daarvan.

De datum, de duur van de uitzendingen en de onderdelen en de posities ervan konden op ratio-schaal worden gecodeerd. Voor de categorieën 'maker van het bericht', 'beeldbron', 'aanleiding', 'actoren' (inclusief partijen en functies) en 'behandelde beleidsdomeinen' werd vooraf een uitgebreid categoriseringssysteem opgesteld.

IV. Resultaten van de inhoudsanalyse

Het onderzoek levert een aantal opvallende vaststellingen op. In tegenstelling tot wat we in de hypothese stelden is het politieke nieuws in het onderzochte decennium niet teruggelopen, noch in tijdsduur, noch in aantal berichten.

TABEL I

Aantal politieke items in het BRTN-televisie journaal

	'82-'83	'87-'88	'90-'91
aantal items/periode	225	235	271
gemiddeld aantal items/uitzending	2.12	2.30	2.46

Integendeel, tabel I toont een gestage stijging van het aantal politieke items, zowel per periode als wat het gemiddelde aantal items binnen één uitzending betreft: in '82-'83: 225 per periode; in '87-'88: 235 en in '90-'91: 271. Het is opvallend dat bij steeds meer onderwerpen politici – en vooral dan nationale regeringsleden – om hun mening wordt gevraagd. Dit is een duidelijke indicator voor het personifiërings-procédé. Een andere indicator voor dit fenomeen is het feit dat ondanks de tendens dat men meer actoren voor de camera haalt, er in elke periode steeds een relatief klein aantal duidelijk bovenuit steekt. Dit duidt op het 'star-systeem' waarbij een relatief klein aantal politieke vedetten ontstaat waaraan men de berichtgeving gaat ophangen. Dit kunnen de partijvoorzitters zijn, of een aantal prominente parlementsleden of ministers.

Een mogelijke verklaring voor de stijging van het aantal politieke items is het feit dat de Raad van Bestuur de beleidsoptie had genomen om de BRTN-TV-nieuwsredactie in de loop der jaren gevoelig uit te breiden, waardoor meer binnenlandse – en dus ook meer politieke – items konden worden gemaakt. Een andere verklaring zou kunnen liggen in de stelling dat de greep van de politiek op het maatschappelijke leven gevoelig is uitgebreid. Dit vertaalt zich ook in het

feit dat we een grotere differentiatie zien in het aantal beleidsdomeinen dat werd behandeld.

Maar hoewel er in totaal dus meer tijd werd besteed aan de politiek, stelt men ook vast dat de items korter worden: gemiddeld 2'30" in '82-'83; 2' in '87-'88 en 1'48" in '90-'91. Daardoor komt er minder plaats voor duiding en achtergrondinformatie bij het politieke gebeuren. Deze vaststelling kadert duidelijk in de stelling van de fragmentering en de actualisering: alleen de heel recente gebeurtenissen worden weergegeven in steeds kortere items.

Een andere opvallende evolutie is de groter wordende impact van het beeld op de politieke informatievoorziening. Berichten zonder bijhorende beeldband komen bijna niet meer voor (in '82-'83: 30,7%, in '87-'88: slechts 10,6% en in '90-'91: slechts 4,4%). Dit betekent dat items het journaal pas halen wanneer er een interessant of spectaculair beeld bijhoort. Dit is wellicht een verklaring voor het feit dat het aandeel van het parlementaire nieuws terugloopt binnen het geheel van de politieke berichtgeving, aangezien het parlementaire werk meestal eerder statische, 'saai' beelden oplevert.

Wat wel klopt met de op voorhand geformuleerde hypothesen, is dat het niet langer evident is dat het politieke nieuws vooraan staat. In tabel II ziet men een dubbele, schijnbaar tegengestelde tendens: politiek nieuws wordt verhoudingsgewijs iets meer opgenomen in de hoofdpunten, maar binnen de hoofdpunten ziet men een duidelijke verschuiving naar achter toe.

Politieke onderwerpen zijn minder echte 'openers' van een journaal. Hierin treedt werkelijk een verschuiving van de ene periode naar de andere op: in de eerste onderzochte periode stonden de politieke items binnen de hoofdpunten voor het overgrote deel op de eerste plaats, in de tweede periode zien we een verschuiving naar de tweede plaats en in de derde periode zet deze achterwaartse trend zich voort en vinden we het politieke nieuws hoe langer hoe meer op de derde plaats.

TABEL II

Politiek nieuws binnen de hoofdpunten

	'82-'83	'87-'88	'90-'91
geen hoofdpunt	62.7%	54.9%	52.0%
1° hoofdpunt	29.8%	28.1%	25.1%
2° hoofdpunt	6.2%	14.9%	15.9%
3° hoofdpunt	0.9%	2.1%	7.0%

Diezelfde tendens vindt men terug bij de items zelf (tabel III): de politieke berichtgeving verhuist a.h.w. van de 'top' naar de 'subtop' binnen de TV-berichtgeving.¹³

(13) Dit werd bevestigd door o.m. Siegfried BRACKE die stelde dat je als journalist steeds meer moet knokken om politieke items in het journaal, laat staan binnen de hoofdpunten, te krijgen.

TABEL III

Plaats van de items binnen het journaal

	'82-'83	'87-'88	'90-'91
positie 1	26.7%	24.3%	18.1%
positie 2	20.4%	26.0%	16.6%
positie 3	14.7%	17.0%	15.1%
positie 4	10.2%	13.6%	9.2%
positie 5	10.2%	6.0%	7.6%
positie 6	7.6%	5.1%	10.7%

Dat de politieke berichtgeving ten tijde van politieke conflicten gevoelig toeneemt blijkt onmiskenbaar. Bovendien worden ten tijde van deze conflicten de andere beleidsdomeinen naar de achtergrond gedrukt. Dit bleek aanwijsbaar bij de regeringscrisis van eind '87, waar er nog vrijwel alleen aandacht was voor 'communautaire aangelegenheden'. Dit gebeurde nog meer uitgesproken in de periode '90-'91 ten tijde van de Rwanda- en de Golfcrisis. Toen duwden de beleidsdomeinen 'buitenlandse zaken' en in mindere mate 'defensie' vrijwel alle andere politieke onderwerpen naar de achtergrond. Ten tijde van de Golfcrisis was dit logisch: de berichtgeving hierover verdrong alle andere onderwerpen, ook in het niet-politieke deel van het nieuws. Maar ook in minder rumoerige perioden worden vooral conflictsituaties belicht en wordt er relatief weinig aandacht besteed aan het 'dagelijkse' politieke en of parlementaire werk.

BRTN-journalist Siegfried Bracke reageerde op deze vaststellingen door te stellen dat het dagelijkse werk 'weinig boeiende televisie' oplevert, waarmee hij onrechtstreeks toegeeft dat men zich steeds meer overgeeft aan de dramatiserings- en entertainment-procédés.

Zoals in de hypothesen reeds werd gesteld, is er inderdaad minder aandacht voor de onderliggende structuren die de politiek nochtans in grote mate mee bepalen. Zo loopt zowel de aandacht voor de drukingsgroeperingen (in tabel IV bij 'overige') als deze voor de partijen (behalve dan in verkiezingsperioden) aanzienlijk terug. De hypothese waarin gesteld wordt dat er een verschuiving optreedt binnen de berichtgeving van het parlement naar de regering en naar de partijen wordt door deze analyse slechts gedeeltelijk bevestigd.

Wat de aanleidingen voor het maken van de items betreft, zien we in tabel IV ongeveer een status quo voor de instellingen van de wetgevende macht. De regering gaat echter sterk vooruit ('82-'83: 51,3%, '87-'88: 53,2%; '90-'91: 73,3%), vooral ten nadele van de partijen.

TABEL IV

De aanleiding voor het maken van het item

	'82-'83	'87-'88	'90-'91
uitvoerende macht	51.3%	53.2%	73.3%
wetgevende macht	14.3%	14.0%	15.2%
politieke partijen	11.2%	20.4%	6.3%
overige	16.1%	12.0%	5.1%

Ook met betrekking tot de functies van de actoren is er een sterke vooruitgang van de uitvoerende macht ; hier gaan zowel de actoren van de wetgevende macht als de partijvoorzitters achteruit. In de periode '87-'88 stonden de partijvoorzitters en de partijwerking in het algemeen extra in de belangstelling, hetgeen uiteraard moet worden toegeschreven aan de verkiezingen die in die periode plaats vonden.

Eén van de vragen van het onderzoek luidde of de bevoegdheidsoverdracht van de nationale naar de regionale politieke instellingen een evenredige verschuiving in aandacht vanwege de media voor deze instellingen met zich heeft gebracht. Tabel V toont aan dat dit alvast voor de instellingen van de wetgevende macht nauwelijks het geval is.

TABEL V

Aandacht voor de regionale instellingen

	'82-'83	'87-'88	'90-'91
Vlaamse executieve	7.6%	9.4%	12.6%
Vlaamse Raad	1.3%	0	1.1%
Waalse Gewestexecutieve	0	0	0
Waalse Raad	0	0.4%	0
Fransé Gemeenschapsraad	0	0	0.4%
Fransé Gemeenschapsexecutieve	0	0	0.6%
Brusselse executieve	0	0	0.7%

Alleen de Vlaamse executieve kan op aanzienlijk meer aandacht rekenen sinds de overdracht van een aantal toch niet onbelangrijke beleidsdomeinen – b.v. onderwijs – naar de gemeenschappen en gewesten. De Vlaamse Raad daarentegen blijft in de kou staan en haalt slechts sporadisch het nieuws. Hierbij dient wel rekening te worden gehouden met het feit dat b.v. het indienen van de Vlaamse begroting – die traditioneel wel enige aandacht krijgt – buiten de onderzochte periodes viel. Maar toch kunnen we stellen dat de toename van de aandacht voor de regionale politieke instellingen totaal niet in verhouding staat tot de uitbreiding van hun bevoegdheden.

Voor de Franstalige politieke instellingen is de situatie helemaal dramatisch. Noch de Waalse Raad, noch de Franse Gemeenschapsraad of hun executieven konden rekenen op zelfs maar sporadische aandacht. Slechts in zeer zware conflict-situaties – cfr. de problemen in het Franstalig onderwijs – komen deze instellingen in het nieuws van de Vlaamse openbare omroep. Ook de Brusselse instellingen komen slechts sporadisch aan bod en de instellingen van de Duitstalige Belgen helemaal niet.

In de periode van het onderzoek werd ook meer macht overgeheveld naar de Europese instellingen. Binnen de politieke berichtgeving uitte dit zich in een vrij sterk groeiende aandacht voor de Europese ministerraden (resp. 7,6%, 4,7% en 11,5%) en in mindere mate voor de werking van de Europese Commissie. Het Europees parlement haalde slechts sporadisch het journaal. Vanuit de journalistiek wijst men in dit verband graag op het zgn. 'democratisch deficit' van Europa : het Europese parlement zou zo weinig reële macht hebben, dat er eenvoudigweg weinig nieuws te rapen valt. In de Europese Gemeenschap zou immers meer dan waar ook het zwaartepunt van de macht bij de uitvoerende macht liggen. Deze stelling stemt wellicht in grote mate overeen met de realiteit, maar dit is al zo sinds de oprichting van de Europese instellingen. De aandacht in '90-'91 voor het Euro-

pees parlement is echter nog slechts één vijfde van wat ze in '82-'83 was : 0,4% tegenover 2,2%.

Een andere vraag waar we een antwoord op zochten was of er een evolutie in de tijd zou zijn m.b.t. het aantal actoren.

Per periode bekeken ziet men een zeer duidelijke stijging van 61 verschillende actoren die 'optraden' in '82-'83 naar 122 in '90-'91. Maar aangezien in diezelfde periode het aantal items ook gevoelig is gestegen betekent dit dat per item het aantal actoren niet gevoelig is toegenomen.

Opvallend is wel het feit dat de premier niet langer de meest voorkomende woordvoerder is van de regering, maar dat steeds meer ministers zelf hun beleidsdomein gaan toelichten. Dit lijkt te kaderen in de personifiëringstendens : het beleid wordt steeds meer belicht in functie van de betrokken minister.

A. Algemeen

Naast de bevestiging of de negatie van de gestelde hypothesen, kwamen uit deze analyse nog een aantal opmerkelijke vaststellingen.

Zo bleek (zie tabel VI) dat het aantal journalisten dat binnen hun takenpakket ook aan politieke verslaggeving doet groter wordt, maar daartegenover staat dat het aantal journalisten dat zich vrijwel uitsluitend bezighoudt met de politiek kleiner wordt. In de laatste onderzochte periode was er maar één journalist die zich echt onderscheidde van de andere m.b.t. het aantal gemaakte politieke items.¹⁴

TABEL VI

De mate van specialisatie van de journalisten

	'82-'83	'87-'88	'90-'91
totaal aantal makers van politieke items	19	22	35
makers van meer dan 10% van de items	5	4	2

Uit de inhoudsanalyse bleek verder dat binnen de parlementaire verslaggeving de aandacht voor de plenaire vergaderingen afneemt, maar dat daartegenover de commissies meer aandacht krijgen (zie tabel VII). Hiervoor kan een dubbele uitleg gegeven worden. De journalisten willen hoe langer hoe meer de eerste zijn om een nieuwsfeit uit te brengen en de commissie behandelt de zaken nu eenmaal vóór ze in de plenaire vergadering komen. Bovendien wordt het werk in de commissie steeds belangrijker door de hoge mate van techniciteit van vele wetsontwerpen en -voorstellen.

(14) Met name Siegfried BRACKE.

TABEL VII

De verschuiving van de plenaire vergadering naar de commissie

	'82-'83	'87-'88	'90-'91
plenaire Kamer	9.4%	6.0%	3.3%
commissie Kamer	0.4%	3.4%	8.1%
plenaire Senaat	0.9%	1.7%	1.1%
commissie Senaat	0	1.3%	0

Maar de belangrijkste reden voor de toenemende aandacht voor het commissiewerk ligt waarschijnlijk gewoon in het feit dat de Kamer in het kader van een politiek van openheid naar de – vooral audiovisuele – pers een aantal commissievergaderingen openbaar heeft gemaakt. Bovendien mogen sinds kort de journalisten meestal in de vergaderingen van de commissies, die achter gesloten deuren plaatsvinden, enkele beelden schieten vóór de aanvang van de vergadering.

B. Politieke partijen

Politieke partijen zijn belangrijke actoren in het Belgisch politiek bestel. Bovenal zijn zij kanalen naar de macht. Het spreekt dan ook voor zich dat hun aanwezigheid in de televisiejournals nauwlettend in het oog wordt gehouden.

Een opvallende vaststelling uit de analyse is het hoge aantal CVP-actoren in de berichtgeving: resp. 42,3%, 30,1% (verkiezingen!) en 47,8%. Want hoewel gedurende de jaren tachtig vooral vanuit die hoek vaak kritiek kwam op de objectiviteit van de BRTN-berichtgeving, behoorden bijna de helft van de actoren tot de CVP. In de verkiezingsperiodes zijn de verschillen met de andere grote partijen minder groot, maar zoals opvallend blijkt uit tabel VIII blijft de partij op de eerste plaats staan in de rangorde.

TABEL VIII

De aandacht voor de partijen

	'82-'83	'87-'88	'90-'91
CVP	42.6%	30.1%	47.8%
SP	17.4%	18.8%	16.9%
PVV	13.0%	18.3%	7.6%
VU	11.3%	12.4%	14.5%
Vlaams Blok	0	1.6%	1.6%
AGALEV	1.7%	4.3%	2.4%
PSC	7.0%	3.2%	1.6%
PS	0.9%	5.9%	5.6%
PRL	4.3%	3.8%	0.8%

Na verder onderzoek bleek dit vooral te komen door het grote aantal CVP-actoren behorende tot de – vooral nationale – uitvoerende macht. Bovendien zien we dat het aandeel van de regeringen binnen de aanleidingen om een item te maken gevoelig stijgt. Hiermee hangt samen dat meerderheidspartijen het algemene politieke nieuws steeds meer gaan domineren: resp. 67%, 68,3% en 87%.

Binnen de parlementaire verslaggeving doet zich een omgekeerde tendens voor: de actoren behorende tot de meerderheidspartijen zijn ook hier in de meerderheid, doch hun overwicht wordt kleiner (resp. 81,8%, 67,7% en 64,4%). Dit kan alleen maar positief genoemd worden voor de objectiviteit van de berichtgeving, want het parlement is vaak de enige politieke instelling waar de oppositie haar stem kan laten horen.

Voor de Franstalige partijen is de aandacht bijna verwaarloosbaar klein. Ook hier gaat de meeste aandacht naar de tegenhanger van de CVP, de PSC. De PS haalt vooral het nieuws wanneer ze in de regering zit. We zien dus weer de tendens om in de algemene politieke berichtgeving vooral de meerderheidspartijen te belichten.

In verband met de aandacht voor de beleidsdomeinen die de verschillende partijen behandelen, valt de selectiviteit van het Vlaams Blok op. In de periode '87-'88 heeft men het alleen over communautaire aangelegenheden en de migrantenproblemen (en hieraan gekoppeld 'justitie'). In '90-'91 laat men ook het communautaire vallen en spitst de partij zich in de audio-visuele berichtgeving nog enkel toe op het migranten- en vluchtelingenprobleem.

Deze eenzijdigheid kan veel minder verweten worden aan de Groenen, hoewel toch ook van deze partij zou kunnen worden verwacht dat ze het vooral over items i.v.m. milieu zou hebben. Heel wat van de beleidsdomeinen waarover zij het hebben gaan wel in die richting (ruimtelijke ordening, energie,...), maar daarnaast hebben zij ook oog voor b.v. buitenlandse zaken, de staats hervorming en financiën.

Samengevat kunnen we dus stellen dat BRTN-televisie meer, maar ook kortere politieke items maakt en dat het belang van de politieke berichtgeving t.o.v. andere onderwerpen minder groot wordt. Bovendien stagneert het aandeel van de parlementaire verslaggeving, daar waar we kennelijk een toenemende aandacht voor de uitvoerende macht zien. Hieruit zouden we kunnen besluiten dat de roep van een aantal parlementairen voor een eigen volwaardige parlementaire rubriek zeker niet helemaal ongegrond is.¹⁵

V. Besluit

Doordat de media onderhevig zijn aan tendensen van actualisering, fragmentering, personifiëring, dramatisering en entertainment-procédés, worden de achtergronden en oorzaken van problemen minder aangegeven, maar wordt de politiek daarentegen voorgesteld als een aaneenschakeling van los van elkaar staande beslissingen, die dan nog belicht worden in functie van een aantal populaire politieke actoren, zonder daarbij de achter liggende structuren aan te geven. Zeker in een tijd waarin de politieke dossiers technischer en ingewikkelder worden zouden de media juist meer aandacht moeten besteden aan politieke berichtgeving en degelijke duiding brengen opdat het publiek gelijke tred zou kunnen houden met de politieke besluitvorming. In plaats daarvan is men overgeleverd aan tendensen die een gevolg zijn van de commercialisering waaraan ook het media-bestel meer en meer onderhevig is.

De sociale verantwoordelijkheidstheorie is zich bewust van een aantal scheefgroeiingen met betrekking tot het functioneren van de media binnen het

(15) Op de problematiek van de parlementaire verslaggeving wordt dieper ingegaan in: P. GOYVAERTS, *Den Haag Vandaag, de Wetstraat morgen?* Brussel, 1992, 172 p. en in: A. KAISER, *Haagse journalistiek*. Amsterdam, 1985.

liberale maatschappijstelsel. Schramm¹⁶ stelt dat de verantwoordelijkheid om iets fundamenteels te veranderen aan de scheefgegroeide toestand ligt bij zowel de overheid, de media als het publiek zelf.

In zijn visie zou de overheid zo weinig mogelijk moeten interveniëren, omdat de media zelf bewust zouden moeten zijn van de behoeften van het publiek en hieraan zouden moeten voldoen op basis van 'self-regulation' en professionalisering.

Het is wellicht met deze filosofie in het achterhoofd dat de verschillende parlementaire instellingen niet willen overgaan tot het dwangmatig opleggen van een parlementaire rubriek aan de openbare omroepen, noch tot het rechtstreeks financieren van zo'n initiatief. De redenering van de parlementaire instellingen is immers dat de openbare omroep reeds een duidelijk afgebakende taakomschrijving heeft en dat zij daarbinnen in alle autonomie moet kunnen handelen. Mijns inziens moet de journalistieke onafhankelijkheid inderdaad te allen tijde gevrijwaard worden, aangezien het rechtstreeks interveniëren van een voogdijinstelling in de manier van berichtgeving een gevaarlijk precedent zou scheppen.

Dit wil niet zeggen dat men geen gunstig klimaat kan scheppen voor die media, o.a. door het voorzien van uitgebreide technische infrastructuur op kosten van de parlementaire instellingen zelf. Hierbij laat men het initiatief om al dan niet te berichten over de werking van het parlement immers aan de journalisten zelf en komt men enkel tegemoet aan een aantal technische bezwaren, die overigens door die journalisten zelf worden geformuleerd.

Een belangrijke verantwoordelijkheid ligt dan ook bij de media zelf die volgens de sociale verantwoordelijkheidstheorie kwalitatief het beste produkt dienen af te leveren en zich hiertoe moeten bewust zijn van de belangen en behoeften van het publiek.¹⁷ Wanneer politieke observatoren het hebben over een 'kloof' tussen burger en politiek, is het ontegensprekelijk zo dat er bij het publiek een – misschien latente – behoefte bestaat aan meer en betere politieke informatie. Blijkbaar is men zich daarvan stilaan wel bewust aan de top van de BRTN, want zowel de Raad van Beheer als de Vaste Commissie van deze instelling dringen sinds een drietal jaren steeds nadrukkelijker aan bij de verantwoordelijken van de informatiediensten om met name de werkzaamheden van het parlement uitvoeriger te belichten in een aparte rubriek.¹⁸ Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat goede intenties niet voldoende zijn, maar dat ook de middelen moeten worden voorzien om dit waar te maken.

Het grootste probleem situeert zich momenteel echter op het niveau van diegenen die de berichtgeving uiteindelijk moeten gaan verzorgen, met name de journalisten. Deze stellen dat het publiek juist geen behoefte heeft aan meer politieke berichtgeving, aangezien de interesse hiervoor zienderogen afneemt. Dit vertaalt zich ook binnen het journalistieke milieu zelf, waar steeds minder journalisten zich

(16) W.L. RIVERS, W. SCHRAMM, *Responsibility in Mass Communication*. New York, 1969, pp. 234-252.

(17) Het was W. SCHRAMM die deze theorie het meest in detail uitwerkte, o.a. in: W.L. RIVERS, W. SCHRAMM, o.c. pp. 234-252.

(18) Dit bleek uit de notulen van de Vaste Commissie van de BRTN d.d. 16/10/89, 19/10/89, 12/11/90, 10/12/90, 3/2/92 en uit een gesprek met bestuursdirecteur informatie Mark Gevaert d.d. 7/7/92.

interesseren voor het politieke gebeuren.¹⁹ Uit de inhoudsanalyse blijkt deze tendens duidelijk: de politieke items worden korter en verschuiven duidelijk naar achter in het journaal. Bovendien stellen we vast dat waar in 1982 nog vijf journalisten instaan voor het overgrote deel van de politieke berichtgeving, dit in 1991 is teruggevallen tot twee, waarvan één dan nog het leeuwenaandeel voor zijn rekening neemt.

Bovendien legt men zich neer bij de commerciële tendensen, waardoor degelijke duiding en achtergrondinformatie helemaal uit het journaal verdwijnt.

In de sociale verantwoordelijkheidstheorie legt men ook een grote verantwoordelijkheid bij het publiek dat door het vormen van drukingsgroeperingen er voor zou moeten opkomen dat in de media aan haar behoeften en wensen wordt voldaan. Doch in een tijdperk waarin populisme en poujadisme de kop op steken en het 'bon ton' is zich niet voor politiek te interesseren, zal waarschijnlijk vanuit het publiek weinig reactie komen om meer politieke berichtgeving te eisen.

Hier ligt dan ook een grote verantwoordelijkheid bij de media – en vooral dan de journalisten – om tegen de stroom in te roeien en de democratische instellingen een grotere bekendheid te geven bij het grote publiek. De 'educatie'-opdracht van de openbare omroep moet immers breder geïnterpreteerd worden dan het louter verzorgen van school-televisie of programma's van de instructieve omroep.

Ook het brengen van degelijke politieke informatie maakt deel uit van die 'opvoedende' functie, zeker in een tijd waarin een groeiend aantal mensen zich afkeren van het democratische politieke bestel.

De aanhangers van de marxistische school zullen de dalende aandacht voor het politieke bestel en het bijna volledig ontbreken van duiding en achtergrondinformatie kaderen binnen de theorie van de 'schijndemocratie' die ook via de media in stand wordt gehouden.²⁰ Volgens deze theorie is de ware rol van de media immers om de ideologie van de heersende klasse te doen aanvaarden door bij de massa apathie en berusting op te wekken. Het feit dat b.v. de CVP als continue regeringspartij bovenmatig veel aan bod komt in de politieke berichtgeving zal door de althusseriaanse structuralisten²¹ dan ook worden verklaard door te stellen dat de BRTN als media-instituut een 'Ideologisch Staats Apparaat' (ISA) is en dus gericht is op het versterken van de consensus.²²

Deze stelling moet toch sterk gerelativeerd worden. We stellen immers vast dat, hoewel in de media het vooral de meerderheidspartijen en de traditionele oppositiepartijen zijn die aan bod komen, het publiek zich juist van hen afkeert en zich richt naar extreme zweeppartijen die veel minder op de aandacht van de televisie kunnen rekenen. Zo de openbare omroep dan al de functie van ISA zou vervullen, dan zou ze slechts in geringe mate slagen in deze ideologie-overdracht.

(19) Deze tendens wordt bevestigd zowel door bestuursdirecteur informatie Mark Gevaert als door Wetstraatjournalist Siegfried Bracke, resp. op 7/7/92 en 25/6/92.

(20) C. WRIGHT MILLS hechte veel belang aan de begrippen 'machts-elite' en 'schijndemocratie', o.a. in: C. WRIGHT MILLS, *Power, Politics and People*. New York, 1963, 657 p.

(21) Zie o.a. M. CARNOY, *The State and Political Theory*. Princeton, 1984, pp. 95-97.

(22) ALTHUSSER introduceerde de term 'Ideologische Staats Apparaten' die gericht waren op het versterken van de media en rekende ook de media hierbij. In verband hiermee is M. CARNOY, *The State and Political Praxis*. Princeton, 1984, 282 p. een heel interessant werk waarin ook de link wordt gelegd naar Gramsci's hegemonietheorie.

Hieruit kunnen we dan ook slechts besluiten dat C. Wright Mills gelijk heeft wanneer hij deze ideologie-overdracht-functie van de media sterk relativeert.²³ Volgens deze auteur neemt de publieke opinie immers niet zomaar slaafs de standpunten van de media over, maar is er een voortdurende wisselwerking tussen beide, waarbij een belangrijke rol is weggelegd voor de zgn. 'opinion leaders', die optreden als intermediair.

Bovendien neemt volgens Mills de controle-functie van de media t.o.v. de overheid af. Deze evolutie spreekt duidelijk uit de inhoudsanalyse aangezien blijkt dat de politieke items niet alleen naar achter schuiven in het journaal, maar ook korter worden, waardoor minder plaats is voor kritische achtergrondinformatie. Bovendien wordt de agenda meer en meer bepaald door de regering, zodat kritiek vanuit de oppositie hoe langer hoe minder het journaal haalt.

Murdock en Golding²⁴ schreven dat de reeks interpretatieve kaders, de ideeën, concepten, feiten en argumenten waarvan de mensen gebruik maken om zin te geven aan hun leven voor een groot stuk afhankelijk zijn van de media-output. Het is dan ook geen toeval dat in een tijdperk waar vanuit de journalistiek minder aandacht is voor de politiek en tevens meer de nadruk wordt gelegd op het conflict-element in de politiek het publiek een negatiever beeld krijgt van het politieke bestel.

Hier komen we echter in een discussie van *oorzaak of gevolg*: besteden de journalisten geen aandacht aan de politiek omdat het publiek hier hoe dan ook niet in geïnteresseerd is of is dit laatste zo omdat dat publiek via de media onvoldoende informatie krijgt over het politiek bestel? Het antwoord hierop is wellicht dat hier sprake is van een wisselwerking waarbij beide tendensen elkaar nog versterken. Hierbij komen we in een vicieuze cirkel terecht die leidt tot regelrecht populisme aan de kant van de politici. Robertson omschreef populisme als een 'mobilisering van de massa uit de armere lagen van de bevolking tegen de bestaande staatsinstellingen evenwel onder de psychologische controle van een charismatische leider'.²⁵ De jongste verkiezingen geven inderdaad aan dat een deel van de bevolking zich uitdrukkelijk afkeerde van de traditionele politiek en stemde op 'poujadistische' partijen.

Het is dan ook aan de media om de vicieuze cirkel te doorbreken door meer duiding te brengen en het publiek bewust te maken van het belang van de democratische instellingen. Een parlementair magazine zou hiertoe kunnen bijdragen, maar kan ook geen wonderen verrichten wanneer in het journaal zelf de commercialiseringstendenzen zich verder blijven doorzetten.

(23) O.a. in: C. WRIGHT-MILLS, *Macht en mensen*. Amsterdam, 1971, pp. 142-153.

(24) G. MURDOCK, P. GOLDING, For a Political Economy of Mass Communication. In: R. MILIBAND, J. SAVILLE (red.) *The Socialist Register 1973*. Londen, 1974, 226 p.

(25) D. ROBERTSON, *Dictionary of Politics*. Harmondsworth, 1987, pp. 268-269.

Summary: Content Analysis of Political Coverage in the Belgian Public Television News during the Period 1982-1991

The image-building of the political system through the public broadcasting corporation BRTn is analysed on the base of a content analysis of the political information in the television news during the period 1982-1991. The study shows that political coverage in the public television news is subject to actualisation, fragmentation, personifying, dramatisation and the introduction of entertainment-techniques. Political items are transferred to the back of the newsbroadcast and there is less room for interpretation of the facts. Journalists point out that the attention for politics has diminished because the audience is less interested. However it is very likely that this is the result of the fact that the audience is unformed because of the lack of information. In that way we enter a vicious circle that can only be broken through the media themselves. In order to achieve this, television should bring more interpretation and explanation of the facts. A parliamentary feature, incorporated in a current affairs programme could attribute to this, but can do no miracles when commercial tendencies become stronger in the news itself.

De beleidsagenda en het 'wereldbeeld' dat Vlaamse media aanreiken

door Peter JANSSENS

Assistent aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven

"De pers moet eerlijk en ruim voorlichten. Dat is haar recht en haar plicht. Dat is democratie."

Manu Ruys¹

Gezien de overvloed aan nieuws is de burger voor nieuwsvergaring en nieuwsduiding aangewezen op de media. Het is voornamelijk via de media dat hij een beeld van de maatschappij ontvangt. De media vervullen ook een agenda-setting-functie. Door een selectie te maken van onderwerpen, bepalen de media mee de agenda waarover in de maatschappij wordt gediscussieerd. "The press may not be successful in telling its readers what to think, but is stunningly successful in telling its readers what to think about".² Men kan dus stellen dat de media een belangrijke rol spelen in de beeldvorming over de maatschappij.

Gegeven deze belangrijke functies, hoeft het niet te verwonderen dat er talrijke studies zijn verschenen over het wereldbeeld dat de media hun publiek aanbieden. Telkens luidt de centrale vraagstelling: "In welke mate vertekenen de media het maatschappijbeeld via de berichtgeving?" Eén van de bekendste studies is ongetwijfeld deze van Galtung en Ruge waarin zij twaalf factoren onderzoeken die een rol spelen bij de selectie van nieuws door de media.³ Op binnenlands vlak zijn er ondermeer de studies van Boone⁴ en van Bouveroux.⁵ Voor Nederland kan b.v. worden verwezen naar Boschmann, Buckens en Rijdsijk.⁶ Een aantal recente licentiaatsverhandelingen liggen in de lijn van deze studies.⁷

(1) M. RUYS, *Waarnemer in de stroomversnelling*. Tielt, 1989, 176 blz.

(2) COHEN geciteerd in W. NOOMEN, 't Is halen en brengen. *Massacommunicatie*, 1991, 1, blz. 12.

(3) J. GALTUNG, M.H. RUGE, The structure of foreign news. *Journal of Peace Research*, 1965, 1, pp. 64-90.

(4) L. BOONE, *De sociaal-politieke betekenis van de radioberichtgeving*. Leuven, 1966, 480 blz.

(5) J. BOUVEROUX, *De selectiecriteria inzake buitenlandse nieuws van de B.R.T.-radio: Een input-output-analyse*. Leuven, 1976, 196 blz.

(6) B. BOSCHMANN, L. BUCKENS, L. RIJSDIJK, De Derde Wereld in beeld. *Massacommunicatie*, 1991, 1, pp. 37-49.

(7) P. DEJAEGHER, P. DHONDT, *Stentorstemmen en gefluister. Een kwantitatieve input-output-analyse van de buitenlandse nieuwsstroom bij het nieuwsagentschap Belga*. Leuven, 1985, 468 blz.

W. MUESEN, *Een analyse van de buitenlandse BRT- en RTBF-berichtgeving op basis van de nieuwsfactorenanalyse van Galtung en Ruge*. Leuven, 1984, 165 blz.

B. VANHEE, *Het radio- en televisienieuws op de BRT*. Leuven, 1987, 133 blz.

Naast de invalshoek van de nieuwsfactoren onderscheiden Boone en Servaes nog drie andere benaderingen van deze problematiek: onderzoeken naar de rol van de gatekeeper, een institutionele benadering en produktanalyses.⁸

Ook in dit artikel staat de vraag naar het aangeboden maatschappijbeeld centraal. Het medium dat wordt behandeld is de radio. Meer bepaald wordt het magazine "BRT-Aktueel" nader bekeken. Dit magazine kan worden beschouwd als hét duidingsmagazine bij uitstek voor wat radio in Vlaanderen betreft. Een magazine met achtergrondinformatie bij het dagelijkse nieuws lijkt uitermate geschikt voor de opzet van dit onderzoek vermits hier niet enkel feiten maar ook achtergronden aan bod komen. Men zou kunnen stellen dat "BRT-Aktueel" het wereldbeeld dat in het radionieuws wordt gebracht, verfijnt, scherper stelt.

Vermits het hier om een openbare omroep in een democratische samenleving gaat, wordt van de BRTn bovendien objectiviteit in de berichtgeving geëist.⁹ Dat een private omroep de berichtgeving ten dele zou afstemmen op zijn financiers valt enigszins te begrijpen. Van een openbare omroep niet, zoniet vervalt hij in overheidspropaganda. Deze objectiviteitseis is trouwens vastgelegd in het decreet van 27 maart 1991: "De informatieuitzendingen alsmede de mededelingen en de programma's met een algemeen informatieve inslag, alsook alle informatieve programma-onderdelen, dienen onpartijdig en waarheidsgetrouw te zijn".¹⁰ Zowel de objectiviteitseis als het feit dat "BRT-Aktueel" meer doet dan louter nieuws brengen, zouden doen vermoeden dat het gepresenteerde wereld- en maatschappijbeeld enigszins evenwichtig is, rekening houdende met de vluchtigheid van het nieuws. Dit artikel poogt een licht te werpen op deze problematiek.

Het onderzoek is gebaseerd op een analyse van de index van "BRT-Aktueel".¹¹ Via een analyse van deze index kunnen reeds een aantal antwoorden op de centrale vraag worden gegeven. Het is slechts een eerste analyse gezien de gehanteerde methode. Verder onderzoek is vereist om een gedetailleerder beeld van deze problematiek te krijgen.

I. Methodebeschrijving

De methode benadert de methode der inhoudsanalyse maar is geen inhoudsanalyse. Doordat gebruik wordt gemaakt van de index, wordt enkel met de titels gewerkt en niet met de inhoud van elke bijdrage. Dit impliceert meteen een aantal beperkingen. Meestal zijn de titels wel relevant voor de inhoud maar dat is niet altijd zo. Een titel geeft soms ook een onvolledig beeld van de verschillende categorieën die in een bijdrage behandeld worden. Een werkelijke inhoudsanalyse kan wellicht uitwijzen in welke mate deze benadering afwijkt van de feitelijke berichtgeving in "BRT-Aktueel". Hoewel het werken met titels dus ongetwijfeld beperkingen met zich meebrengt kan deze benadering een schets geven van het wereld- en maatschappijbeeld dat "BRT-Aktueel" de burgers aanbiedt.

(8) L. BOONE, J. SERVAES, De structuur van het nieuws. *Communicatie*. 1982, 1, pp. 1-8.

(9) Een interessante uiteenzetting over dit onderwerp is te vinden in: K. RIMANQUE, In een geest van strenge objectiviteit. *Communicatie*, 1989, 1, pp. 53-62.

(10) Decreet van 27 maart 1991 (*Belgisch Staatsblad* 6 juni 1991).

(11) X, *BRT-Aktueel* 1989. Gent, 1993, 183 blz.

X, *BRT-Aktueel* 1990. Gent, 1992, 200 blz.

X, *BRT-Aktueel* 1991. Gent, 1992, 255 blz.

Drie jaargangen van "BRT-Aktueel" worden beschouwd: 1989, 1990 en 1991. Per titel wordt slechts één score toegekend. Indien meerdere categorieën worden vermeld, delen zij de score. Bij twijfel over de inhoud van een bijdrage wordt deze niet in aanmerking genomen. Uiteindelijk worden 5089 bijdragen onderzocht. De spreiding over de verschillende jaargangen is als volgt:

- 1989: 1579 bijdragen
- 1990: 1652 bijdragen
- 1991: 1858 bijdragen

Het codeerschema baseert zich op vier hoofdcategorieën: binnenlandse politiek, staten, internationale organisaties en landengroepen en een restcategorie varia. In deze restcategorie komen onderwerpen aan bod die strikt genomen niet meteen een politieke relevantie hebben. B.v. het overlijden van een kunstenaar of een bijdrage over de rol van de media.

Voor de verdere codering van de categorieën binnenlandse politiek en varia wordt gesteund op het classificatieschema van de Afdeling Politologie van de K.U.-Leuven.¹² De zes subcategorieën hiervan zijn:

1. Buitenlandse politiek
2. Sociale politiek
3. Economische politiek
4. Financiële politiek
5. Binnenlandse politiek
6. Cultuurpolitiek

Een opmerking bij de eerste subcategorie. Onder buitenlandse politiek worden enkel die bijdragen gerekend waarin binnenlandse actoren zich over de buitenlandse politiek uitspreken. Bilaterale betrekkingen tussen België en andere landen of het optreden van binnenlandse actoren op de internationale scene, worden gecodeerd zoals voor staten en internationale organisaties/landengroepen: de score wordt gedeeld tussen België en het desbetreffende land, organisatie of landengroep. Elke subcategorie wordt dan nog verder verfijnd.

Mutatis mutandis wordt voor de categorie "varia" een analoog codeerschema gehanteerd: dezelfde categorieën en subcategorieën krijgen een analoge code als hun binnenlandse tegenhangers. Bepaalde subcategorieën met weinig of geen relevantie (b.v. provinciale en lokale instellingen) komen dan ook niet aan bod.

Voor landengroepen en internationale organisaties is het in principe mogelijk om de scores toe te kennen aan de constituerende landen mits gebruik van gewogen frequenties. Om twee redenen wordt hiervan afgezien. Ten eerste is het nogal een omslachtige manier van werken die bovendien bepaalde landen ten onrechte een score zou toekennen. (Niet alle UNO-lidstaten komen aan bod in een bijdrage over de UNO.) Ten tweede dienen internationale organisaties meer en meer erkend te worden als zelfstandige actoren in de internationale politiek.

Het spreekt vanzelf dat veel afhangt van het oordeel van de codeur. Gepoogd wordt een constant patroon te handhaven en dit door de gegevens tweemaal te

(12) Een volledige weergave van dit schema kan men vinden in *Politiek Jaarboek 1991. Res Publica*, 1992, 3-4, pp. 491-493.

coderen. Er wordt enkel rekening gehouden met de expliciet in de titel voorkomende categorieën. Indien er twijfel rijst over de interpretatie van een term, wordt gekozen voor een ruime interpretatie. Een voorbeeld. "Europa" kan zowel slaan op het continent in zijn geheel als op de EG. Indien uit de context niet kan worden opgemaakt tot welke categorie "Europa" behoort, wordt gekozen voor het continent.

II. Het dominerende aandeel van het buitenland in de berichtgeving en de duiding van "BRT-Aktueel"

Uit onderstaande tabel kan men afleiden dat de meeste bijdragen over buitenlandse onderwerpen gaan.

TABEL I

Frequentieverdeling geaggregeerd naar de vier hoofdcategorieën¹³

RUBRIEK	1989	1990	1991	Totaal
Binnenland	688,00	703,50	617,50	2009,00
	43,57	42,58	33,23	39,48
Staten	640,67	691,25	910,47	2242,38
	40,57	41,84	49,00	44,06
Internat. org./ Landengroepen	171,33	184,25	235,03	590,62
	10,85	11,15	12,65	11,61
Varia	79,00	73,00	95,00	247,00
	5,00	4,42	5,11	4,85
Totaal	1579,00	1652,00	1858,00	5089,00
	100,00	100,00	100,00	100,00

Over de drie jaargangen beslaan de buitenlandse onderwerpen 55,67%. Opvallend is het verschil tussen de jaargangen 1989 en 1990 enerzijds en 1991 anderzijds. In 1989 en 1990 heeft men 51,42%, respectievelijk 52,99% buitenlandse onderwerpen; in 1991 maar liefst 61,65%. Dit is haast volledig ten nadele van de binnenlandse onderwerpen die in 1991 nog slechts 33,23% beslaan. Een effect dat misschien ten dele aan de Golfoorlog kan worden toegeschreven maar daarover geven deze cijfers geen uitsluitsel. Onderzoek van 1992 en volgende jaargangen kan uitwijzen of het hier om een éénmalig verschijnsel dan wel om een blijvende trend gaat.

Een eerste vaststelling is dus dat de burgers meer buitenlandse dan Belgische (binnenlandse) onderwerpen te horen krijgen.

III. Analyse van de binnenlandse onderwerpen

De binnenlandse onderwerpen worden dan verder geaggregeerd naar zes subcategorieën. Dit geeft volgend resultaat:

(13) Telkens wordt eerst de frequentie gegeven en meteen daaronder het corresponderende percentage.

TABEL II

Frequentieverdeling van de binnenlandse onderwerpen geaggregeerd naar zes subcategorieën ¹⁴

RUBRIEK	1989	1990	1991	Totaal
Buitenlandse politiek	30,00	43,50	48,00	121,50
	4,36	6,18	7,77	6,05
Sociale politiek	202,00	186,00	136,00	524,00
	29,36	26,44	22,02	26,08
Economische politiek	86,50	114,00	95,00	295,50
	12,57	16,20	15,38	14,71
Financiële politiek	32,00	42,50	20,00	94,50
	4,65	6,04	3,24	4,70
Binnenlandse politiek	237,50	212,50	234,00	684,00
	34,52	30,21	37,89	34,05
Cultuurpolitiek	100,00	105,00	84,50	289,50
	14,53	14,93	13,68	14,41
Totaal	688,00	703,50	617,50	2009,00
	100,00	100,00	100,00	100,00

De strikt binnenlandse politiek neemt ontegensprekelijk een prominente rol in in de Belgische binnenlandse berichtgeving: steevast een eerste plaats met een score variërend van 30,21% in 1990 tot 37,89% in 1991. De sociale politiek komt op de tweede plaats maar lijkt aan belang in te boeten: van 29,36% in 1989 naar 22,02% in 1991. Economische politiek en cultuurpolitiek hebben elk ongeveer 15% (14,71% respectievelijk 14,41%). Opvallend is de lage score van de buitenlandse politiek. Merk op dat het hier uitsluitend gaat om binnenlandse debatten over buitenlandse politiek (cf. methodebeschrijving). Is de binnenlandse discussie over het buitenlands beleid dan zo beperkt? Nochtans is het buitenland voor een land als België gezien zijn geringe omvang relatief groot. Het aandeel stijgt wel over de drie jaren beschouwd van 4,36% in 1989 naar 7,77% in 1991 maar het blijft desalniettemin een laag percentage in de berichtgeving over binnenlandse onderwerpen. Ook over financiële politiek wordt weinig bericht. Nochtans zitten hier belangrijke onderwerpen zoals de begroting, fiscaliteit, munt- en kredietpolitiek in.

De tien hoogst scorende deelthema's van binnenlandse onderwerpen kunnen een licht werpen op de vraag of er een vast patroon in de binnenlandse berichtgeving te ontdekken valt.

(14) Cf. voetnoot 1.

TABEL III

Tien hoogst scorende binnenlandse onderwerpen (alle subcategorieën) in absolute frequenties ¹⁵

RUBRIEK	1989	1990	1991	Totaal
Ordehandhaving	53,00	48,00	42,00	143,00
	1	1	2	1
Leefmilieu en ruimtelijke ordening	39,00	43,00	27,00	109,00
	3	3	7	2
Tewerkstelling	41,00	38,00	27,00	106,00
	2	4	7	3
Nationale instellingen	24,00	34,00	47,00	105,00
	8	5	1	4
Vreemdelingenprobl.	32,00	33,00	37,50	102,50
	4	6	4	5
Infrastr., vervoer en communicatie	31,00	23,00	38,00	92,00
	5	9	3	6
Onderwijs	20,00	46,00	20,00	86,00
	10	2	10	7
Sociale zekerheid	27,00	30,00	20,00	77,00
	7	7	10	8
Massacommunicatie	28,00	18,00	23,00	69,00
	6	11	8	9
Sociale programmatie	39,00	18,00	11,00	68,00
	3	11	15	10

Door de band genomen blijven de tien hoogst scorende onderwerpen vrij stabiel. De rangorde wisselt wel door de jaren heen maar op massacommunicatie en sociale programmatie na komen de zelfde categorieën telkens in de top tien voor. Voor een aantal rubrieken blijkt duidelijk de invloed van tijdelijke fenomenen.

De categorie "verkiezingen" scoort in 1989 12,00, in 1990 3,0 en in 1991 32,50. 1989 en 1991 waren telkens verkiezingsjaren: in 1989 waren er verkiezingen voor het Europees parlement en de Brusselse hoofdstedelijke raad, in 1991 parlementsverkiezingen. Dat de score voor de verkiezingen van 1989 lager ligt dan voor deze van 1991 mag niet meteen doen besluiten dat aan de Europese verkiezingen minder belang gehecht wordt. Een deel van de scores voor deze verkiezingen wordt immers onder de subcategorie "Europese Gemeenschap" bij de categorie internationale organisaties gecodeerd.

Het abortusdebat heeft een conjunctureel effect op de categorie "levensbeschouwelijke problemen": 18,00 in 1989 en 15,00 in 1990 tegenover 2,00 in 1991.

(15) Telkens wordt in de eerste rij de absolute frequentie vermeld, in de tweede rij het rangnummer.

Voorlopig kan men concluderen dat de top tien vrij constant is over de jaren heen maar dat er zich wel bepaalde conjuncturele verschuivingen kunnen voordoen in de rangschikking.

Onderaan de rangschikking staan categorieën zoals Oost-West-betrekkingen (43e plaats met één vermelding), UNO (39e plaats met vijf vermeldingen), investeringen en sparen (37e plaats met zeven vermeldingen). Dit bevestigt de vaststellingen gemaakt bij de vorige tabel: over buitenlandse en financiële politiek worden de burgers slechts karig ingelicht.

De top tien neemt 47,66% van de totale binnenlandse berichtgeving in. 75% van de binnenlandse berichtgeving gaat over 20 verschillende rubrieken op een totaal van 64 mogelijke rubrieken. De binnenlandse berichtgeving is dus sterk geconcentreerd rond een welbepaald aantal items. Door deze sterke concentratie scoren bepaalde subcategorieën onverwacht laag: conjunctuurbeleid (negen vermeldingen), Europese politiek (negen vermeldingen), subsidiepolitiek (zes vermeldingen). Vrouwenemancipatie komt er wat beter van af maar vijftien vermeldingen op drie jaar is toch niet denderend.

Samenvattend beperkt de berichtgeving over de Belgische maatschappij zich tot twee grote categorieën namelijk binnenlandse en sociale politiek. Bovendien concentreert deze berichtgeving zich rond een beperkt aantal rubrieken. Het aldus gepresenteerde maatschappijbeeld is vrij constant over de beschouwde periode, conjuncturele effecten niet te na gesproken.

Naar de centrale vraagstelling toe is dit een vrij verontrustende vaststelling: het beeld en de duiding die de burger van de maatschappij ontvangen via de media is zeer selectief, zowel absoluut als qua intensiteit. Gegeven de functie van het bepalen van de maatschappelijke agenda, gaat het hier om een zeer beperkte agenda. In de mate dat de burger geïnformeerd wordt door de media, meer nog dat hij zich hierdoor een mening vormt, wordt hij over vele aspecten van onze samenleving in het ongewisse gelaten.

IV. Analyse van de buitenlandse onderwerpen

A. Analyse op basis van de categorie "staten"

In de berichtgeving van "BRT-Aktueel" krijgt het publiek een zeer dispropor-tioneel beeld van de wereld: één bepaald centrum komt uitvoerig aan bod en al wat daar buitenvaalt moet al van uitzonderlijk belang zijn om in "BRT-Aktueel" te komen. Maar laat de cijfers eerst even spreken:

TABEL IV

Frequentieverdeling van de buitenlandse onderwerpen (staten) geaggregeerd naar continenten ^{16 17}

RUBRIEK	1989	1990	1991	Totaal
Europa	335,67	389,17	407,50	1132,33
	52,39	56,30	44,76	50,50
Afrika	77,17	105,75	146,33	329,25
	12,05	15,30	16,07	14,68
Midden Oosten	41,83	68,33	201,38	311,55
	6,53	9,89	22,12	13,89
Azië	83,00	43,00	53,33	179,33
	12,96	6,22	5,86	8,00
Oceanië	0,00	2,00	0,00	2,00
	0,00	0,29	0,00	0,09
Amerika	103,00	83,00	101,92	287,92
	16,08	12,01	11,19	12,84
Totaal	640,67	691,25	910,46	2242,38
	100,00	100,00	100,00	100,00

De burgers vernemen hoofdzakelijk nieuws over Europa : over de ganse periode valt 50,50% van de berichtgeving onder deze categorie. In 1990 zelfs 56,30%! In 1991 is er een opmerkelijke terugval naar 44,76%. Gecombineerd met de stijging van de berichtgeving over het Midden-Oosten kan dit wellicht toegeschreven worden aan de Golfoorlog. Dat doet geen afbreuk aan het feit dat zelfs op het "dieptepunt" Europa nog steeds tweemaal zoveel belangstelling krijgt als de tweede in de rangschikking, nl. het Midden-Oosten.

Afrika beslaat 14,68% van de wereld, althans volgens de berichtgeving van "BRT-Aktueel", Amerika 12,84%, Azië zonder het Midden-Oosten 8% en met het Midden-Oosten bijgerekend zelfs 21,89%. Bij uitsplitsing van Amerika naar Noord-, Centraal- en Zuid-Amerika worden de cijfers nog dramatischer : Noord-Amerika 6,66% (89 : 6,06%; 90 : 5,14%; 91 : 8,23%), Centraal-Amerika 3,16% (89 : 4,71; 90 : 3,76%; 91 : 1,62%) en Zuid-Amerika 3,02% (89 : 5,31%; 90 : 3,11%; 91 : 1,35%). Lees i.p.v. "Noord-Amerika" de "Verenigde Staten van Amerika" want Canada wordt niet één maal vermeld op die drie jaar.

Oceanië is een onbestaand continent in de berichtgeving : Slechts in 1990 krijgt Australië 1,5 vermelding en Nieuw-Zeeland 0,5. Voor de rest komt dit gebied niet aan bod.

Afrika lijkt nog een behoorlijke score te halen maar de realiteit achter de cijfers is anders. Liefst 55,10% van de staten in Afrika komen op deze drie jaar nooit aan bod. Of nog anders gesteld : Zaïre, Rwanda en Burundi, voor Belgen niet zo onbekende landen, nemen 52,6% van het Afrikaanse aandeel voor hun rekening. Een

(16) Cf. voetnoot 13.

(17) Om het effect van de Golfoorlog scherper te stellen wordt geopteerd om het Midden-Oosten apart te houden in de berekeningen.

laatste vergelijking: Zaïre, Zuid-Afrika en Rwanda (de drie meest vermelde Afrikaanse landen) halen een gecumuleerd percentage van 67,02%. De berichtgeving over Afrika is dus heel sterk beperkt tot een klein aantal landen. Soms noemt men Afrika het "verloren continent" in de context van de dramatische economische en politieke situatie aldaar. Misschien past het hier om Afrika als "vergeten continent" te bestempelen.

Toch worden de zaken iets scherper gesteld dan ze zijn want het kan zijn dat deze landen nog vermeld worden binnen het kader van de derde categorie 'internationale organisaties en landengroepen' (cf. infra). Bovendien is er de beperking van de methode, nl. het coderen op basis van titels.

TABEL V

Tien hoogst scorende staten in absolute frequenties ¹⁸

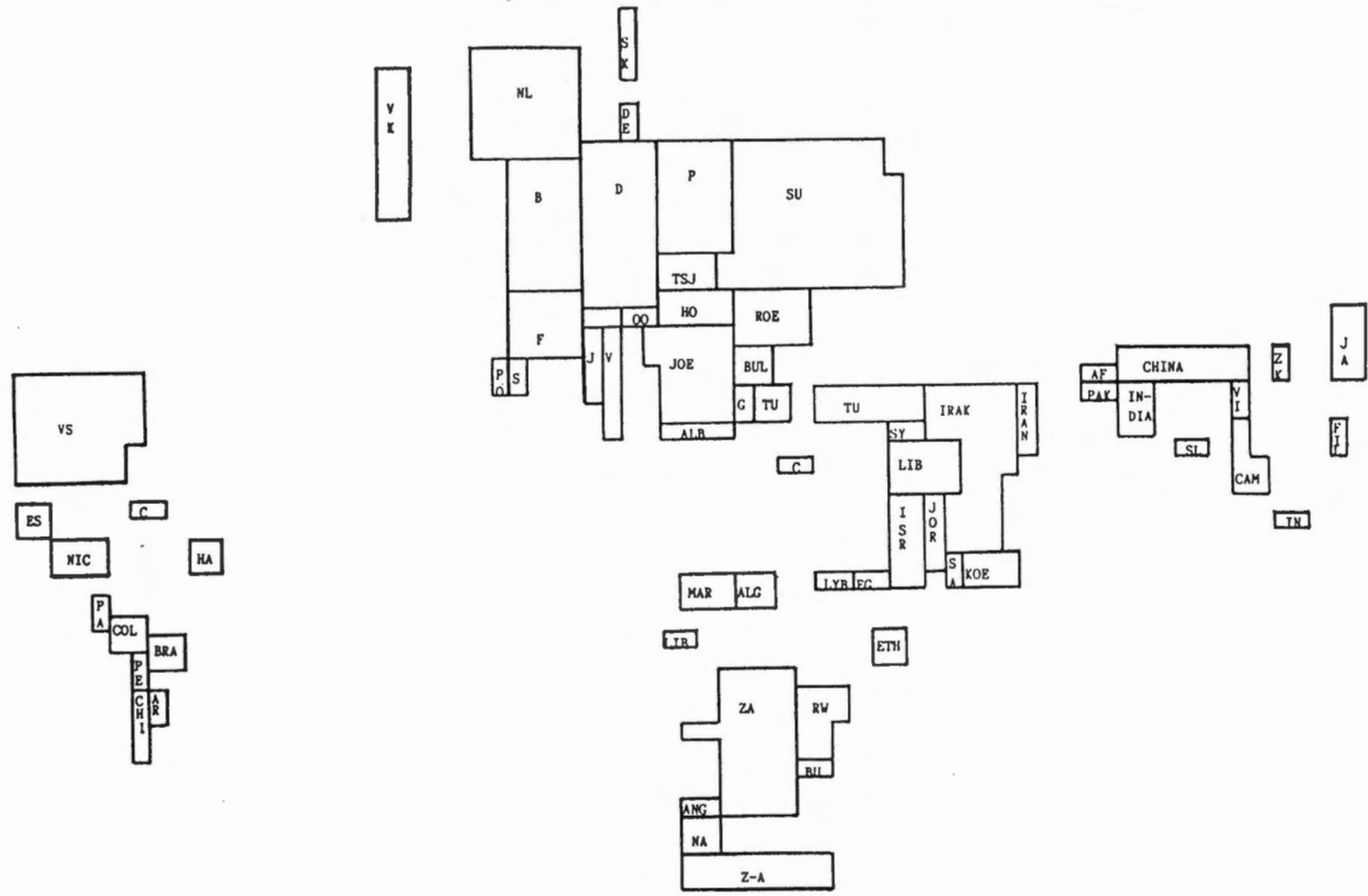
RUBRIEK	1989	1990	1991	Totaal
SOVJETUNIE	48,00	74,75	121,83	244,58
	1	1	1	1
USA	38,83	35,50	74,92	149,25
	5	3	4	2
NEDERLAND	43,67	51,50	42,00	137,17
	3	2	7	3
ZAIRE	26,17	21,50	79,00	126,67
	7	10	3	4
IRAK	2,00	25,50	87,28	114,78
	33	7	2	5
BELGIE	42,50	33,00	30,67	106,17
	4	4	8	6
POLEN	46,17	32,00	12,50	90,67
	2	6	17	7
JOEGOSLAVIE	6,50	9,00	51,33	66,83
	22	18	5	8
TURKIJE	5,00	11,08	43,75	59,83
	25	15	6	9
GROOT-BRITTANNIE	16,50	19,17	20,83	56,50
	11	12	13	10

De top tien lijkt vrij gevoelig voor "conjuncturele" schommelingen. Zo neemt de Sovjetunie stevast de eerste plaats in maar de frequentie stijgt van 48,00 in 1989 naar 121,83 in 1991, het jaar van de staatsgreep en het uiteenvallen van de Sovjetunie.

De Golfoorlog doet het aandeel van de Verenigde Staten stijgen (van 38,83 in 1989 naar 74,92 in 1991) en zorgt er tevens voor dat landen als Irak en Turkije in de top tien voorkomen.

(18) Cf. voetnoot 15.

Het wereldbeeld volgens drie jaargangen BRT-Aktueel



De categorie "België" staat zoals eerder gezegd voor het internationale optreden van België. De daling van 42,50 naar 30,67 hoeft hier niet noodzakelijk te betekenen dat België minder op het internationale forum voorkomt. Vermoedelijk zullen een aantal bijdragen onder een ruimere categorie geturfd zijn ten gevolge van de gehanteerde methode. De titels tijdens de Golfoorlog dienden meestal onder brede categorieën zoals UNO en Perzische Golf te worden gecodeerd.

Om te kunnen nagaan of de machtspositie van het desbetreffende land een rol speelt, wordt de score van de vijf belangrijkste staten berekend. Enerzijds wordt gesteund op de machtshierarchie van staten zoals vastgesteld in het onderzoek van Mieke Verminck.¹⁹ De Verenigde Staten, de Sovjetunie, China, Japan en India halen een score van 490,66 of 22% (vergeleken bij een machtsaandeel van 37,97%). Anderzijds kan men de score berekenen voor de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad: 550,33 of 24,54%. De Sovjetunie en de Verenigde Staten komen samen voor 17,56% aan bod. De internationale machtspositie lijkt dus een rol te spelen aangezien het aandeel van een klein aantal landen toch vrij aanzienlijk is.

Ook hier wordt een concentratie van de berichtgeving vastgesteld. De eerste tien landen in de rangschikking beslaan 51,39% van de buitenlandse berichtgeving. 75% wordt bereikt na 23 landen op een totaal van 113 landen met een vermelding. 54 landen worden geen enkele maal vermeld (32,34% van alle landen ter wereld). Het zijn vooral Afrikaanse landen die in het oog springen in de restcategorie landen zonder vermelding. Canada is een opvallende afwezige: in Canada is het grondwettelijk akkoord van Meech Lake een belangrijk strijdpunt gedurende de ganse periode maar de luisteraar van BRT-Aktueel verneemt er niets over. Ook binnen Europa scoren een aantal landen zeer laag: Zwitserland (twee vermeldingen), Luxemburg (één vermelding), Ierland (een halve vermelding). Nochtans grijpen er in b.v. Ierland vrij belangrijke gebeurtenissen plaats in die periode: algemene verkiezingen, de verkiezing van Mary Robinson tot president, de gesprekken met Groot-Brittannië n.a.v. het initiatief van Brooke.

Samenvattend kan worden gesteld dat de wereldkaart die "BRT-Aktueel" presenteert niet de vertrouwde wereldkaart is. Bepaalde werelddelen verschrompelen terwijl andere uitermate veel aandacht krijgen. Vooral het eigen centrum, Europa en de Verenigde Staten, krijgt veel aandacht. Andere gebieden komen slechts in crisisperiodes aan bod. Deze vaststelling is natuurlijk te verwachten voor een nieuwsmagazine. Items worden geselecteerd op basis van hun actualiteitswaarde. Niettemin stemmen deze vaststellingen tot nadenken. Deze resultaten van een beschrijvende analyse bevestigen een aantal van Galtungs hypothesen. Periferielanden komen pas in de belangstelling naar aanleiding van buitengewone gebeurtenissen. Centrumlanden komen gemakkelijker aan bod. Het is niet alleen geografische nabijheid die een rol speelt. De structuur van de massamedia en met name de invloed van de persagenschappen, de internationale machtspositie van een land, de "speciale banden" die bepaalde landen hebben (b.v. ex-kolonies en hun vroegere kolonisatoren), beïnvloeden klaarblijkelijk de persoonlijke selectie van de journalist. Het zijn even zoveel factoren die een invloed kunnen hebben bij de vertekening van het wereldbeeld.

(19) Geciteerd in: W. DEWACHTER, *Verkiezingstechnologie en machtsmetingen*. Leuven, 1991, blz. 27.10.

Ter illustratie wordt hieronder een kaart getoond waarbij de oppervlakte proportioneel is met de behaalde score. Landen met extreem lage scores (minder dan vijf vermeldingen op drie jaar) worden niet voorgesteld.

B. Analyse van de categorieën "landengroepen en internationale organisaties" en "varia"

Hier moet natuurlijk rekening worden gehouden met het feit dat deze categorie in samenhang met de categorie "staten" moet worden gelezen (cf. methodebeschrijving). Ook hier eerst een samenvatting van de tien meest vermelde rubrieken.

TABEL VI

Tien hoogst scorende internationale organisaties en landengroepen in absolute frequenties

RUBRIEK	1989	1990	1991	Totaal
EG	61,33	54,50	71,67	187,50
NAVO	24,00	19,50	16,33	59,83
UNO	8,33	11,00	32,83	52,17
Perzische Golf	0,00	16,00	28,50	44,50
Palestijnen	7,50	6,00	16,03	29,53
Bewapening/Ontwapening	15,50	6,00	6,00	27,50
Europa	6,00	9,25	8,75	24,00
Oost-West-betrekkingen	11,50	8,00	3,00	22,50
Arabische Wereld	1,83	9,00	9,33	20,17
Derde Wereld	10,83	4,50	1,00	16,33

De Europese Gemeenschap torent hoog uit boven alle andere. Ook hier zijn er "conjuncturele" verschijnselen (Perzische Golf, Palestijnen, Oost-West). De UNO bekleedt de derde plaats maar bij de uitsplitsing naar de deelorganisaties blijkt dat deze nauwelijks of niet aan bod komen. Het zijn vooral de Algemene Vergadering en de Veiligheidsraad die aan bod komen. Ook het Internationaal Muntfonds (IMF) en de Wereldbank halen geen bijster hoge score: elk twee vermeldingen over drie jaar beschouwd.

TABEL VII

Frequentieverdeling van de voorkomende deelorganisaties van de UNO

	1989	1990	1991	totaal
UNICEF	0	2	2	4
FAO	1	0	1	2
WHO	0.5	1	0	1.5
UNESCO	0	0	1	1
ILO	1	0	0	1

Rest nog de categorie varia. Cultuur (47,00) en leefmilieu (46,50) scoren hier hoog. Door de Golfoorlog krijgen we ook meer bijdragen over massacommunicatie (7,00 in 1989; 3,00 in 1990; 19,00 in 1991): in deze periode wordt in ver-

schillende bijdragen aandacht besteedt aan de rol van de media in de oorlogsverslaggeving, de specifieke belemmeringen waarmee de pers toen te maken had, e.d.m.. In 1991 houden tien van de negentien bijdragen verband met de Golfoorlog. Krijgen verder nog meer dan 10 als score : wetenschap, volksgezondheid en kunst.

V. Besluit

Dit onderzoek is een ruwe analyse. Ruw omwille van de gehanteerde methode en de beperkingen die daaruit voortvloeien. Het is een eerste benadering van het onderwerp en dient verder te worden verfijnd.

De conclusies m.b.t. "BRT-Aktueel" die uit deze eerste benadering voortvloeien zijn vrij duidelijk :

1. Een overwicht van de buitenlandse berichtgeving ;
2. Binnen elke categorie spelen conjuncturele elementen doch de invloed hiervan lijkt groter in de buitenlandse berichtgeving dan in de binnenlandse ;
3. Zowel m.b.t. binnenlandse als tot buitenlandse onderwerpen treedt er een vrij sterke concentratie van de berichtgeving op : relatief weinig onderwerpen krijgen het leeuwendeel van de belangstelling ;
4. Het binnenlandse nieuws wordt voor een groot stuk gedomineerd door sociale en binnenlandse politiek ; en
5. Binnen het internationale nieuws krijgt men een vertekening van de wereldkaart : Europa, inclusief de vroegere Sovjetunie, en de Verenigde Staten domineren de berichtgeving. Andere landen zijn perifeer. Bovendien krijgen deze perifere landen pas aandacht in tijden van crises.

Dan rijst de vraag naar de selectiemechanismen die zo'n vertekend maatschappijbeeld geven. Want het kan toch niet zijn dat in de categorieën die nauwelijks aan bod komen er helemaal geen actualiteitswaarde zit. Een paar selectiemechanismen werden hiervoor reeds gesuggereerd : de geografische nabijheid, de structuur van de massamedia, de rol van persagenschappen, de internationale positie van een land, de selectie van de journalist. Deze lijst heeft niet de pretentie volledig te willen zijn. En evenmin heeft dit onderzoek de pretentie pasklare antwoorden te bieden. Het betreft hier per slot van rekening uitsluitend een beschrijvende analyse op basis van titels. Toch lijken een aantal van de hypotheses van Galtung en Ruge bevestigd.

De belangrijkste conclusie is dat de problematiek van de objectiviteit van een duidingsmagazine als "BRT-Aktueel" en van de media in het algemeen hier nogmaals scherp naar voor komt. De burger krijgt allerminst een evenwichtig en objectief maatschappij- en wereldbeeld. Op internationaal vlak voedt dit o.m. de discussie over de Nieuwe Internationale Informatieorde die in de UNESCO al decennia lang wordt gevoerd.²⁰ De vaststellingen op binnenlands vlak leiden naar de discussie over de rol van de media in een democratische samenleving.

(20) Zie voor een overzicht b.v. C.J. HAMELINK, B. PAVLIC, *Le nouvel ordre économique international : économie et communication. Etudes et documents d'information*, 1985, 98, pp. 1-86.

Summary: The policy agenda and the world image offered by Flemish media

Given the two important functions of the media, offering a world image and setting the public agenda, the main question in this article is: "What is the image of society offered by the media?" For that purpose three years of the radio programme "BRT-Aktueel" are analyzed on the basis of a printed index. A distinction is made between home news, news on states, news on groups of countries and international organizations. The main conclusions are:

- 1. Most of the coverage concerns foreign issues;*
- 2. Within each category there is a clear influence of temporary events. This influence seems more important for foreign topics;*
- 3. The news coverage is strongly concentrated on a relatively small number of issues. This conclusion applies on all categories;*
- 4. Social and domestic policy dominate the home news;*
- 5. The coverage of international issues deals mostly with Europe, then with the USSR, and the United States. Other countries are part of the periphery and get attention when a major crisis occurs.*

The question rises which factors determinate the selection of issues. Within the limits of this research a few factors can be mentioned: geographical proximity, the structure of the media, the role of press agencies, the international status of a country, the selection by the journalist. It is quite clear that this problem of objectivity of the media is a major problem which is linked to the role of the media in a democratic society.

Nieuwe sociale bewegingen in de Belgische politiek. Een impressie.

door Staf HELLEMANS

Docent aan de Handelshogeschool Antwerpen
en aan de Economische Hogeschool Limburg

'Nieuwe sociale bewegingen' is de verzamelnaam voor bewegingen die mobiliseren rond zulke uiteenlopende thema's als vrede, emancipatie van vrouwen, homo's en lesbiennes, milieu, Derde Wereld, leegstand van huizen, anti-racisme, christelijke basiswerking...¹. In het eerste deel van dit artikel wordt dit ogenschijnlijk allegaartje vooropgesteld. Vervolgens wordt nagegaan welke plaats deze bewegingen in de Belgische politiek innemen en welke impact zij tot nu toe hebben gehad. In de ondertitel spreek ik relativerend over 'een impressie'. Dat is nodig want, behalve enkele schaarse surveys van VAKA- en Agalev-Ecolo-militanten en van het kiespubliek van de groene partijen, zijn er slechts weinig kwantitatieve gegevens voorhanden.

I. Over oude en nieuwe sociale bewegingen

A. Nieuw

De nieuwe sociale bewegingen kan men op drie manieren karakteriseren: chronologisch, ideologisch en organisatorisch. Geen van de drie typering en op zich definieert de nieuwe sociale bewegingen exclusief. Tesa men genomen geven ze wel een goede omschrijving.²

In de eerste plaats hebben de nieuwe sociale bewegingen gemeenschappelijk dat ze allen dateren van na 1960. Ze zijn dus maximaal ongeveer 25 à 30 jaar oud. Het begin wordt gemarkeerd door de opkomst van een nieuwe jeugdcultuur³,

Met dank aan J. Ackaert, D. Jacobs, K. Lauwers, B. Rihoux en P.E. Stouthuysen.

(1) Een goed gedocumenteerd overzichtswerk van de nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen en/of België is er niet. Het boek van J.W. DUYVENDAK, e.a., *Tussen verbeelding en macht*. 25 Jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland. Amsterdam, 1990 kan als voorbeeld dienen. Zie in afwachting, het themanummer over de basisbewegingen van *De Nieuwe Maand*, 1982, nr. 6 en D. JACOBS, J. ROEBROEK, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen en Nederland*. Antwerpen, 1983.

(2) In dezelfde zin R. KOOPMANS, J.W. DUYVENDAK, Sociale bewegingen en het primaat van de politiek. In: J.W. DUYVENDAK, e.a. (red.), *Tussen verbeelding en macht*, op.cit., blz. 16-18; voor een ruimere aanzet tot definiëring, S. WALGRAVE, Nieuwe sociale bewegingen: een type van sociale bewegingen. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1992, nr. 1, pp. 71-104.

(3) H. KLEIJER, R. LAERMANS, G. TILLEKENS, De markt van vermaak en plezier. Over het ontstaan van een zelfstandige jeugdcultuur in België en Nederland. *Sociologische Gids*, 1992, nr. 5-6, pp. 384-399.

door de studentenbeweging van de tweede helft van de jaren '60⁴, de ontluikende interesse voor de Derde Wereld, de experimenteer- en inspraakdrang in het katholicisme na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-65). In de loop van de jaren '70 komen met de man-vrouw-problematiek⁵, het milieu (in het bijzonder de afwijzing van kernenergie)⁶ en de vredesproblematiek⁷ nieuwe thema's naar voor, die grote groepen hoofdzakelijk jonge mensen op straat brengen.

Rond 1980 duikt de term 'nieuwe sociale bewegingen' op. Terwijl de alternatieven, progressieven, basismilitanten – er waren verschillende benamingen in omloop – in het begin, om zich ideologisch te situeren, hoofdzakelijk teruggrepen naar hetgeen men als het oorspronkelijk (want zuiver) socialistische ideeën-goed zag, werd van dan af met de opkomst van sectoriële bewegingen (vrouwen-, milieu-, vredes-, in mindere mate ook homo- en kraakbeweging) gezocht naar het nieuwe, naar hetgeen hen van andere bewegingen deed verschillen. De 'nieuwe' sociale bewegingen zetten zich dus met deze zelfgekozen naam af van de 'oude' sociale bewegingen, in de eerste plaats de arbeidersbeweging, waar men ideologisch het dichtst bij stond.⁸

De tijdsdimensie is vanzelfsprekend maar een eerste benadering. Bewegingen met gelijkaardige doelstellingen treft men ook al vroeger aan, zij het kleiner in omvang – bijvoorbeeld de natuuristenbeweging van rond de eeuwwisseling – of als onderdeel van een grote 'oude' beweging – bijvoorbeeld de anti-militaristische strekking in de socialistische arbeidersbeweging. Omgekeerd kunnen niet alle bewegingen van na 1960 onder de noemer 'nieuwe sociale bewegingen' worden gebracht (b.v. comités tegen de legalisering van abortus). Verdere specificering is dus nodig.

B. Links-libertair

De nieuwe sociale bewegingen kenmerken zich ten tweede door een zekere ideologische verwantschap. Het gaat hier om het delen van een aantal waarden, niet om een uitgewerkt ideeënsysteem. In navolging van Inglehart duidt men dit waardengevoel vaak aan als post-materialistisch. Zo verklaarden, in een onderzoek

(4) Zie o.a. L. VOS, Terugblik op roerige jaren. De Leuvense studentenbeweging sinds de jaren zestig. *Onze Alma Mater*, 1987, nr. 4, pp. 223-242.

(5) R. VAN MECHELEN, *Uit eigen beweging*. Balans van de vrouwenbeweging in Vlaanderen 1970-1980. Leuven, 1979; D. KEYMOLEN, M-Th. COENEN, *Stap voor stap*. Geschiedenis van de vrouwenemancipatie in België. Brussel 1991; M. HOOOGHE, *The second Best Option of the Belgian Women's Movement*. Brussels, Ms, 1993.

(6) P. LEROY, A. DE GEEST, *Milieubeweging en milieubeleid*. Antwerpen - Amsterdam, 1985.

(7) Zie vooral P.E. STOUTHUYSEN, The Pace Movement in Belgium. *International Social Movement Research*, 1991, pp. 175-199.

J. DE DEKEN, De sociale basis van de vredesbeweging in Vlaanderen. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1988, nr. 3, pp. 305-349. Verder: E. VAN DEN BEGIN, *De vredesbeweging in Vlaanderen*. Antwerpen, 1983, M. HEIRMAN, Even aantrekkelijk en ongrijpbaar als de regenboog. De vredesbeweging, één jaar na de installatie van de kernraketten. *Kultuurleven*, 1986, nr. 8, pp. 688-694.

(8) De relatie arbeidersbeweging – nieuwe sociale bewegingen stond in dit zelfdefiniëeringsproces dan ook een aantal jaren centraal. Zie bijvoorbeeld W. VAN TRIER, 1968-1978 – ...: De 'Patchwork' fase van de revolutionaire strijd. In: *De Nieuwe Maand*, 1979, nr. 1, pp. 19-42; D. JACOBS, J. ROEBROEK, *Nieuwe sociale bewegingen op. cit.*, pp. 81-117; S. HELLEMANS, Maatschappelijke verandering op nieuwe wegen. De arbeidersbeweging en de ecologische beweging in perspectief. *Socialistische Standpunten*, 1985, nr. 4, pp. 1-15.

van J. De Deken van 1984, 85 tot 89% van de VAKA-militanten (Vlaams Aktiekomitee tegen de Atoomwapens) zich post-materialistisch tegenover slechts 14% in de Belgische bevolking als geheel.⁹ Een survey uit 1985 bij de leden van Agalev en Ecolo bracht eveneens 85% post-materialisten aan het licht.¹⁰ De kernleden van de nieuwe sociale bewegingen stellen zich ideologisch dus anders op dan de doorsnee bevolking.

Met Herbert Kitschelt duid ik het waardengevoel van de nieuwe sociale bewegings liever aan als links-libertair.¹¹ Links verwijst niet naar socialisme, maar vager naar waarden als sociale gevoeligheid, rechtvaardigheid, kritische houding ten aanzien van de markteconomie. Libertair impliceert een anti-autoritair geïnspireerd wantrouwen tegenover grote, hiërarchische organisaties (leger, kerk, staat, massapartijen) en het streven naar persoonlijke autonomie en authenticiteit.

C. Organisatorisch heterogeen

Een aantal oude sociale bewegingen hebben in hun schoot grote, duurzame organisaties weten op te richten. In België zijn vooral de katholieke en socialistische bewegingen vóór 1960 in dit opzet geslaagd. Het gaat hier om een dubbele associatie van persoon, organisatie en beweging. Personen werden langdurig en intensief geïntegreerd in organisaties. De organisaties op hun beurt groepeerden zich tot een blok in een overkoepelende beweging. De nieuwe sociale bewegingen kenmerken zich daarentegen door een dubbele disassociatie. De geëngageerde individuen behouden een gereserveerde reflex ten aanzien van de organisaties en de organisaties staan op hun autonomie ten aanzien van koepelorganisaties of integratieve aanspraken vanuit een ruimere beweging.¹² Het gevolg is een enorme organisatorische verbrokkeling.

Karakteristiek voor de nieuwe sociale bewegingen zijn de massa's kleine actiegroepen en verenigingen, die her en der te lande zijn ontstaan. Ze kennen geen duidelijk lidmaatschap: wie actief is, behoort tot de groep. Ze staan onverbonden, zelfs vaak onwetend naast elkaar. Ze zijn weinig hiërarchisch gestructureerd. Ze komen snel op, maar verdwijnen vaak ook na korte duur. De organisatieloyaliteit van de participanten is klein en het verloop is bijgevolg aanzienlijk. Die gereserveerde houding heeft het ontstaan van enkele grotere organisaties nochtans niet verhinderd. Voorbeelden zijn Greenpeace, Amnesty International, Oxfam, Artsen zonder Grenzen, de groene partijen. Wel zijn de leden hier vervangen door afstandelijke donateurs of (wisselende) kiezers, die een beperkte kern van professionelen en militanten op de been houdt.¹³

(9) J. DE DEKEN, *A socio-political profile of the current peace movement in Flanders*. Brussel (VUB), 1988, p. 35.

(10) H. KITSCHOLT, S. HELLEMANS, *Beyond the European Left*. Ideology and Political Action in the Belgian Ecology Parties. Durham, 1990, pp. 66-67.

(11) Voor empirische documentatie bij de Agalev- en Ecololeden, zie H. KITSCHOLT, S. HELLEMANS, *Beyond the European Left*, op. cit., pp. 54-57 en 67-72 en S. HELLEMANS, H. KITSCHOLT, Agalev en Ecolo als links-libertaire partijen. *Res Publica*, 1990, nr. 1, pp. 91-93.

(12) S. HELLEMANS, *Strijd om de moderniteit*, Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800. Leuven, 1990, i.h.b. pp. 207-227.

(13) S. HELLEMANS, De politieke potentie van een kleine schare militanten. In: J. JANSSENS, R. WILLEMS (red.), *Tussen droom en daad*. 10 Jaar Agalev in het parlement. Brussel, 1991, pp. 147-148.

In de oude sociale bewegingen werden de belangrijkste domeinen, waarop een beweging zich bewoog, na verloop van tijd meestal afgedekt door één grote organisatie (vakbond, ziekenfonds, socio-culturele vereniging voor vrouwen,...). Zo'n eenheidsorganisatie was normaliter het resultaat van een moeizaam en langdurig centralisatieproces van oorspronkelijk autonome, lokale verenigingen.¹⁴ De blijvende organisatorische verbrokkeling van de nieuwe sociale bewegingen maakt zulke centralisatie onmogelijk. Men behelpt zich met koepelorganisaties van verenigingen en organisaties. Voorbeelden zijn de Bond Beter Leefmilieu (BBL), het Vrouwen Overleg Komitee (VOK), het Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking (NCOS), het Vlaams Aktiekomitee tegen de Atoomwapens (VAKA) en het Overlegcentrum voor de Vrede (OCV). Zij zorgen per domein (resp. milieu, vrouwen, Derde Wereld en vrede) voor interne coördinatie en voor externe verdediging van gemeenschappelijke eisenbundels naar de overheid toe. Typerend is echter dat deze koepels, ondanks hun cruciale taken, zwak blijven: ze hebben slechts weinig personeel in dienst en hebben geen of slechts een minimale wijzingsbevoegdheid naar de leden toe. De grote organisaties behouden in de koepels het laatste woord.

De organisatorische heterogeniteit heeft, tesamen met de anti-autoritaire ingesteldheid, ook zijn weerslag op de gekozen actievormen. De voorkeur gaat naar kleinschalige, liefst ludieke acties. Paradigmatisch zijn de happenings van Provo in Amsterdam in de jaren '60, de fietselingen van de Groene Fietsers in Vlaanderen in de jaren '70 en de spectaculaire acties van Greenpeace in de jaren '80. Daarnaast maakt men ook veel gebruik van actievormen zoals de betoging of de petitie. De vredesbeweging heeft in de jaren '80 trouwens de grootste betogingen op touw gezet, die België ooit gekend heeft.

II. De basis van het succes: verwante en op allianties gerichte bewegingen

In het voorgaande werd de organisatorische heterogeniteit en het vage karakter van de links-libertaire gevoeligheid benadrukt. Niet voor niets spreekt men over de nieuwe sociale bewegingen in het meervoud. Langs de andere kant is er een grote verwantschap tussen de diverse bewegingen. Zij toont zich in de vele personele, ideologische en organisatorische verbindingen.¹⁵ De onderlinge verflechting is één van de redenen, die de soms spectaculaire opkomst van een nieuwe beweging helpt verklaren. Ik geef enkele voorbeelden ter illustratie.

Na het onverwachte succes in de parlementsverkiezingen van oktober 1981 richtte Agalev zeer snel doorheen Vlaanderen plaatselijke kernen op. Weliswaar wensten (en wensen) de nieuwe bewegingen zich niet te identificeren met één bepaalde partij en bleef het aantal leden van Agalev (schommelend tussen 1000 en 3.000 sinds 1982) gering. Dat de partijbasis in 1982 op een jaar tijd aangroeide van hooguit enkele honderden tot boven de duizend, was niettemin te danken aan

(14) Het overzicht van de socialistische arbeidersbeweging in België door zijn leider E. VANDERVELDE, *Le parti ouvrier belge, 1885-1925*. Bruxelles, 1925 belicht dit proces zeer expliciet. Niettemin kwamen ook in de oude bewegingen koepelorganisaties voor (b.v. NSKO, Caritas Catholica, FEBECOOP).

(15) Zie voor Nederland W. VAN NOORT, *Nieuwe sociale bewegingen: ideologische, strategische, organisatorische en personele verbindingen*. In: O. SCHREUDER (red.), *Moderne bewegingen*. Zeist, 1985, pp. 140-159.

het doorstoten van militanten, die reeds actief waren in de milieu-, de vredes- en de Derde Wereldbeweging, in mindere mate in de vrouwenbeweging.¹⁶

Nog frappanter blijkt deze innige vervlechting van de verschillende nieuwe sociale bewegingen uit de anti-racisme betoging 'hand in hand' te Brussel in maart 1992. De naar schatting 100.000 deelnemers leken op diegenen, die enkele jaren eerder opstapten in de vredesbetogingen. Ook de organisator van de betoging, het VAKA-OCV, had zich zonder moeite 'gerecycleerd' van koepel van de vredesbeweging tot anti-racismekoepel. Zijn Franstalige tegenhanger, het CNAPD ('Comité Nationale d'Action pour la Paix et le Développement'), ooit begonnen als Derde Wereld-organisatie om dan uit te groeien tot mede-organisator van de vredesbetogingen¹⁷, was eveneens van de partij.

Ook op plaatselijk vlak schuiven de militanten voortdurend heen en weer tussen de verschillende nieuwe sociale bewegingen, in het bijzonder tussen milieu-, vredes-, Derde Wereld- en anti-racismebeweging. De actievoerders, die gewoonlijk een thuisbasis hebben in één van de bewegingen (vaak een Wereldwinkel), kennen elkaar en richten zich tot elkaar van zodra een thema de gemoederen in beroering brengt. Elke actiegroep en koepelorganisatie fungeert dus als een organisatorisch centrum van een beweging, in rustige tijd slapend of slechts marginaal actief, maar in staat om via het netwerk van persoonlijke kennissen en actiegroeperingen de andere bewegingen te mobiliseren (al lukt dit uiteraard niet altijd).

Een tweede factor die de snelle doorbraak of groei van nieuwe bewegingen bevordert, vloeit direct voort uit hun organisatorische heterogeniteit. De nieuwe sociale bewegingen vormen noch binnen noch tussen de bewegingen een blok. De vele kleine actiegroepen en de weinig robuuste koepels hebben geen vaste achterban en beschikken zelf niet over de middelen (financiën, militanten) om op eigen houtje grootschalig te mobiliseren. Zij zoeken daarom als vanzelf naar steun bij andere groeperingen, om te beginnen bij de verwante groeperingen uit de nieuwe bewegingen zelf en vervolgens ook bij andere, langer geëtablerde organisaties. Deze laatste hoeven ook wegens de lichte organisatiestructuur minder bevreesd te zijn voor onderschikking of instrumentalisatie. Zowel op plaatselijk als op nationaal vlak ziet men dan ook dat vele oudgediende organisaties hun medewerking verlenen voor activiteiten die uitgaan van nieuwe sociale bewegingen. Zo kunnen de jaarlijkse 11.11.11-acties behalve op de medewerking van de

(16) De groene partijen zijn veruit het vaakst onderzocht: P. STOUTHUYSEN, De politieke identiteit van Agalev. *Res Publica*, 1983, nr. 2-3, pp. 349-375; P. LEROY, Waar staan 'de groenen' in Vlaanderen voor? *Ons Erfdeel*, 1984, nr. 4, pp. 481-494; K. DESCHOUWER, P.E. STOUTHUYSEN, L'électorat d'Agalev. *Courier hebdomadaire du CRISP*, 1984, nr. 1061, 30 pp.; P. STOUTHUYSEN, De Vlaamse groene partij Agalev. O. SCHREUDER (red.), *Moderne Bewegingen*, Zeist, 1985, pp. 97-119; Ph. MAHAUX, J. MODEN, Le Mouvement Ecolo. *Courier Hebdomadaire du CRISP*, 1984, nr. 1045-1046, 68 pp.; D. BUYLE, Van pechstrook naar paradigma. De groenen in Vlaanderen. *De Nieuwe Maand*, 1985, nr. 1, pp. 16-27; K. DESCHOUWER, Belgium: The Ecologists and Agalev. In: F. MÜLLER-ROMMEL (red.), *New politics in Western Europe*. Westview Press, 1989, pp. 39-53; H. KITSCHOLT, *The Logics of Party Formation*. Ecological Politics in Belgium and West-Germany. Ithaca and London, 1989; H. KITSCHOLT, S. HELLEMANS, *Beyond the European Left*, o.c.; S. HELLEMANS, H. KITSCHOLT, Agalev en Ecolo, o.c.; F. JANSSENS, R. WILLEMS (red.), *Tussen droom en daad*. 10 Jaar Agalev in het parlement. Brussel, 1991; S. HELLEMANS, F. JANSSENS, Het lot van Agalev: terugblik en vooruitblik. *De Nieuwe Maand*, 1992, nr. 3, pp. 12-24; B. RIHOUX, Résultats électoraux d'Ecolo. *Courier hebdomadaire du CRISP*, nr. 1371-1372, 1992, 62 p.

(17) P.E. STOUTHUYSEN, The peace movement, o.c., p. 179.

Wereldwinkels beroep doen op scholen, jeugdverenigingen, politieke partijen, kerkelijke groeperingen, (verzuilde) verenigingen,... Soms is die steun van andere organisaties meer mondeling dan reëel – en kan het gebeuren dat nauwelijks meer geïnteresseerden verschijnen dan het aantal groeperingen die op de uitnodiging staan. In andere gevallen ligt juist in dit vermogen tot alliantie de basis voor een snelle, massale mobilisatie.

Dat het samengaan van beide factoren – de verwantschap tussen de nieuwe en de medewerking van oude bewegingen – een nieuwe beweging tot ongekende hoogten kan opstuwten, illustreert als geen ander de vredesbeweging.¹⁸ Sedert jaren werden er in België vredesacties op touw gezet (b.v. 'neen aan de 30 miljard' (legervliegtuigen) in 1975). Tussen 1979 en 1987 kent de anti-rakettenbeweging dan plotseling een succes als nooit tevoren. Zij is erin geslaagd – en dit ging niet vanzelf – zowel de massale steun van de reeds bestaande nieuwe sociale bewegingen te verkrijgen als een wel zeer brede alliantie tot stand te brengen tussen de nieuwe bewegingen en andere organisaties en bewegingen. Het succes van de eerste betoging in 1979 (50.000 demonstranten), op een moment toen de oude bewegingen nog niet wilden meedoen, is vooral te danken aan de snelle mobilisatie van een reeds bestaand netwerk van Wereldwinkels, jeugdbewegingen, christelijke basisgroepen, Elcker-Ik vormingscentra,... vanuit de nieuwe koepelorganisatie van de vredesbeweging VAKA. VAKA moest niet van nul beginnen, maar kon beroep doen op het verzamelde machtspotentieel en de ervaringen van de hele nieuwe bewegingssector. In die zin is de anti-rakettenbeweging perfect vergelijkbaar met de mobilisatie van een oude beweging bij belangrijke thematische campagnes – zo b.v. van de katholieken in de schoolstrijd.¹⁹ De volgende betogingen in Brussel kenden, in 1981 met 200.000 deelnemers en in 1983 met 400.000 deelnemers, nog een grotere opkomst. Deze keer hadden ook de hele christelijke en socialistische arbeidersbeweging alsmede het Interdiocesaan Pastoraal Beraad, het hoogste adviesorgaan van de katholieke kerk, zich massaal achter de betogingen gezet. De vredesbeweging was erin geslaagd om, op uitzondering van de conservatief-christelijke, de liberale en de nieuw-rechtse strekkingen, ongeveer heel België achter zijn minimumplatform te krijgen.²⁰ Dat de raketten toch werden opgesteld, toont dan echter weer de betrekkelijkheid van zulke successen aan.

III. Waarom blijft België beheerst door de traditionele organisaties en partijen?

De nieuwe sociale bewegingen zijn reeds meer dan 25 jaar en met niet onaanzienlijk succes actief. Onder hun leiding werden de grootste betogingen na 1965 georganiseerd. In hun schoot ontwikkelden zich de ecologische partijen en een resem nieuwe organisaties en koepels. Welke impact heeft dat geressorteed bij

(18) P.E. STOUTHUYSEN, *The peace movement, op. cit.*, Hij benadrukt eveneens het samengaan van de genoemde twee factoren. Dit samengaan is trouwens geen louter Belgisch fenomeen, maar doet zich ook elders voor. Zie voor Nederland H. KRIESI, Ph. VAN PRAAG Jr, *Old and New Politics. The Dutch Peace Movement and the Traditional Political Organizations. European Journal of Political Research*, 1987, nr. 3, pp. 319-346.

(19) L. HAAGDORENS, De mobilisatie van de katholieke zuil in de schoolstrijd tijdens het eerste jaar van de regering Van Acker (mei 1954 - juli 1955). *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1984, nr. 1-2, pp. 3-70.

(20) Zie m.b.t. dit aspect ook M. HEIRMAN, Even aantrekkelijk en ongrijpbaar als de regenboog, *o.c.*

de traditionele partijen en organisaties? Hoever zijn de nieuwe bewegingen gedrongen in de politieke besluitvorming?

Laat me beginnen met een negatieve vaststelling. Ondanks het succes van de nieuwe bewegingen hebben de traditionele organisaties en partijen toch zonder moeite hun dominante positie in de Belgische politiek en maatschappij weten te behouden. De nieuwe bewegingen wegen niet zwaar op de politieke besluitvorming. Voor een deel is dit het gevolg van de inpassingsstrategie, die de traditionele partijen en organisaties mettertijd zijn gaan voeren ten aanzien van de themata en actiemethodes van de nieuwe bewegingen. Belangrijker lijkt me echter het feit dat de lichte organisatiestructuur van de nieuwe bewegingen weliswaar volstaat voor grootscheepse mobilisaties, maar verhindert dat deze mobilisaties gekapitaliseerd worden tot eigen organisatiemacht.

A. Respons van de traditionele organisaties

De oude bewegingen en organisaties, vooral deze van katholieke en socialistische strekking, zijn receptiever geworden en fungeren nu deels als transmissiekanalen voor de gevoeligheden van de nieuwe bewegingen in de politiek. Het is een duidelijk teken dat de nieuwe bewegingen wel degelijk een impact hebben. Zoals gewoonlijk bij nieuwe politieke uitdagingen, waren de reacties aanvankelijk afwerend en negatief. Illustratief is de reactie van de socialistische partij. Terwijl in Nederland 'Nieuw Links' in de PvdA snel doorstootte naar de top, stond de Belgische Socialistische Partij lange tijd wantrouwig ten opzichte van de nieuwlichterij. Zie b.v. de beruchte uitspraak van Louis Major in 1972, "wijven moeten niet zoveel complimenten maken". Met de 'Doorbraak'-operatie van de Vlaamse SP op het einde van de jaren '70 kwam er dan een grotere openheid ten aanzien van de nieuwe bewegingen. In de katholieke zuil is de houding van de CVP tot op de dag van vandaag zeer gereserveerd gebleven. In de rangen van menige katholieke zuilorganisatie heerst evenwel een meer positieve appreciatie (b.v. jeugdbeweging, KWB). Sommige katholieke organisaties dienen trouwens evenzeer tot de nieuwe sociale bewegingen te worden gerekend, zo bijvoorbeeld 'Broederlijk Delen', dat al op het einde van de jaren '60 evolueerde van een zuivere missie- naar een maatschappijkritische Derde Wereldorganisatie, en Pax Christi, dat in de loop van de jaren '70 en '80 veranderde van een gezagsgetrouwe, naar binnen gekeerde groep in een actieve vredesorganisatie.

Dat de traditionele organisaties en partijen door de selectieve opname van de nieuwe thema's hun positie konden veilig stellen, blijkt als geen ander uit de evolutie van de vrouwenbeweging.²¹ De tweede emancipatiegolf bereikte België in 1970 met de acties van Dolle Mina, PAG (Pluralistische Actiegroep voor gelijke kansen voor mannen en vrouwen) en 'Marie Mineur'. In de daaropvolgende jaren verdwenen deze actiegroepen weliswaar naar de achtergrond, maar de beweging als geheel verbreedde zich tot een heel gamma van alternatieve vrouwengroepen, vrouwen- en vluchthuizen en praatgroepen. In 1972 werd met onverwacht groot succes de eerste Vrouwendag op 11 november georganiseerd en werd het VOK (Vrouwenoverlegkomitee) als koepel opgericht. Nu waren er al in het kader van de zuilen decennialang vrouwenorganisaties zoals KAV (Katholieke Arbeidersvrouwen), KVLV (Katholieke Landelijke Vrouwengilden), SVV (Socialistische Vooruitziende Vrouwen). In de loop van de jaren '60 werden deze langzaam en aarzelend

(21) Zie voor het volgende i.h.b. M. HOOGHE, *The Second Best Option*, o.c.

meer gevoelig voor de nieuwe man-vrouw-problematiek. Zij werden uitgedaagd door de acties en het succes van het nieuwe feminisme en gingen van dan af meer resoluut deze thematiek en in mindere mate ook het actierepertoire overnemen.²² Ook binnen de partijen kwam er snel respons en werden er, mede vanuit de verzuielde vrouwenorganisaties, politieke vrouwengroepen opgericht om als drukkingsgroepering van binnen uit de emancipatiepolitiek te bevorderen. Zo ontstonden o.a. 'Vrouw en Maatschappij' in de CVP (1974), de 'Federatie Vlaamse Vrouwen' in de schoot van de Volksunie (1978), de 'Vereniging van PVV-Vrouwen' (1978), de 'Socialistische Vrouwen' in de SP (1980). Sinds het wegdeemsteren in de jaren '80 van de alternatieve vrouwengroepen, de vaandeldragers van de tweede feministische golf, wordt de vrouwenbeweging opnieuw, zoals vóór 1970, beheerst door de traditionele, ondertussen ideologisch vernieuwde vrouwenorganisaties.

B. *Geringe organisatorische kapitalisering*

De onmiskenbare impact van de nieuwe sociale bewegingen – over de mate van impact kan men eindeloos debatteren – , heeft dus niet belet dat de drie grote zuilen verder de politieke besluitvorming in België zijn blijven beheersen. Nu is het verdrijven van gevestigde organisaties uit hun machtsposities altijd een uiterst moeilijke opgave, zeker wanneer deze zich gaan afstellen op de nieuwe uitdagingen. De Vlaamse Beweging, die nochtans aan de basis ligt van de federalisering van België, heeft dat mogen ervaren. Zij is niet als zelfstandige beweging (Volksunie, Vlaams niet-partijpolitiek gebonden verenigingsleven), doch slechts via haar meer gematigde vleugels in de grote zuilen doorgedrongen tot de top van de politieke besluitvorming. Voor de nieuwe sociale bewegingen lijkt me om interne redenen de directe verovering door eigen organisaties van de politieke en maatschappelijke meerderheid nog meer uitgesloten. Het is de keerzijde van de in de vorige paragraaf beschreven successtory qua mobilisatie. De nieuwe sociale bewegingen kenmerken zich immers ondanks de mobilisatiekracht door een gebrek aan organisatiemacht. Hun lichte en gefractioneerde structuur en het diffuse voorkomen – de organisatorische complementen van de links-libertaire ideologie – verhinderen dat het aanzienlijke mobiliserende vermogen blijvend omgezet wordt in organisatiekapitaal.

Dat verklaart waarom de nieuwe sociale bewegingen lijden aan een gebrek aan historische continuïteit. Sommige bewegingen en organisaties zijn ondertussen totaal van het toneel verdwenen (de studenten- en anti-kernenergiebeweging, organisaties als CVA-Wereldscholen). Andere bewegingen hebben zich kunnen recycleren (de vredesbeweging tot anti-racismebeweging). Nog andere, zoals de autonome vrouwenbeweging, werken op een laag pitje verder. Het probleem voor de nieuwe bewegingen is dat zij leven van de mobiliserende momenten en er minder dan de oude bewegingen in slagen een werking uit te bouwen, die het gewone, dagelijkse leven van de leden begeleidt en omkadert. De hoger opgeleide en mobiele achterban van de nieuwe bewegingen is niet geïnteresseerd in een leven in de beweging. Dat maakt de duurzaamheid van vele actiecomités en organisaties zo precair. Ik verwacht nochtans niet dat de nieuwe sociale bewegingen in de nabije toekomst gaan verdwijnen. De thema's (milieu, Derde Wereld, racisme,...) blijven actueel en de sympathie van de bevolking is, getuige de groei van

(22) Zo bijvoorbeeld het KAV, O. OSAER, e.a., *De christelijke arbeidersvrouwenbeweging*. In: E. GERARD (red.), *De christelijke arbeidersbeweging in België*. Deel II, Leuven, 1991, pp. 386-407.

een aantal organisaties, zeker niet verminderd. Voorbij zijn eerder de wilde, utopische beginjaren, maar ook de jaren van de steile groei. De nieuwe sociale bewegingen hebben sinds enkele jaren de consolidatiefase bereikt. Zij zijn erin geslaagd zich, zij het minimaal, te institutionaliseren. Maar ook de politiek heeft er zich op afgesteld: niemand kijkt nog op van spectaculaire prikacties of zelfs van een betoging van 50.000 à 100.000 personen. De nieuwe bewegingen worden bijgevolg geconfronteerd met vergelijkbare problemen als de oude. Zo moeten de vrouwenbeweging en Agalev zich nu moeite gaan getroosten om de jongeren aan te spreken. En de vertaling van grootse idealen naar minimale, praktische realisaties zorgt voor onzekerheid en soms moedeloosheid (cfr. de jarenlange, tot nu toe vergeefse odyssee van het NCOS om de Belgische politici er toe te brengen 0,7% van het BNP aan ontwikkelingssamenwerking te besteden). De lichtere organisatorische structuur en de afhankelijkheid van enthousiasmerende mobilisatiemomenten maken dat de nieuwe bewegingen hier kwetsbaarder staan dan de oude bewegingen.

De geringe organisatorische kapitalisering van mobilisaties speelt de nieuwe bewegingen ook parten wanneer zij als drukkingsgroepering optreden. Drukkingsgroeperingen moeten twee tegenstrijdige dingen kunnen combineren – en dat gaat vaak slechts met veel moeite. Zij moeten de achterban kunnen mobiliseren om pressie uit te oefenen op de overheid. Omgekeerd moeten zij deze achterban eveneens kunnen disciplineren om een afgesloten compromis te doen aanvaarden. De organisaties van de nieuwe sociale bewegingen dreigen echter voortdurend tussen beide stoelen terecht te komen: enerzijds het wantrouwen van de achterban, die hen geen ruim mandaat wil verlenen, en anderzijds de reserve van de overheid, die hen niet voor vol aanziet en dus de belangen van andere, machtigere organisaties laat doorwegen. Neem als voorbeeld de milieubeweging, de beweging die zich met de Derde Wereldbeweging het best heeft weten te institutionaliseren. Vele jaren lang was zij niet aanwezig in de besluitvorming. Onder haar druk waren wel allerhande adviesraden opgericht, doch daarin zetelden, zo bijvoorbeeld inzake ruimtelijke ordening, wel ambtenaren en producentengroeperingen, maar geen vertegenwoordigers van de milieubeweging.²³ Sinds 1991 werd met de oprichting van de MINA-Raad (Milieu en Natuur), die advies aan de Vlaamse regering verstrekt voor alle dossiers inzake milieu en ruimtelijke ordening, ook deze tweede stap gezet. Er werd zelfs verkregen dat er meer mandaten (de helft plus één) voorbehouden werden voor de afgevaardigden van de milieubeweging dan voor de traditionele sociale partners, die onvermijdelijk ook in de MINA-Raad zitting hebben. In kringen van de milieubeweging geeft men graag toe dat dit niet zozeer het gevolg is van hun sterke onderhandelingspositie dan wel een uiting van politieke welwillendheid van de huidige bewindslieden. Geen gemakkelijke positie om zwaar en radikaal druk uit te oefenen! In het algemeen voelen de nieuwe sociale bewegingen zich daarom beter thuis in hetgeen men de expressieve zijde van de politiek noemt, het aanklaarten van problemen.²⁴ Mobiliseren blijft hun sterke kant.

(23) P. LEROY, A. DE GEEST, *Milieubeweging, o.c.*, pp. 167-171, 177, 198-199.

(24) Dat blijkt ook uit de empirische analyse van I. VAN HOREN, Actiemiddelen van drukkingsgroeperingen in België. Onderzoek aan de hand van het Vrouwen Overleg Komitee, de Bond Beter Leefmilieu, het Vlaams Artsensyndicaat en de Belgische Boerenbond. *Res Publica*, 1990, nr. 1, pp. 95-115.

IV. Verruiming, verbreding en autonomisering van de participatie

In de vorige paragraaf werd de vraag gesteld naar de machtspositie van de nieuwe sociale bewegingen in de Belgische politiek en naar hun invloed op de dominante partijen en drukingsgroeperingen. Daarnaast hebben de nieuwe sociale bewegingen ook bijgedragen tot een grondige wijziging in het participatiepatroon van de bevolking aan de politiek. Meer burgers dan voorheen nemen deel aan het politieke debat (verruiming van de participatie). Zij maken daarbij gebruik van een meer uitgebreid repertoire aan actiemiddelen (verbreding van de participatie). De elite-gestuurde participatie, die tot in de jaren '60 in het verzuilde België gebruikelijk was ²⁵, verandert meer en meer in een elite-uitdagende participatie, die niet meer door een elite geïnstrumentaliseerd is (de autonomisering van de participatie). Zulke diepgaande veranderingen in de wijze waarop het politieke systeem functioneert, is uiteraard niet alleen het directe gevolg van de activiteiten ontplooid door de nieuwe sociale bewegingen. Zij weerspiegelen globaal-maatschappelijke trends als een hogere scolarisatie- en informatiegraad van de burgers, betere communicatie- en transportmogelijkheden, grotere bereikbaarheid en impact van de politiek in het dagelijks leven,... Als voortrekkers hebben de nieuwe sociale bewegingen in ieder geval deze drievoudige wijziging in het participatiepatroon bevorderd.

A. De participatorische ideologie van de nieuwe sociale bewegingen

Dat de nieuwe sociale bewegingen bijgedragen hebben tot wijzigingen in het participatiepatroon, kan men afleiden uit hun ideologische opstelling ten aanzien van de politiek. In de grond zijn de nieuwe sociale bewegingen positief gericht op politiek (vandaar ook de afkeer van het liberalisme). Politiek is belangrijk. Zo staat men gewoonlijk niet afkerig van overheidsinterventie en wil men deze zelfs uitgebreid zien tot een aantal nieuwe domeinen (b.v. milieu, Derde Wereld, non-discriminatie met betrekking tot vrouwen, homo's en ethnische minderheden). Bovendien ziet men in politiek meer dan louter een instrument om politieke doelen te bereiken. Politiek dient ook gemeenschapsstichtend te zijn: in de politieke gemeenschap komt de sociale verwevenheid van individuen op een geprivilegieerde manier tot uiting en dient ook op een bijzondere manier gezorgd voor de optimalisering van de individualisatiekansen van elke persoon. Politiek is dus, in de ogen van de militanten van de nieuwe sociale bewegingen, een geprivilegieerd medium, waarin het wezen en de fundamentele noden van de mens aan bod komen. Vanuit zulke filosofie is het logisch dat participatie van de bevolking en openheid van de politiek beschouwd worden als basiseisen voor een betere werking van het politieke systeem in België. Het ideaal is er één van directe democratie, liefst met vermindering van vertegenwoordigers. Indien toch een beroep dient gedaan op vertegenwoordigers, dan mogen deze niet al te veel macht krijgen. Het liefst van al ziet men goed gecontroleerde, roterende amateurvertegenwoordigers of -politici, niet de professionele politici, die nu de dienst uitmaken. ²⁶ Deze visie staat haaks op de complexe, op passiviteit en op elite-gestuurde mobilisatie gestoelde politiek, die in België gebruikelijk is. Zo positief men in kringen van de nieuwe sociale

(25) L. HUYSE, *De niet-aanwezige staatsburger*. Leuven, 1969; ID., *Passiviteit, participatie en verzuiling in de Belgische politiek*. Antwerpen, 1970.

(26) Zeer expliciet vindt men deze idealen terug in de groene partijen. Zie H. KITSCHOLT, *The Logics*, o.c., pp. 168-200; H. KITSCHOLT, S. HELLEMANS, *Beyond the European Left*, o.c., pp. 131-167.

bewegingen staat tegenover politiek als gemeenschappelijke opgave, zo kritisch bejegt men de bestaande politieke praktijk, de werking van de traditionele partijen, drukkingsgroeperingen en overheid.

Vanuit hun anti-autoritaire gemeenschapsideaal hebben de nieuwe sociale bewegingen dus bijgedragen tot een verruiming van de participatie, tot een verbreding van het actierepertoire en tot een verschuiving van 'elite-directed' naar 'elite-challenging' participatie. Deze stellingen leid ik af uit de resultaten van onderzoek in de ons omringende landen.²⁷ De schaarse indicaties voor België wijzen mijns inziens in dezelfde richting.

B. Verruiming van de participatie

Over de verruiming van de participatie van de bevolking schijnt weinig twijfel te bestaan. Zo rapporteert Inglehart een groei tussen 1973 en 1987 van de politieke interesse van de bevolking in 7 van de 8 Europese landen met voldoende data (waaronder België) met gemiddeld 4,5%.²⁸ In Duitsland steeg het aantal betogingen van rond en onder de 2000 per jaar tussen 1968 en 1975 naar een gemiddelde van boven de 6000 in de jaren '80.²⁹ Nederlandse onderzoekers berichten dat de politieke betrokkenheid en activiteit in Nederland, die in de jaren '60 aardig gestegen was, ook in de jaren '70 en in de jaren '80 op een hoog peil bleef en op een aantal vlakken (b.v. betogingsdeelname, petitie) nog vergrootte.³⁰ We mogen aannemen dat deze stijgende participatiegraad ook in België waarneembaar is. In de meeste onderzoeken bengelt België met Italië weliswaar steeds onderaan wat betreft politieke belangstelling en engagement van de bevolking.³¹ Toch zou het aandeel van de Belgische bevolking, dat regelmatig over politiek discussieert, toegenomen zijn van gemiddeld 42% voor de periode 1973-1975 naar 53% voor de jaren 1982-1987.³² De stijging in een daaraan voorafgaande periode van het gemiddelde aantal betogers per jaar wijst in dezelfde richting. Het gemiddelde aantal steeg van 199.801 voor de periode 1953-1959 over 208.497 voor de periode 1960-1967 naar 244.977 betogers per jaar voor de jaren 1968-1974.³³

(27) Zie vooral S.H. BARNES, M. KAASE (Eds.), *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverley Hills, 1979 en R. INGLEHART, *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, 1990.

(28) Het gaat om interesse in politieke discussies, R. INGLEHART, *Culture Shift, o.c.*, pp. 353-355.

(29) Th. BALISTIËR, Strassenprotest in der Bundesrepublik Deutschland. In: B.J. WARNEKEN (Hg.), *Massenmedium Strasse*. Zur Kulturgeschichte der Demonstration. Frankfurt am Main, 1991, pp. 257-259.

(30) H. KRIESI, P. CASTENMILLER, De ontwikkeling van politiek protest in Nederland sinds de jaren zeventig. *Acta Politica*, 1987, nr. 1, pp. 61-84; P. CASTENMILLER, P. DEKKER, Politieke betrokkenheid en activiteit in Nederland 1973-1986. *Res Publica*, 1989, nr. 1, pp. 95-110.

(31) R. INGLEHART, *Culture Shift, op. cit.* en de bespreking daarvan door M. HOOGHE, Wat is er verkeerd met België? *De Nieuwe Maand*, 1992, nr. 9, pp. 9-13; H. GAUS, P. VAN DER VOORT, De politieke belangstelling in België en het kiezerspubliek van de politieke partijen. In: J. KERKHOF, e.a. (red.), *De versnelde ommekeer*. De waarden van Vlamingen, Walen en Brusselaars in de jaren negentig. Tiel, 1992, pp. 163-166.

(32) R. INGLEHART, *o.c.* p. 355.

(33) J. SMITS, *Democratie op straat*. Een analyse van de betogingen in België. Leuven, 1984, p. 124.

De langzame stijging van de participatiegraad in vergelijking met de jaren vóór 1965, die zich in ongeveer heel de Westerse wereld heeft voorgedaan, is, zoals gezegd, goeddeels te verklaren vanuit algemene factoren als de toegenomen scolarisatie, welvaart, mobiliteit en informatieverspreiding, waardoor mensen sneller voor een zaak in het geweer komen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de groei in België van het gemiddeld aantal betogers per jaar tussen 1953 en 1974, waarin de nieuwe sociale bewegingen, die slechts in de loop van de jaren '60 opduiken, nog weinig meespelen.³⁴ Niettemin hebben de nieuwe sociale bewegingen, die zelf vanuit deze algemene factoren zijn ontstaan, op hun beurt tot deze stijging van de participatiegraad bijgedragen. Vele betogingen, grote en kleine, werden in de jaren '70 en '80 door actiegroepen, organisaties en koepels uit deze bewegingssector georganiseerd.³⁵ Post-materialisten (of links-libertairen), de achterban van de nieuwe sociale bewegingen, blijken ook meer dan andere geneigd om te participeren in allerhande niet-conventionele acties.³⁶ De nieuwe sociale bewegingen fungeren qua politieke participatie als een soort van politieke avant-garde, die te vergelijken is met de rol die de liberalen speelden in het midden van de 19de eeuw en de socialistten eind 19de-begin 20ste eeuw. Beide grote bewegingen waren in die periode ook de 'bezetters van de straat', de toonzetters in de politieke mobilisatie van de burgers.

C. Verbreding van het actierepertoire

Tesamen met de verruiming van de participatie werd ook het actierepertoire gevoelig verbreed. In de loop van de jaren '60 en '70 werd het repertoire aan conventionele actievormen (lobbyen, geven van stemadviezen, indienen van bezwaarschriften, pamfletacties,...) immers uitgebreid met een heel gamma van niet-conventionele participatievormen. Duyvendak, e.a. onderscheiden in deze laatste soort verschillende gradaties: direct-democratische (referenda,...), demonstratieve (petities, manifestaties, betogingen,...), confrontatieve (boycot, hongerstaking, blokkades en sit-ins, bezettingen, storen van manifestaties,...) en gewelddadige (ramen ingooien, aanslagen, gewelddadige betogingen,...).³⁷ Uit het betogingsonderzoek van Jef Smits weten we dat België niet zo verslapen is als het soms wordt voorgesteld. In tegenstelling tot vele andere landen waren betogingen hier ook reeds vóór 1965 een veel gebruikt actiemiddel. De harde, levensbeschouwelijke confrontaties (zie konings- en schoolstrijd) en een combattieve (Waalse) arbeidersbeweging (zie staking tegen de eenheidswet) maakten dat zulke demonstratieve en confrontatieve acties (zoals politieke stakingen) in de Belgische geschiedenis regelmatig opdoken. België volgde wel de algemene trend in die zin dat in de loop van de jaren '60 steeds vaker betoogd werd door steeds meer groepen voor steeds meer doelen.³⁸ De toenemende frequentie van het betogingsmiddel is echter niet alleen een gevolg van de opkomst van de nieuwe sociale bewegingen. Ook

(34) J. SMITS, *o.c.*, pp. 196-200.

(35) Voor cijfers, zij bij gebrek aan Belgische data – een vervolgonderzoek op Smits' werk ware gewenst – verwezen naar het betogingsonderzoek in Nederland van J.W. DUYVENDAK, e.a. (red.), *Tussen verbeelding en macht*, *o.c.*

(36) R. INGLEHART, *Culture Shift*, *o.c.*, pp. 310-318.

(37) J.W. DUYVENDAK, e.a. (red.), *o.c.*, pp. 254-256.

(38) J. SMITS, *o.c.*, pp. 119-131.

de andere bewegingen en tal van corporatistische groeperingen gingen hun eisen steeds vaker op deze manier onderstrepen.³⁹

Dat voordien onbekende, half-illegale protestvormen (bezettingen, blokkades, hongerstakingen, boycotts,...) in België burgerrecht hebben verworven, houdt wel direct verband met de activiteiten van de nieuwe sociale bewegingen. Het was de studentenbeweging, die vanaf de Leuvense kwestie in 1966 experimenteerde met deze nieuwe vormen en daarmee grote nieuwsgolven sloeg. Ook de Dolle Mina's en de milieu-activisten maakten met voorliefde gebruik van zulke provocatieve actievormen. Eens de eerste schrikreacties waren weggeëbd en zowel de politiek, de ordehandhavers als de bevolking zich op de nieuwe protestvormen hadden afgesteld, werden deze actievormen in feite verrassend snel gemeengoed (cfr. de blokkades van de Franse vrachtwagenchauffeurs in de zomer '92 en van de Europese boeren in december '92).

D. Van elite-gestuurde naar elite-uitdagende participatie

Naast de verbreding van het actierepertoire en de verruiming van de participatie is ook de aard van de participatie gewijzigd. Inglehart ziet, in de lijn van Barnes en Kaase, een evolutie "from elite-directed to elite-directing politics".⁴⁰ De externe mobilisatie van leden door grote, hiërarchische organisaties zoals massapartijen, kerken en vakbonden verliest terrein ten voordele van mobilisaties door ad hoc-groepen en comités. Niet de ondersteuning van welbepaalde organisatie-elites, maar het bepleiten van een bepaald thema staat hier centraal.⁴¹ Een indicatie van deze verschuiving levert het betogingsonderzoek van Smits. Terwijl het aantal betogingen, met grote jaarlijkse schommelingen uiteraard, stijgt van 38 in 1953 tot 756 in 1974, daalt het gemiddelde aantal betogers van 1.560 in 1953 naar 437 in 1974.⁴² De evolutie weerspiegelt de toenemende invloed van informele groepen en ad hoc-comités in de betogingsmarkt: zij zijn zeer actief, maar beschikken niet over een grote, vaste achterban die zij mits de nodige inspanningen kunnen mobiliseren. Het zijn voornamelijk de jongeren die zich op de communautaire (Leuven Vlaams) en post-materialistische breuklijn op deze wijze manifesteren.⁴³ Zij dragen het ideaal van de directe democratie en van de amateur-representanten uit. De verruiming en verbreding van de participatie bracht dus geen ondersteuning van de politieke elites met zich mee, maar eerder een grotere uitdaging.

V. Een nieuwe breuklijn in een vervagend breuklijnenstelsel

De politieke wetenschap ziet België traditioneel opgedeeld volgens drie grote breuklijnen: de levensbeschouwelijke (katholieken-vrijzinnigen), de sociaal-economische (kapitaal-arbeid) en de communautaire (Vlamingen-Franstaligen).⁴⁴ Beginnend in de jaren '60 heeft zich langzaam een nieuwe breuklijn uitgediept, de

(39) J. SMITS, *o.c.*, pp. 194-203 en 332-337.

(40) R. INGLEHART, *o.c.* p. 335.

(41) R. INGLEHART, *o.c.* pp. 338-339.

(42) J. SMITS, *o.c.*, pp. 121-125.

(43) J. SMITS, *o.c.*, pp. 232-239.

(44) A. VAN DEN BRANDE, Mogelijkheden van een sociologie der Belgische conflicten na de tweede wereldoorlog (1944-1961). *Sociologische Gids*, 1963, nr. 1, pp. 2-29; L. HUYSE, Breuklijnen in de Belgische samenleving. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1983, nr. 1-2, pp. 9-25.

tegenstelling tussen links-libertairen en autoritair-rechts.⁴⁵ Met de recente verkiezingen van november '91 heeft deze breuklijn duidelijk aan profiel gewonnen. De nieuwe breuklijn is een exponent van de mogelijkheden en de problemen van onze hoogmoderne, zelfreflexieve samenleving. De rechts-autoritaire pool wil de verwarring en de onzekerheid die de economische en maatschappelijke crisis en de vele veranderingen en dreigingen op wereldschaal bij een deel van de bevolking hebben teweeggebracht, aangrijpen voor een geforceerde terugkeer naar zogenaamde oude waarden (autoriteit, gezin, blanke superioriteit, cultureel monisme in plaats van pluralisme). De links-libertairen opteren daarentegen voor een pluralistische wereldcultuur met vergroting van de persoonlijke autonomie, voor een terugdringing van materiële waarden (de economie, het consumentisme) en kanten zich tegen autoritaire gezagsverhoudingen, verzuiling, sociale onrechtvaardigheid.

De nieuwe breuklijn vreet aan de traditionele partijen en organisaties. Dat was ook vroeger zo. De opkomst van de sociaal-economische breuklijn veranderde de burgerlijke katholieke partij in een standenpartij met een sterke arbeiders- en boeren vleugel en splitste de vrijzinnigen in een liberale en een socialistische strekking. Het burgerlijk verenigingsleven verbleekte bij de opkomst van de vele, vaak verzuilde massa-organisaties. De communautaire breuklijn verplichtte de grote partijen en tal van organisaties tot de opdeling van hun unitaire organisatiestructuren. Zoals dat bij elke nieuwe breuklijn het geval is, worden de organisaties van de andere breuklijnen ook nu weer blootgesteld aan de centrifugale krachten van de beide polen van de nieuwe breuklijn. Vooral de Volksunie, de CVP en de SP, de belangrijkste verliezers van de voorbije parlementsverkiezingen, zien hun achterban uiteengetrokken tussen de links-libertaire en de rechts-autoritaire polen. Zij bevinden zich, ook om nog andere redenen (secularisering, het einde van de klassieke arbeiders- en Vlaamse beweging), in een moeizame fase van herpositionering.

Het lijkt erop – en het voorgaande wees daar al op – dat de bestaande organisaties het al bij al toch minder moeilijk hebben dan bij vroegere breuklijnen om zich tegenover de nieuwe organisaties staande te houden. Splittingsen of verregaande vernieuwingen van de partij- en organisatiestructuren zijn in ieder geval niet in zicht. Weliswaar moeten ze zich op een dieperliggend niveau afstellen op de meer autonome participatie, waarvan de nieuwe sociale bewegingen de voortrekkers zijn, en op de grotere wisselvalligheid van de kiezer. Maar de nieuwe sociale bewegingen en nieuw-rechts ontsnappen daaraan evenmin. Deze zijn er wegens hun fragiele organisatorische infrastructuur en de minimale contactpunten met de achterban zelfs nog gevoeliger voor dan de oude.

Dat de organisaties die zich op de nieuwe breuklijn bevinden, de oude organisaties niet dreigen te overtoeven of te breken is een gevolg van het diffuse karakter van de nieuwe sociale bewegingen. Dit is echter geen alleenstaand feit. Terwijl in de decennia vóór 1960 beide zijden van de tegenstellingen vaak goed georganiseerd werden en de tegenstellingen bijgevolg scherp geïnstitutionaliseerd wa-

(45) H. KITSCHOLT, S. HELLEMANS, *The Left-Right Semantics and the New Politics Cleavage*. *Comparative Political Studies*, 1990, nr. 2, pp. 210-238; S. HELLEMANS, *De politieke potentie*, o.c., pp. 143-146.

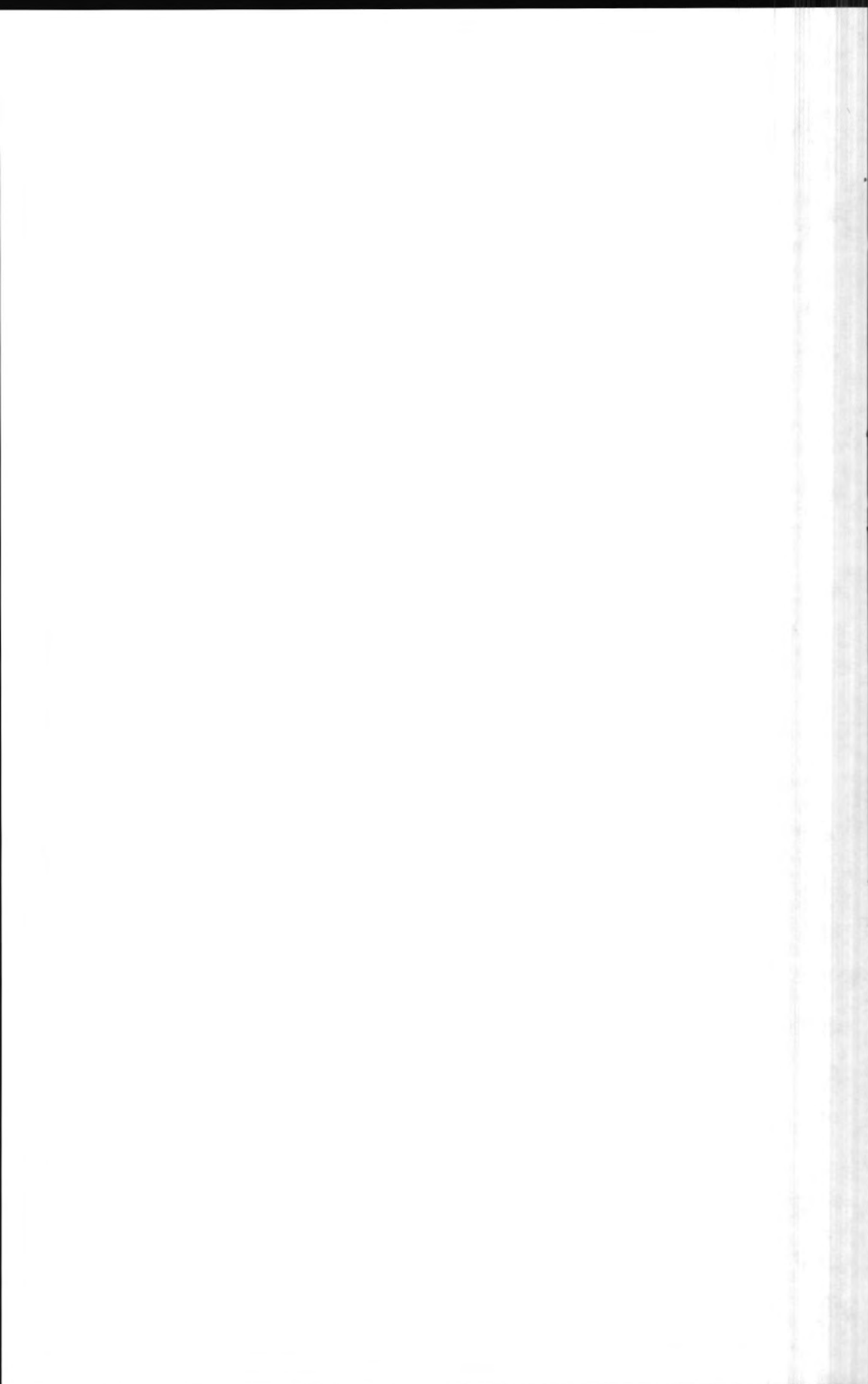
ren ⁴⁶, verliezen de organisaties en bewegingen na 1960 in het algemeen het vermogen om zichzelf en hun achterban totaliserend te organiseren. Dat treft bijna alle sociale bewegingen, ook de oude, verzuilde bewegingen. ⁴⁷ Zij gaan zich allen meer thema- en minder breuklijn-georiënteerd gedragen zodat de grote scheidingslijnen, die België verdelen, – op de communautaire breuklijn na – diffuser worden. Waar voorheen gesloten blokvorming vooropstond, nemen zij nu een meer open houding aan en gaan ze gemakkelijker allianties aan met andere organisaties en bewegingen (cfr. de vanzelfsprekendheid vandaag van het gemeenschappelijk vakbondsfrent en de samenwerking tussen oude en nieuwe sociale bewegingen). De vervaging van de breuklijnen treft dus alle bewegingen, maar in het bijzonder de nieuwe sociale bewegingen. Ook tijdens de hoogdagen van de alternatieve subcultuur en van de confrontatiekoers in de jaren '70 hebben de nieuwe sociale bewegingen nooit de indruk kunnen wekken de samenleving in twee blokken of kampen te polariseren. Globaal lijkt het er dus op dat de analyse van de Belgische samenleving en politiek, te beginnen met de nieuwe sociale bewegingen, niet meer zo exclusief op enkele grote breuklijnen kan worden geaxeerd als dat vroeger het geval was.

Summary: New social movements and the political system in Belgium. Some impressionistic evidence.

In overviewing the (scant) empirical evidence gathered on and the literature written about New Social Movements (NSM's) in Belgium this article tries to buttress three general propositions. First, the NSM's highlight a general tendency among social movements today of a thoroughgoing dissociation of the mobilizational potential on the one hand and organizational (decision making) power on the other hand. Second, the NSM's in Belgium have helped substantially in raising participation levels, broadening the action repertoire of the citizens and changing the nature of participation. Third, although participation levels in Belgium are still beneath the West-European averages, the NSM's constitute in Belgium - with the New Right as their direct opponent - a new cleavage line in an altogether weakening system of cleavages.

(46) D. URWIN, Social Cleavages and Political Parties in Belgium: Problems of Institutionalization. *Political Studies*, 1970, nr. 3, pp. 320-340 en in zijn spoor J. BILLIET, Verzuiling en politiek: theoretische beschouwingen over België na 1945. *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1982, nr. 1, pp. 86-92.

(47) Cfr. de grondige, op cliëntelisering en grotere domeinspecificiteit gerichte transformatie van de zuilen na 1960. S. HELLEMANS, *Strijd om de moderniteit, o.c.*, pp. 184-188, 211-217 en 234-236.



Politieke participatie van partijmilitanten

door Kris DESCHOUWER

Hoofddocent in de Politieke Wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel

en Marina OPSOMER

Navorser van het Fonds voor Kollektief en Fundamenteel Onderzoek, verbonden aan het Centrum voor Politicologie van de VUB

I. Probleemstelling

Er is bijzonder weinig bekend over de aard en de vorm van de politieke participatie van partijmilitanten in België. De reden daarvoor is heel eenvoudig: er is nauwelijks onderzoek naar verricht. Dat is helemaal geen uitzonderlijke situatie. Buitenlands onderzoek terzake bestaat, maar is ook schaars en verspreid, en overstijgt vaak niet het - overigens nodige en verdienstelijke - zoeken naar bruikbare concepten en methoden. Voor België bestaat er goed en bijzonder boeiend recent onderzoek naar de participatie van ECOLO- en AGALEV-militanten.¹

Wie dus zicht wil krijgen op het militantisme in België, moet terzake zelf veldwerk gaan verrichten. Het Fonds voor Kollektief en Fundamenteel Onderzoek (FKFO) financiert op dit ogenblik een onderzoeksproject in dit verband, waarvoor de rapportering voorzien is op het einde van 1993. Het is dat onderzoek - althans de uitgangspunten ervan - dat we hier even willen toelichten en bespreken.

De basishypothese, die aan de origine van het onderzoek ligt, is zeer algemeen. Het wil kijken of er inderdaad zoiets bestaat als 'de crisis van het militantisme'.² Daarmee wordt bedoeld dat er een toenemende moeilijkheid is voor partijen (en voor andere organisaties) om een trouwe en blijvende participatie van actieve leden te genereren. Voor politieke partijen in het bijzonder slaat ook de aanduiding 'decline of parties' onder meer op dit verschijnsel.³

Beide termen zijn aantrekkelijk, maar daardoor ook gevaarlijk. Zij poneren duidelijk een teloorgang, het verdwijnen van zaken zoals partijpolitieke trouw, politieke en electorale stabiliteit, trouwe en actieve militanten, die er dus vroeger wel waren. Daarbij rijst er vooral een methodologisch probleem. Over de heden-

(1) H. KITSCHOLT, *The logics of party formation. Ecological parties in Belgium and Germany*. Ithaca/London, 1989.

(2) Zie bijvoorbeeld S. HELLEMANS, *De strijd om de moderniteit*. Leuven, 1990, p. 207 e.v.

(3) Zie bijvoorbeeld L. MAISEL en J. COOPER (eds), *Political parties: development and decay*, London, 1978;

K. LAWSON en P. MERKL (eds), *When parties fail*. Princeton, 1988;
M. WATTENBERG, *The decline of American political parties 1952-1980*. Cambridge, 1984.

daagse evoluties bestaat er flink wat onderzoek, zijn er vele empirische gegevens beschikbaar. Over het verleden, ook al gaat het hier maar om een paar decennia, is niet eenzelfde soort materiaal beschikbaar. Wanneer dan een goed klinkend concept als 'decline of parties' opduikt, wordt de verleiding erg groot om de vandaag verzamelde gegevens te gaan interpreteren als een illustratie van de vermoede teloorgang. Het verleden wordt dan gereconstrueerd - bewust of onbewust - om de onderzoeksresultaten zinvol te kunnen duiden, en om ze te kunnen kaderen in bestaande theorieën over aanverwante maatschappelijke en politieke gebeurtenissen. De idee dat het verleden 'teloorgaat' is overigens altijd een handig en derhalve vaak gebruikte stijfiguur om contemporaine gebeurtenissen te duiden. Zij is reeds in gebruik sinds de val van het Romeinse Rijk.

De idee van de teloorgang van de partijen gaat er vooral van uit dat partijen moeite hebben met het blijvend kanaliseren van de inputprocessen in de politiek. Indicatoren ervoor zijn een toenemende electorale volatiliteit, toenemende kwetsbaarheid van traditionele partijen en dus stijgend succes van alternatieve partijen, en ook toenemend succes van alternatieve kanalen van politieke participatie, wat ook tot uiting komt in de veelheid van nieuwe sociale bewegingen. Het valt wel op dat de term 'decline' nooit gehanteerd wordt wanneer er naar de outputfuncties van partijen gekeken wordt. Daar zou men dan eerder van een verhoging van invloed kunnen gewagen. Dat ondergraaft meteen wel de algemene idee van teloorgang, en vraagt eerder om het duiden en verklaren van een verandering.

De idee van 'decline' of van een crisis van het militantisme suggereert in de eerste plaats een kwantitatieve evolutie: er is een daling van het aantal trouwe en actieve militanten. Nochtans is er meer aan de hand, en vraagt een beschrijving en een analyse van de veranderingen in partijpolitieke participatie om een meerdimensionele benadering. Wij zullen in het onderzoek vier dimensies van het lidmaatschap van partijen onderzoeken, waarbij we ervan uitgaan dat die zo goed als onafhankelijk van elkaar kunnen variëren, al zullen er wel onderlinge verbanden als hypothesen naar voor geschoven worden. Die vier dimensies zijn: aantal, intensiteit, soort en stabiliteit.

II. De ledenaantallen

Om te achterhalen in welke richting de ledenaantallen van politieke partijen evolueren, moet er eerst een goede meeteenheid terzake zijn. Dat is minder eenvoudig dan het lijkt. De vraag die voorligt is immers of er in het algemeen minder mensen lid zijn van partijen. Bewegingen van absolute ledenaantallen per partij zijn daarvoor geen goede indicator, want die geven tegelijk ook de evoluerende sterkte van die ene partij aan. Als leden de ene partij verlaten, om zich bij een andere aan te sluiten, is er geen afname van ledenaantallen. Een andere - ook vaak gebruikte indicator - is de organisatiegraad, of het aantal leden van een partij als proportie van haar aantal kiezers. De zwakte van die maat is dat de noemer ervan niet stabiel is. De organisatiegraad van een partij zal bijvoorbeeld altijd stijgen na een electorale nederlaag.

Katz, Mair e.a.⁴ stellen voor om als meeteenheid het aantal leden te delen door het totaal aantal kiezers. Dat geeft een maat (L/K) die vergelijkbaar is tussen partijen onderling binnen een land, en die ook internationale vergelijking toelaat.

(4) R. KATZ, P. MAIR, e.a., *The Membership of Political Parties in European Democracies, 1960-1990. European Journal for Political Research*, 1992, vol 22, pp. 329-345.

De som van de scores per partij geeft immers een gestandaardiseerde aanduiding van de ledenaantallen in het land als geheel. Onderzoek naar ledenaantallen in 10 landen voor de periode 1960-1989 toont aan dat de ledenaantallen globaal een neerwaartse trend vertonen. De waarde van L/K gaat van 14.6% in 1960 naar 10.5% op het einde van jaren tachtig. Ruim een kwart van de leden gaat dus verloren. Er zijn evenwel variaties tussen landen. In West-Duitsland (van 2.5% naar 4.2%) en in België (van 8.0% naar 8.6%) is er een lichte stijging van de L/K-waarde, terwijl er in de andere landen een daling is, gaande van een zeer kleine daling in Zweden (van 22% tot 21.2%) tot de vrij spectaculaire neergang in Denemarken (van 21.1% naar 6.5%).

Voor België stellen we dus een lichte stijging vast, die zelfs nog wat onderschat is. De ledenaantallen van enkele kleinere partijen (FDF, RW, Vlaams Blok) zijn in deze berekening niet opgenomen. Tabel I hieronder geeft het detail per partij. Daaruit blijkt alvast dat de nieuwe partijen uit de jaren zestig er nog wel in slagen leden aan te trekken, doch dat dit in de jaren tachtig voor de Groenen niet langer lukt.

TABEL I

De ledenaantallen van de Belgische partijen (absoluut aantal gedeeld door het totaal aantal kiezers) voor de periode 1960-1991

	CVP	PSC	BSP	PSB	PVV	PRL	VU	ECO	AGA	KP	TOT
1961	3.6		3.4		0.8		0.0			0.2	8.0
1965	2.3		3.5		1.5		0.2			0.2	7.7
1968	2.0	0.5	3.5		1.7		0.4			0.2	8.3
1971	1.7	0.8	4.0		1.1		0.7			0.2	8.4
1974	1.9	0.8	4.2		0.6	0.7	0.8			0.2	9.4
1977	2.0	1.0	4.0		0.9	0.6	0.8			0.2	9.6
1978	1.9	0.9	1.7	2.3	0.9	0.7	0.8			0.2	9.7
1981	1.8	0.8	1.7	2.4	0.9	0.7	0.7			0.2	9.4
1985	1.7	0.6	1.5	2.0	1.0	1.0	0.7	0.0	0.0	0.1	8.9
1987	2.0	0.6	1.5	2.1	1.1	1.1	0.7	0.0	0.0	0.1	9.3
1991*	1.8	0.6	1.4	2.2	1.0	0.7	0.6	0.0	0.0	-	8.6

(*) De cijfers voor 1991 zijn de laatst beschikbare ledenaantallen (1989 of 1990) gedeeld door het aantal kiezers in 1991

III. De intensiteit van het lidmaatschap

De intensiteit van het lidmaatschap geeft aan in welke mate de leden participeren. Duverger⁵ stelde dit voor als drie concentrische cirkels, met de kiezers in de buitenste ring, daarbinnen de sympathisanten, en in de binnenste cirkel de militanten. De intensiteit van het lidmaatschap kan ook de mate van militantisme genoemd worden. Van leden die enkel hun lidgeld betalen, kan men niet zeggen dat ze intens participeren. Die intensiteit neemt toe naarmate ze aan meer partijactiviteiten deelnemen: algemene vergaderingen, polls, meetings, electorale campagnes, feesten.

(5) M. DUVERGER, *Les partis politiques*. Paris, 1976, pp. 151-152.

De intensiteit staat in principe los van het aantal leden. Een daling van het aantal kan gepaard gaan met een afname van de intensiteit, maar eveneens met een toename ervan, in die zin dat de overblijvende leden precies de meer intens participerende leden zijn.

Die bewegingen en partijen die als de uitdagers van de traditionele politieke orde worden beschouwd⁶, stellen het gebrek aan reële participatiemogelijkheden daarin in vraag. Zij storen zich aan organisaties en structuren die geen ruimte bieden aan het individuele lid om echt inhoudelijk een woordje mee te spreken. Er is dus sinds de jaren zestig alvast een groep mensen die de wens uitspreken om intenser te participeren. Het gaat om de jongere en hoger geschoolde generaties, die volwassen werden in de jaren zestig.⁷

Dat het meer is dan een wens, blijkt alvast uit diverse onderzoeken. Huyse⁸ stelt een vrij grote politieke non-participatie vast, die echter bij de stedelingen en bij de hoger geschoolden gecombineerd wordt met een intense betrokkenheid bij het politieke gebeuren, en een negatieve beoordeling van de klassieke structuren voor politieke participatie (partijen en beroepsorganisaties). Dat laatste noemt Huyse haast profetisch "het symptoom van de crisis van morgen".⁹ Cleymans¹⁰, die zich steunt op het GLOPO-onderzoek van 1975, zoekt naar verschillen in intensiteit van de algemene politieke participatie tussen de aanhangers van verschillende partijen. Zij vindt dat die partijen die een grotere proportie jonge hooggeschoolden tot hun achterban kunnen rekenen, participanten hebben die intenser bij diverse aspecten van het politieke leven betrokken zijn. Het gaat - uiteraard niet toevallig - om de nieuwe partijen: VU, RW en FDF. De onderzoeken bij de Groenen tenslotte¹¹ tonen ook duidelijk aan dat de participatie in deze partijen zeer intens is, terwijl de participanten een heel bijzondere groep zijn: jong en hoger geschoold.

Wat de intensiteit van de participatie betreft, kan er dus niet zomaar uitgegaan worden van een negatieve trend. Er is in elk geval een groep die intenser participeert, en die daarvoor zelf nieuwsoortige kanalen gecreëerd heeft. Het zijn de nieuwe sociale bewegingen en de nieuwe politieke partijen. In elk geval moet onderzoek hier bewust zoeken naar verschillen tussen generaties, en naar de impact van nieuwe sociale bewegingen op de partijpolitieke participatie en vice versa.

IV. De aard van de participatie

Variaties in de aard van de participatie in organisaties in het algemeen, en in partijen in het bijzonder, hebben te maken met het soort ruilrelatie die er tussen het lid en de partij bestaat. Wat is de oriëntatie van het lid, en welke zijn de sanc-

(6) R. DALTON en M. KUECHLER (eds), *Challenging the political order. New social and political movements in Western democracies*. Cambridge, 1990.

(7) R. INGLEHART, *The silent revolution. Changing values and political styles among Western publics*. Princeton, 1977.

(8) L. HUYSE, *De niet-aanwezige staatsburger. De politieke apathie sociologisch in kaart gebracht*. Antwerpen, 1969.

(9) L. HUYSE, o.c., p. 127.

(10) A. CLEYMANS, De niet-aanwezige burger midden de jaren zeventig. *Res Publica*, 1985, pp. 125-140.

(11) H. KITSCHOLT, o.c.

tionerings- en beloningsmechanismen die de partij ter beschikking heeft om de leden aan te trekken en te behouden?¹²

Er zijn in dat verband een hele reeks interessante typologieën ontwikkeld¹³, doch de meest algemene en meest algemeen bruikbare lijkt ons nog steeds de sanctietypologie van Parsons.¹⁴ Vertaald naar partijen toe¹⁵ betekent dit dat er een onderscheid kan gemaakt worden tussen participatie omwille van materiële (individualiseerbare of selectieve) beloningen, participatie omwille van de waarden of de ideologie van de partij en participatie omwille van gevoelens van sociale verbondenheid met de andere participanten. De eerste twee zijn voor partijmilitanten uitvoerig besproken, terwijl het laatste enigszins verwaarloosd is geworden.

De vraag die hier kan gesteld worden, is of ideologische participatie afneemt. Dat is de idee die geassocieerd wordt met de algemene teneur van de 'decline of parties'. De partijleden zouden alsmat minder 'leden' en steeds meer 'klanten' worden, onder meer juist omdat de ideologische bagage van de partijen zelf zou vervagen. Heeft de hedendaagse militant dan eerder materiële beloningen nodig (bijvoorbeeld mandaten) om te participeren? En zijn er variaties tussen partijen? Hebben de traditionele partijen meer 'careerists' onder hun militanten, terwijl de nieuwe partijen meer 'believers' hebben?¹⁶ En hoe groot is het belang van de sociale gemeenschap waarmee de militant zich associeert wanneer hij in een politieke partij actief is?

V. De stabiliteit van de participatie

De stabiliteit van de participatie heeft betrekking op de duur ervan. Als de stabiliteit laag is, blijven de participanten slechts voor korte tijd en is - indien de aantallen dezelfde blijven - de 'turnover' erg groot. Dit heeft te maken met de mate waarin de partij die dingen kan bieden die de participanten verwachten. Een niet-congruente ruilrelatie¹⁷ tussen leden en organisaties leidt tot moeilijkheden om de leden aan te trekken en vooral om ze te houden. Indien de leden om ideologische redenen aansluiten, verwachten zij ideologische rechtlijnigheid en het realiseren van het doel; indien zij aansluiten met de hoop op het verkrijgen van selectieve voordelen, dan moeten die beloningen geleverd kunnen worden.

Kitschelt¹⁸ stelt vast dat bij de Groenen de stabiliteit van de participatie zeer

(12) A. ETZIONI, *A comparative analysis of complex organizations*. New York, 1975.

(13) A. ETZIONI, *o.c.*;

P. CLARK en J. WILSON, Incentive systems; a theory of organizations. *Administrative Science Quarterly*, 1961, pp. 129-166;

A. PANEBIANCO, *Political parties: organization and power*. New York, 1988, p. 21 e.v.;

H. KITSCHOLT, *o.c.*, p. 98 e.v.

(14) T. PARSONS, On the concept of political power, in: *o.c. Politics and social structure*. New York, 1969, pp. 352-404.

(15) K. DESCHOUWER, *Politieke partijen in België*, Antwerpen, 1987, p. 55 e.v.;

K. DESCHOUWER, Patterns of participation and competition in Belgium, in: P. MAIR en G. SMITH, *Understanding party system change in Western Europe*. London, 1990, pp. 28-41.

(16) A. PANEBIANCO, *o.c.*, p. 25.

(17) A. ETZIONI, *o.c.*

(18) H. KITSCHOLT, *o.c.*, p. 133.

gering is. Daar zijn diverse verklaringen voor mogelijk. Zo is er de discrepantie tussen de hoge ideologische verwachtingen bij de aansluiting, en de traagheid waarmee er eventuele resultaten geboekt worden. Er is bij de Groenen ook weinig of geen mogelijkheid om selectieve beloningen te geven, wat - zo blijkt uit ouder onderzoek¹⁹ - een goed middel is om participanten te behouden, nadat ze uit louter ideologische overwegingen zijn toegetreden. En tenslotte weten we uit de organisatietheorie dat ideologische participatie in elk geval de minst stabiele is, omdat zij de leiding van de organisatie slechts een zeer geringe vrijheid geeft om eventueel van het vooropgezette doel af te wijken.²⁰ Betaalde participatie daarentegen - zo stelden ook Weber²¹ en Michels²² reeds vast - stabiliseert de organisatie.

En hoe stabiel is de participatie van diegenen die om associatieve redenen deelnemen? Allicht bevindt die zich tussen de labiliteit van de ideologische participatie en de stabiliteit van de meer utilitaire participatie.

Indien ideologische participatie een geringe stabiliteit oplevert, dan rijst toch zeer de vraag of de participatie in het verleden dan wel zo ideologisch was. Zeker voor België kan men vaststellen dat de trouw aan de partij relatief groot was, welke compromissen er door de elites ook gesloten werden. Huysse heeft duidelijk aangetoond hoe deze passiviteit hand in hand gaat met de goede werking van de pacificatiedemocratie.²³ Besteedt men bij het bestuderen van de aard van de politieke participatie in het verleden niet teveel aandacht aan de retoriek van de elites? Deze spreken inderdaad ideologische taal. Doch misschien moet er ter verklaring voor de passieve trouw aan de basis meer aandacht geschonken worden aan de sociaal-integratieve rol die de partijen (en de zuilorganisaties) vervulden. De afname van de stabiliteit zou dan door een afgenomen groepsverbondenheid kunnen verklaard worden, en door precies een toename van de ideologische participatie.

VI. Besluit

Daarmee zijn vele vragen opgeroepen, en weinig of geen antwoorden geboden. Dat was ook de bedoeling. De vragen moeten door het onderzoek kunnen beantwoord worden, of althans toch een deel ervan. Het is de bedoeling om via een schriftelijke bevraging bij een ruim staal van partijleden zicht te krijgen op de aard en de vorm van de partijpolitieke participatie. Daarbij verwachten we uiteraard geen eenduidige globale trend. Evoluties zullen verschillend zijn bij diverse bevolkingsgroepen, en aangezien de verschillende bevolkingsgroepen zich niet toevallig over het partijlandschap spreiden, zullen er ook verschillen per partij kunnen vastgesteld worden.

Een probleem is wel dat de theorieën over de evoluties van de partijen, waarop wij hier onze werkhypothesen baseren, uitgaan van een generatie-effect: de na-

(19) M. CONWAY en F. FEIGERT, Motivation, incentive systems, and the political party organization. *American Political Science Review*, 1968, pp. 1159-1173.

(20) Zie hier vooral N. LUHMANN, *Funktionen und Folgen formaler Organisation*. Berlin, 1964.

(21) M. WEBER, *The theory of social and economical organization*. New York, 1947.

(22) R. MICHELS, *Zur Soziologie des Parteiwesens*. Stuttgart, 1912.

(23) L. HUYSE, *Passiviteit, pacificatie en verzuijing in de Belgische politiek*. Antwerpen, 1971.

oorlogse generatie zou anders participeren dan de oudere generaties. Met de tijdsopname die wij met dit onderzoek zullen maken, kan dat eigenlijk niet getoetst worden. Verschillen naar leeftijd kunnen gewoon ook leeftijdseffecten zijn. De vermoedens dat er generatie-effecten in het spel zijn, worden echter mede gevoed door de resultaten van zowat al het onderzoek dat peilt naar evoluties in waarden en opinies. Om helemaal zeker te zijn, zal de bevraging van de partijleden echter wel op regelmatige tijdstippen moeten worden overgedaan.

Summary: Party activism in Belgium

The generally accepted idea of the "decline of parties" leads to an obvious assumption on the evolution of party activism: it must be declining. There is however only little empirical research on this topic. We conduct a survey among party members in Belgium, in order to test the decline hypothesis. Four dimensions of membership will be measured: the numbers, the intensity of participation, the kind of participation (motivation and incentives) and the turnover.

Protest, ongenoegen en onverschilligheid op 24 november... en nadien

door Jaak BILLIET

Gewoon hoogleraar aan de K.U.Leuven en promotor van het Interuniversitair Steunpunt Politiek Opinie-Onderzoek (I.S.P.O.)

Marc SWYNGEDOUW

Hoofddocent aan de K.U.Brussel en onderzoeksdirecteur aan het I.S.P.O.

en Ann CARTON

Wetenschappelijk onderzoekster aan het I.S.P.O.

I. Inleiding

Op de vraag "wat is er gebeurd op 24 november?" zijn al talrijke antwoorden gegeven. Marc Elchardus heeft ze op een rijtje gezet voor de lezers van "*De Nieuwe Maand*" (1992) en niet zozeer naar de oorzakelijke "waarheid" ervan gevraagd maar naar de functies die ze vervullen in een samenleving. Hij beschouwt die verklaringen als (*zuiverings*)rituelen. De vraag naar het *functioneren* van collectieve, al of niet op cijfers gesteunde, werkelijkheidsverklaringen is voor sociologen minstens zo nodig als het zoeken naar de oorzakelijke verklaringen zelf. Naar het einde toe komen wij hierop even terug. Wij hadden als opdracht gegevens te verzamelen over de verkiezingen en wij zullen er daarom enkele voorstellen. Wellicht kunnen ze helpen om sommige van de vele verklaringen wat te relativeren. *In hoever zijn in het onderzoek tekens te vinden die verwijzen naar protest, ontgoocheling en apathie bij de kiezers?*

II. Verkiezingsonderzoek

Onder de nationale Minister en Staatssecretaris van Wetenschapsbeleid van de vorige regering werd een nationaal *Programma Maatschappelijk Onderzoek* opgestart. Een van de toen opgerichte steunpunten is het bipolaire *Interuniversitair Steunpunt voor Politiek Opinieonderzoek* (I.S.P.O.) met een pool aan de K.U. Leuven en een aan de U.C.L. Het Vlaamse steunpunt heeft een dubbele opdracht: enerzijds het verder uitbouwen en het onderhouden van een netwerk van getrainde interview(st)ers om over geheel Vlaanderen in te zetten voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek; anderzijds het uitvoeren van een grootschalig onderzoek naar politieke houdingen, gedragingen en waarden, na de verkiezingen.

De 190 Vlaamse getrainde interview(st)ers slaagden er ondermeer in om in het begin van dit jaar in 120 Vlaamse gemeenten zuiver toevallig 2.691 bruikbare interviews af te nemen van gemiddeld anderhalf uur. Daarenboven werden nog eens 281 Vlaamse Brusselaars ondervraagd. In het Franstalig landsdeel werd met vrijwel dezelfde vragenlijst een gelijkaardig onderzoek uitgevoerd. De onderzoeksgroep publiceerde in mei en september 1992 vier rapporten over de verschuivingen tussen de diverse partijen, over de motieven van het stemmen voor Vlaams Blok en

Het onderzoek wordt uitgevoerd in het kader van het Programma "Maatschappelijk Onderzoek van de diensten voor Programmatie van het Wetenschapsbeleid".

Rossem, over de motivering van het stemgedrag voor andere partijen en tenslotte over de steekproef en de kwaliteit van de gegevens, zoals het hoort. Momenteel wordt door onderzoekers uit de Vlaamse universiteiten gewerkt aan een boek over diverse deelaspecten van de verkiezingen. In het voorjaar van 1993 komen *alle gegevens beschikbaar* voor de wetenschappelijke instellingen met het oog op diepergaande analyses. Deze gegevens hebben betrekking op een ruime waaier van politieke houdingen en gedragingen. Hiermee sluiten wij (eindelijk) aan bij onderzoekstradities in de ons omringende landen.

In hetgeen volgt zullen wij vanuit de vraag die voorligt antwoorden zoeken in de tot nu toe gepubliceerde I.S.P.O.-rapporten.¹ De methodologie van het onderzoek naar de inwendige stemverschuivingen tussen de politieke partijen bij opeenvolgende verkiezingen werd in België geïntroduceerd door Marc Swyngedouw, en daarna verder aangepast en verfijnd.² Voor het eerst hebben wij gepoogd om rekening te houden met de overleden kiezers.³ Dit is nodig omdat het aantal overledenen in termen van stemmenverlies tussen twee verkiezingen die ongeveer vier jaar uit elkaar liggen, aanzienlijk is (meer dan 200.000). Bovendien is de sterfttekans niet dezelfde voor elke politieke partij. Partijen met relatief meer oudere kiezers verliezen relatief meer stemmen door dit soort uitval.

III. Een derde van de kiezers is van partij veranderd

De verkiezingen van 24 november 1991 werden door vrijwel iedere waarnemer aangevoeld als een politieke aardverschuiving. De winst van het Vlaams Blok ten nadele van alle andere partijen deed sommigen gewagen van "zwarte zondag" of van een ware ramp.⁴ Zijn de verschuivingen in vergelijking met de andere verkiezingen van de jaren tachtig dan zoveel groter of ingrijpender?

Het percentage kiezers dat ten opzichte van de vorige parlementsverkiezingen *van partij veranderd* is kan deze keer geraamd worden op 32,5 procent t.o.v.

(1) J. BILLIET, M. SWYNGEDOUW en A. CARTON, Stemmen voor Vlaams Blok of Rossem. De kiezer zelf aan het woord. *Bulletin van het I.S.P.O.*, 1992, n° 2;

J. BILLIET, M. SWYNGEDOUW en A. CARTON, Motieven van het stemgedrag op 24 november 1991: kiezen voor Agalev, CVP, PVV, SP of VU-VVD. *Bulletin van het I.S.P.O.*, 1992, n° 5;

A. CARTON, J. BILLIET en M. SWYNGEDOUW, Onderzoek naar de politieke houdingen van de Vlamingen: steekproeftrekking en non-respons. *Bulletin van het I.S.P.O.*, 1992, n° 4;

M. SWYNGEDOUW, J. BILLIET en A. CARTON, Van waar komen ze, wie zijn ze? Stemgedrag en verschuivingen op 24 november 1991. *Bulletin van het I.S.P.O.*, 1992, n° 3.

(2) M. SWYNGEDOUW, *De keuze van de kiezer. Naar een verbetering van de schattingen van verschuivingen en partijvoorkeur bij opeenvolgende verkiezingen en peilingen*. Leuven/Rotterdam, 1991;

M. SWYNGEDOUW, Verschuivingen en partijvoorkeur tijdens de parlementsverkiezingen van 13 oktober 1985. *Res Publica*, 1986, Vol. XXVIII, n° 2, pp. 262-281;

M. SWYNGEDOUW en J. BILLIET, Stemmen in Vlaanderen op 13 december 1985. *Res Publica*, 1988, Vol. XXX, n° 1, pp. 25-50;

M. SWYNGEDOUW, L. DE WINTER en L. SCHULPEN, *De verkiezingen voor het Europees parlement 1989*. Brussel, 1990.

(3) J. BILLIET, Het effect van de in- en uittrede bij stemverschuivingen. Een statistische analyse toegepast op gegevens uit Limburg. *Res Publica*, 1992, n° 2, pp. 227-244.

(4) P. PIRYNS (ed.), *Zwarte zondag. Beschouwingen over de democratie in België*. De-dalus/De Morgen.

1987, dat is ongeveer 1,2 miljoen kiezers. De twee vorige parlementsverkiezingen (1987-85 en 1985-81) bedroeg dit volgens de ramingen maar half zoveel.⁵

Het ingrijpende heeft niet alleen op aantallen betrekking maar ook, of nog meer zelfs, op de *aard van de winnaars*. Het Vlaams Blok verloor nauwelijks stemmen maar won in Vlaanderen netto zo'n 230.000 stemmen van alle andere partijen, in volgorde van grootte van de SP (79.000), VU-VVD (62.000), CVP (49.000), PVV (27.000) en zelfs van Agalev (13.000).⁶ Met 14,5% van de nieuwe kiezers komt het Vlaams Blok na CVP en PVV bij deze kiezers op de derde plaats. Rossem won netto van de andere partijen meer dan 100.000 stemmen in volgorde van grootte van de SP (32.000), Agalev (27.000), PVV (25.000), CVP (19.000) en VU-VVD (17.000). Die partij kreeg ook nog rond 33.000 stemmen van vroegere blanco-stemmers en vrijwel evenveel van de nieuwe kiezers (28.000).

Agalev ging fors achteruit ten opzichte van de Europese verkiezingen. Die partij leed voor het eerst in haar geschiedenis netto verlies aan twee andere partijen (Vlaams Blok en Rossem) en is op slag het gros van haar proteststemmen kwijt.

Ondanks de aantrekkingskracht van het Vlaams Blok en het succes van de nieuwe partij Rossem, zijn sommige *onderlinge uitwisselingen tussen andere partijen* door de band niet kleiner dan bij de verkiezingen van 1987. Zo wisselde de CVP met de PVV 110.000 stemmen, met de SP 70.000 met Agalev bijna 60.000 en met de VU-VVD 50.000. De PVV wisselde zo'n 80.000 stemmen met de SP en 40.000 met de VU-VVD. De SP kreeg te maken met een ruil van bijna 45.000 stemmen met Agalev en 35.000 stemmen met de VU-VVD. Met uitzondering van Vlaams Blok en Rossem die voormalig blanco/ongeldig stemmen binnenhalen, stemden zo'n 95.000 voormalige kiezers van andere partijen deze keer blanco of ongeldig. Nog niet de helft zoveel deed het omgekeerde. Al deze gegevens kan men vinden in de bijlagen, tabel II, waarin winst en verlies van elke partij zijn opgetekend.

IV. De motieven van de kiezers

Al onmiddellijk na de verkiezingen werden vooral de afkeer van de politiek, de ontgoocheling in de partijen van de uittrekkende coalitie en het migrantenthema als directe verklaring voor de verschuivingen naar voren geschoven. "De kloof met de burger" zag het levenslicht. Kan dit afgeleid worden uit de stemmotieven die als antwoord op een open vraag werden meegedeeld?

Het is niet zo eenvoudig om nauwkeurig te achterhalen wat de kiezers werkelijk heeft bewogen op het moment dat ze hun stem hebben uitgebracht. De gegevens daarover hebben een *relatieve waarde*; ze leren ons welke thema's minder, evenveel of meer dan andere thema's hebben meegespeeld. Omdat we weten dat mensen bij het beantwoorden van een open vraag ("waarom hebt U voor die partij gestemd") alleen datgene vermelden wat hun het sterkst bezighoudt of waar ze spontaan aan denken, werden na de open vraag ook nog twee gesloten vragen gesteld. Dat zijn vragen waarin telkens een kaart met 25 onderwerpen werd voorgelegd. De ondervraagde diende dan uit die lijst vijf onderwerpen aan te wijzen die volgens hem of haar van belang waren als redenen voor de uitgebrachte stem. Het spreekt vanzelf dat de aantallen bij de meest gekozen antwoordmogelijkheden

(5) M. SWYNGEDOUW, *o.c.*, pp. 262-281.

M. SWYNGEDOUW en J. BILLIET, *o.c.*, pp. 25-50.

(6) Vanzelfsprekend zijn dit ramingen met een foutenmarge van enkele duizende stemmen.

van een gesloten vraag hoger liggen dan bij een open vraag, maar zoals gezegd, het gaat ons vooral om de orde van grootte en de volgorde van de thema's die vermeld of verkozen worden en niet zozeer om het "ware" motief bij elke individuele kiezer.

Bij het kiezerskorps als geheel is het meest voorkomende motief (16%) het kiezen uit gewoonte, traditie of vanwege de genoten opvoeding thuis. Ook het kiezen uit principe of omwille van bepaalde waarden scoort bijna even hoog. Deze twee motieven gaan nogal eens samen. Het kennen van een kandidaat of waardering voor een politicus behoren samen ook tot de top. Ontgoocheling of protest halen eveneens rond 15%. Bij de concrete politieke thema's scoren milieu en de migranten bijna gelijk (elk rond 6%), dit wordt geëvenaard door het dienstbetoon. Kiezers vermelden ook hun tevredenheid met het politiek optreden van een partij als reden van hun keuze (7%). Een gevarieerd geheel van andere motieven, waaronder de communautaire, volgen met elk minder dan 5% van de antwoorden.

A. Ontgoocheling, ongenoegen

Het is interessanter om de motieven te bekijken voor elke partij afzonderlijk. Hoe zit het met de overwinnaars? Meer dan de helft van de kiezers van het Vlaams Blok voert uitdrukkelijk het *migrantentbema* als reden voor hun keuze aan. Dat is bijzonder veel als men bedenkt dat het hier om antwoorden op een open vraag gaat⁷ (zie bijlage, tabel III). Met door de kiezers zelf aangegeven redenen moet men voorzichtig zijn. Ze kunnen reflecties vormen na de feiten o.i.v. van bijvoorbeeld de media. Evenmin geven deze "top-of-mind" verantwoordingen aan "waarom" men tot een bepaalde motivering besluit. M.a.w. het "migrantentbema" aangegeven kan zowel veroorzaakt zijn door b.v. een negatieve houding ten aanzien van etnische minderheden als door b.v. de geconcipeerde dreiging van concurrentie op de (slechte) arbeidsmarkt. De verwijzing naar het migrantentbema gaat vaak samen met uitingen van ontgoocheling in de politici en met gevoelens van protest en de wens tot verandering. Ruim vier op tien van de Vlaams Blok-kiezers geeft daar uiting van. Dit komt nog scherper naar boven in de antwoorden op een *gesloten* vraag: meer dan de helft van de Vlaams Blok-kiezers heeft het over "orde op zaken stellen" en zes op tien spreken van de noodzaak van politieke verandering.

Hierin wordt het Vlaams Blok nog overtroffen door Rossem waar de wens tot politieke vernieuwing en "orde op zaken stellen" telkens meer dan 60 procent van de antwoorden op de gesloten vraag behalen. Met uitzondering van zo'n 20 procent kiezers die vooral aangesproken worden door de persoon Van Rossem, blijkt ruim de helft van de Rossem-kiezers voor die partij gekozen te hebben uit ontgoocheling, protest en in mindere mate gebrek aan interesse. Spontaan vermeldt bijna een op vier Rossem kiezers de behoefte aan politieke vernieuwing. Sommigen willen met hun keuze daarenboven de politici eens goed belachelijk maken.

B. Vernieuwing

De wens tot politieke vernieuwing bij een aantal Rossem-kiezers kan een uiting zijn van de typische libertaire levenshouding. De Rossem-kiezers zijn significant meer vertegenwoordigd bij de vrijzinnigen en ongelovigen dan bij de kerkelijke

(7) Met de antwoorden op de gesloten vraag erbij is dat zelfs nog meer.

katholieken. ⁸ In een studie bij Brusselse hogeschoolstudenten vond Rosseel⁹ ook een typische ingesteldheid tegenover diverse aspecten van het leven, o.m. inzake opvattingen over arbeid, vrije tijd, studeren, ontspanning, enz... Rossem sluit duidelijk aan bij een levenshouding die leeft in sommige middens van jongeren.

C. Machteloosheid

De stemmen voor Rossem of Vlaams Blok en de blanco/ongeldig stemmen wijzen vaak op een zekere wanhoop bij een deel van de kiezers. De besproken gevoelens van ontgoocheling, protest en apathie zijn te vinden bij zo'n 15 procent van het ganse Vlaamse kiezerskorps. Dat is meer dan 600.000 kiezers in de Vlaamse kantons. ¹⁰ Uit vergelijkende onderzoeken met o.m. Nederland, uitgevoerd in 1989 en 1990¹¹, is gebleken dat de Vlamingen (en de andere Belgen) zich bijzonder *machteloos voelen* op politiek gebied. Een meerderheid van de Vlamingen is van oordeel dat de burgers geen vat hebben op het politiek bestel en op de politici. Zij zijn ook de mening toegedaan dat de meeste parlementairen de belangen van machtige groepen dienen en zij zien de politieke partijen "veel beloven maar weinig doen". Het gevoel van politieke machteloosheid en het gebrek aan vertrouwen in het parlement, in het rechtsstelsel en in de administratie is opvallend. In het verkiezingsonderzoek werd de ervaring van machteloosheid op politiek vlak opnieuw gemeten. De politiek machtelozen vindt men vooral bij de blanco/ongeldig kiezers die desinteresse als motief aanvoeren. Ze zijn ook wat oververtegenwoordigd bij het Vlaams Blok.

Voor de Vlaams Blok-kiezers heeft de machteloosheid vaak een duidelijk gezicht, het beleid m.b.t. de *migranten*. De ervaring van politieke machteloosheid en de weerstand tegen migranten gaan vaak samen ($r = .43$). Dat nogal wat burgers (ten onrechte) zijn gaan denken dat de politici meer doen voor de migranten dan voor hen, werd in vroeger onderzoek voldoende aangetoond.

D. Protest en revanche

Naast de vermelde overeenkomsten en aanwijsbare verschillen tussen Rossem en Vlaams Blok wat de motieven van hun kiezers aangaat is er nog een gelijkenis. Vrijwel alle gevestigde partijen hebben vóór de verkiezing hun misprijzen voor die partijen getoond. Meteen werd hiermee aan de machteloze burgers een krach-

(8) J. BILLIET, M. SWYNGEDOUW en A. CARTON, Stemmen voor Vlaams Blok of Rossem. De kiezer zelf aan het woord. *Bulletin van het I.S.P.O.*, 1992, n° 2;

J. BILLIET, M. SWYNGEDOUW en A. CARTON, Motieven van het stemgedrag op 24 november 1991: kiezen voor Agalev, CVP, PVV, SP of VU-VVD. *Bulletin van het I.S.P.O.*, 1992, n° 5.

(9) E. ROSSEEL, *Forms of Political Radicalism*. TESA-Center of Sociology, Free University of Brussels, 1992.

(10) De blanco/ongeldig stemmen inbegrepen. Met de motieven ontgoocheling, protest en "geen interesse" kan vrijwel het volledig stemgedrag (82%) van de bewuste blanco/ongeldig stemmen verklaard worden.

(11) Zie: J. KERKHOFS, K. DOBBELAERE, L. VOYE en B. BAWIN-LEGROS (eds.), *De versnelde ommekeer*. Tielt, 1992, blz. 238, 248; J. BILLIET, R. EISINGA en P. SCHEEPERS, Etnocentrisme in de Lage Landen: opinies over 'eigen' en 'ander' volk in Nederland en Vlaanderen. *Sociologische Gids*, 1992, december.

tig wapen in handen gegeven. Blijkbaar wisten sommige kiezers heel goed dat ze de politici nu eens echt konden raken door precies voor een van die twee partijen te stemmen. Zulke houding komt tot uiting in de motieven van de bijna vijf procent kiezers wiens stem we als "protest of revanche" kunnen catalogeren.

Een van de PVV overgekomen Vlaams Blok-kiezer motiveert als volgt zijn stem: "*Vooraf om de anderen de ogen te openen en om ze bang te maken*". Een van Agalev afkomstig Rossem-kiezer zegt het zo: "*Om de politici op de vingers te tikken. Van Rossem komt uit voor wat hij is. Ik ben ontevreden over de anderen*". En een voormalig CVP-kiezer wil met zijn Rossem-stem "*een nieuwe en zware wind doen waaien tussen de politici die altijd rustig hetzelfde doen*".

V. De motieven van overgelopen kiezers

Men kan bovenstaande bevindingen nog vanuit een andere hoek bekijken, met name vanuit de motieven van de kiezers die van partij veranderd zijn. In vorige studies werd een overzicht gegeven van de zgn. "input-vlotters", dit zijn de vlottende kiezers vanuit het oogpunt van de ontvangende partij.¹² Hier zullen we het hebben over de "output-vlotters", de vlottende kiezers vanuit de optiek van de partij die ze de rug toekeerden. We beperken ons tot de vijf partijen waarvan we een redelijk aantal "ontrouwe" kiezers in de steekproef hebben.

TABEL I

Motieven van het stemgedrag in 1991 bij de kiezers (open vraag) die van partij veranderd zijn, ingedeeld naar stemgedrag in 1987 (Vlaanderen)*

Motief 1991	Stem in 1987				
	CVP	SP	PVV	VU	Agalev
(Expliciet) Migranten	7,4	16,7	8,3	15,9	(9,4)
Milieu	10,9	6,9	5,5	(3,4)	1,4
Ontgoocheling	18,8	20,1	(11,0)	17,1	(13,5)
Vernieuwing	9,2	9,0	(7,3)	9,1	(4,1)
Revanche, protest	6,6	7,6	14,7	12,5	13,5
Desinteresse	5,7	(2,1)	(1,8)	6,8	0,0
Communautair	3,1	(2,1)	2,8	1,1	(4,1)
N (100%)	229	144	109	88	74

* De niet tussen haakjes vermelde percentages hebben betrekking op significante verschillen ($p < 0,005$) tussen de motieven van de output-vlotters en de trouwe kiezers binnen elke partij (niet tussen de partijen)

De percentages uit tabel I kunnen voor elke partij vergeleken worden met de percentages in tabel III (zie bijlage). Het is duidelijk dat de overgelopen kiezers hoofdzakelijk ontgoocheling, hun standpunt tegenover het migrantenvraagstuk, hun protestgevoelens en de wens tot vernieuwing als reden voor hun gewijzigd stemgedrag aanhalen. Enkele opmerkelijke verschillen tussen de partijen vallen op. Ontgoocheling speelt minder mee bij de voormalige PVV-kiezers. Naast ont-

(12) J. BILLIET, M. SWYNGEDOUW en A. CARTON, o.c., 1992, nr. 5.

goocheling is het migrantenthema belangrijk voor vroegere SP en VU-kiezers. Milieu blijkt een belangrijke reden om de CVP te verlaten.

VI. De vergeten onderhuidse verandering...

Men mag gerust aannemen dat het stemmen uit gewoonte of traditie in het verleden een zware rem was op al te grote schommelingen van de ene verkiezing naar de andere, ook als men ontgoocheld was.¹³ Dit blijkt duidelijk uit de omstandigheid dat de bejaarden, ondanks een grotere gevoeligheid voor het migrantenvraagstuk dan de jongeren, toch niet zo massaal van partij veranderd zijn (rond 20%).

In het huidig kiezerskorps vindt men nog overblijfsels van het stabiel stemgedrag. De meest voorkomende reden bij de open vraag is zoals gezegd nog steeds het stemmen uit traditie en gewoonte of vanwege de opvoeding (15,6%). Dat is echter hoofdzakelijk een kenmerk van de oudere kiezers van de CVP en de SP. Een op drie CVP-kiezers stemt uit gewoonte of traditie. Bij de SP is dat een op vier en bij de PVV en de VU-VVD een op tien (zie tabel III in bijlage). De breuk tekent zich af bij de vooroorlogse generatie, de vijftig plussers. Onder die leeftijd neemt het gewicht van actuele thema's toe en wordt ook meer gestemd omwille van programma-punten, het imago van de partij of kenmerken van de kandidaten. Bij de minder dan 35-jarigen staan milieu en migranten momenteel onbetwistbaar aan de top.

De zgn. "traditionele" partijen behalen samen met de VU-VVD bij de min 30-jarigen nog hooguit 55%. Ruim een op vier van deze kiezers stemde Vlaams Blok of Rossem. Vier op tien van de jonge kiezers die vroeger ook al eens naar de stembus mochten zijn van partij veranderd ten opzichte van de vorige keer. Onder de kiezers beneden 35 behalen vijf partijen tussen 12 en 20 procent van de stemmen, de VU-VVD is daar niet bij.

Deze verandering komt bijzonder scherp tot uiting als men de verdeling van de stemmen bekijkt naar leeftijd en respectievelijk kerkelijke betrokkenheid en lidmaatschap van een vakbond. Bij de kiezers die nog min of meer bij de kerk betrokken zijn (dat zijn hoofdzakelijk oudere kiezers) behalen drie partijen (CVP, PVV en VU-VVD) meer dan 75% van de stemmen. Ook bij de onkerkelijke kiezers boven 50 jaar behalen drie partijen (SP, PVV en CVP) meer dan 70% van de stemmen. Bij de onkerkelijke kiezers beneden 30 jaar, een categorie die toeneemt, behaalt geen enkele partij nog meer dan 20%.

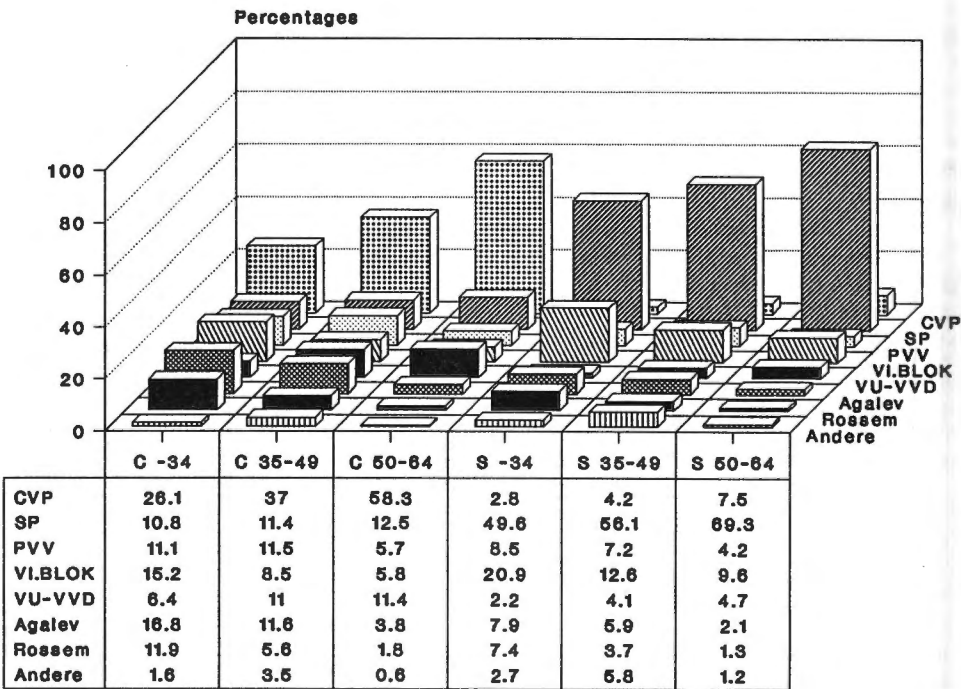
De verdeling volgens leeftijd en vakbondslidmaatschap toont een analoog beeld. In de volgende grafiek staat links de stemverdeling naar leeftijdsklasse bij de leden van het ACV. Daarnaast vindt men deze informatie over het ABVV. Het valt op dat de band tussen stemgedrag en vakbondslidmaatschap bij de socialistische vakbond steviger gebleven is dan bij de christelijke. Onder de ACV-leden beneden 50 jaar zet de politieke versnippering zich al duidelijk door met vijf partijen boven 10% van de stemmen. Dat is nog sterker uitgesproken onder de jongste generatie ACV-ers. Daar situeren zich al zes partijen rond 10% en meer waaronder

(13) De in 1981 geregistreerde schok was grotendeels het gevolg van de intrede van dubbel zoveel nieuwe kiezers als voorheen. De grote winst van de principieel voor christenen openstaande PVV bij haar eerste aantreden in 1965, toonde al een eerste barst in de traditionele zuilgebondenheid van het stemgedrag.

drie met meer dan 15% van de stemmen. De CVP behaalt daar niet meer dan het gemiddelde. Opvallend is ook dat onder de jonge kiezers die bij het ACV en het ABVV aangesloten zijn het Vlaams Blok respectievelijk de derde partij en de tweede partij is. In het licht van vroeger ontwikkelde theorieën is dit overigens niet zo verrassend. Men moet er rekening mee houden dat het om ramingen gaat met een zekere foutenmarge.

GRAFIEK I

Stemgedrag van aangeslotenen bij ACV en ABVV van 18-65 jaar in de Vlaamse kantons (percentages op totaal van geldige stemmen)*



*Gewogen naar leeftijd (L), sekse (S) en partij (P). Het gaat hier om bruto percentages, niet gecontroleerd voor andere variabelen. Steekproef: 506 ACV-leden en 275 ABVV-leden. Geschat onder het best passend model: LP, SP, LS; $L^2 = 12,308$; $df = 14$; $p = 0,582$.

VII. De leefwereld is veranderd

Vanzelfsprekend hangt het stilaan verdwijnen van traditioneel stabiel kiesgedrag sterk samen met de verandering in de wijze van binding van de bevolking aan de zgn. zuilen, met de toegenomen ontkerkelijking en met de *individuali-*

sering van de leefwereld.¹⁴ Met de term "individualisering" verwijzen sociologen naar een toenemende verspreiding van het besef bij de individuen dat ze in steeds meer domeinen zelf kunnen (en moeten) kiezen.¹⁵ Dit bewustzijn van een toegenomen persoonlijke beslissingsvrijheid gaat samen met een relativering van waarden en normen.¹⁶ Dit komt o.m. tot uiting in een meer algemene aanvaarding van een situatie-ethiek waarin de subjectieve ervaring en appreciatie van het individu doorslaggevend is. Op levensbeschouwelijk vlak uit de individualisering zich niet alleen in een voortdurend afnemende kerkelijkheid maar evenzeer in het afwijzen van voorverpakte doctrines. Mensen kiezen zelf (à-la-carte) uit het aanbod van zingeving wat zij wel of niet aanvaarden. Ook op politiek vlak wordt de keuze niet langer bepaald door de groeperingen waarvan men lid is. Het gaat trouwens in toenemende mate om cliënten i.p.v. leden. Dit is een ander soort binding met organisaties: vrijblijvend en partieel.¹⁷ De individualisering lijkt een dominant kenmerk van de leefwereld van de naoorlogse generaties.

Maar de toegenomen *onzekerheid* roept ook tegenreacties op. De collectief aanvaarde traditionele waarden en normen vormden niet alleen een dwingend kader voor het menselijk handelen, maar evenzeer een "hemels baldakijn" dat zekerheid en een sociale identiteit verschafte.¹⁸ Door het wegvallen van die vaste referentiekaders voelen velen zich onzeker. Dit is vooral het geval als de mogelijkheden van het vrij kunnen (moeten) kiezen geblokkeerd zijn door het ontbreken van de materiële middelen daartoe. Het beroep doen op de stamverwantschap ("eigen volk") als nieuwe sociale identiteit lijkt voor sommigen een aantrekkelijk antwoord.

A. Leeftijd, generatie of periode

Stemmen is tot op zekere hoogte leeftijdsgebonden. De verschillende levensfasen die het individu doorloopt maakt dat zijn sociaal-economische en culturele omgeving wijzigt. In sommige gevallen zal zijn kiesgedrag aan deze gewijzigde omstandigheden aangepast worden. Er zijn echter ook veel argumenten om aan te nemen dat het kiesgedrag ook generatiegebonden is. De specifieke kenmerken van een generatie worden gevormd in de periode van de (politieke) socialisatie. Gemeenschappelijke levenservaringen in deze socialisatieperiode vormen een generatie. Zo is het opvallend dat de vooroorlogse generatie een traditioneel en stabiel stemgedrag vertoont, dat in veel mindere mate wordt teruggevonden bij de generaties van na de Tweede Wereldoorlog. Men mag dan ook verwachten dat het aandeel van het stabiel kiesgedrag van verkiezing tot verkiezing zal afnemen

(14) J. BILLIET, Een derde adem voor de christelijke werknemers-zuil? Over zuilvorming, waarden en maatschappelijke integratie rond het einde van het millenium. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1991, n° 11, p. 975-998;

R. LAERMANS, *In de ban van "De Moderne Tijd"*. Leuven, 1992;

M. SWYNGEDOUW, *Waar voor je waarden. De opkomst van Vlaams Blok en Agalev in de jaren tachtig*. I.S.P.O.-schrift, Leuven, 1992, n° 1.

(15) Er staat ook "moeten kiezen" omdat de vrijheid soms een dwingende sociale norm lijkt.

(16) U. BECK, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main, 1986; R. LAERMANS, o.c.

(17) J. BILLIET, o.c., 1991, pp. 979-982.

(18) P. BERGER, *The Sacred Canopy*. New York, 1967.

naarmate de vooroorlogse generatie wegvalt. In vergelijking met de jaren '60 mag men zich dan ook aan een toenemend aantal bewegende kiezers verwachten.

Behoort de verbinding van politieke partijen met sociale bewegingen dan helemaal tot het verleden? Is er alleen nog plaats voor politieke participatie via kortstondige "issue"-gebonden coalities en referendums waarlangs de wisselende preferenties van de individuen in een gefragmenteerde cultuur tot uitdrukking kunnen komen? In een boeiende theoretische studie over waarden maant Elchardus aan tot voorzichtigheid bij het beantwoorden van die vraag. Het is vruchtbaarder om maatschappelijke ontwikkelingen te benaderen als cyclische waarden - en cultuurbewegingen - en niet als rechtlijnige deterministische processen.¹⁹

VIII. Waar verklaringen toe dienen

Laten we terug aansluiten bij de inleiding en de woorden van Elchardus in herinnering brengen. "We moeten het gespeculeer over oorzaken dus maar eens leren zien voor wat het is: een manier van leven. Het is een poging om gebeurtenissen te interpreteren en om via die interpretatie het eigen mens- en maatschappijbeeld, de eigen waarden en het eigen gelijk, bevestigd te zien".²⁰

Dit is niet zo verwonderlijk en eigenlijk altijd zo. Mensen geconfronteerd met een eerder onverwacht en niet voor de hand liggend verschijnsel gaan dit interpreteren en reduceren naar hun eigen opvattingen en waarden. De rationalisering van gebeurtenissen, het vereenvoudigen ervan is gewoonweg levensnoodzakelijk. Dat dit dan gebeurt binnen het bestaande en door het betreffende individu aanvaarde mens- en wereldbeeld kan niet anders. Men roeit met de riemen die men heeft. Het reflecteren binnen deze kaders over de oorzaken van de verkiezingsuitslag van 24 november is op zich nuttig. Uit de confrontatie van de verschillende verklaringen kan een beter begrip ervan ontstaan. Vlaanderen mocht zich trouwens voor één van de weinige keren verheugen op een waarachtig maatschappelijk debat. Zoals in elk debat zijn er hoogte- en dieptepunten. Interpreteren binnen zijn eigen mens- en maatschappijvisie is niet hetzelfde als reduceren. Reductie is het sociologisch vakjargon voor deze bezigheid die een complexe realiteit terugbrengt naar één enkele eenvoudige verklaring. Het leidt tot stereotypen. Het is "salonfähig" om de uitslag van 24 november 1991 te reduceren tot de "kloof tussen burger en politicus" of, nog algemener, te spreken over de "les van 24 november". Alsof één van beide opmerkingen een verklarende kracht zou hebben.

Welke functies vervullen de "kloof met de burger" en de "les van 24 november"? In eerste instantie blijken ze te functioneren binnen wat we de liefde - haatverhouding tussen media en politici kunnen noemen.

De voorbije twee jaar werd door de politieke commentatoren van Vlaamse dag- en weekbladen haast onophoudelijk een bijzonder somber beeld opgehangen van de "politieke klasse". De commentatoren werpen zich op als waakhond van de democratie en als vertolker van wat in de publieke opinie leeft. Daar kan niets op tegen zijn, integendeel zelfs. Maar zij pretenderen die rol effectiever en betrouwbaarder te spelen dan de verkozenen die zij vaak met misprijzen gadeslaan,

(19) M. ELCHARDUS, *Een tijd van waarden en normen*, Programma Toekomstverkenning van de Koning Boudewijnsstichting "Toekomstvisies op onderwijs en samenleving". Brussel, Centrum voor Sociologie, augustus 1991.

(20) M. ELCHARDUS, *Zwarte zondag verwerken*. Een socio-religieuze analyse van 24 november. *De Nieuwe Maand*, pp. 31-39.

soms vanuit een onuitgesproken verlangen naar een andere regeringscoalitie. De geproduceerde mythe van gesjoemel, loomheid en onbetrouwbaarheid van de politieke klasse komt merkwaardig goed overeen met het beeld dat de "machteloze" burgers van de politiek hebben. Niet alle kritiek is onterecht, integendeel. Denken we bijvoorbeeld maar aan de verouderde en onaangepaste werking van het parlement, gerecht en administratie, of aan de machteloosheid en het gebrek aan autonomie van de individuele politicus enz. Het soms overtrokken negatieve beeld lijkt stilaan een eigen leven te zijn gaan leiden.²¹

Als verklaringen hebben de "kloof met de burger" en de "les van 24 november" de eigenschap dat een grondiger analyse van de diverse oorzaken van een maatschappelijk en politiek gebeuren overbodig wordt. Het eigen politiek gelijk van commentator en politicus wordt er onomstotelijk mee bewezen. Aangezien elk naar eigen goedgevoelen de beide slogans kan gaan invullen. Het zijn met andere woorden sloganwapens in de dagelijkse politiek geworden. Men kan er zowel een frontale aanval tegen het zgn. maatschappelijk middenveld (vakbonden, mutualiteiten, patroonsorganisaties,...) mee rechtvaardigen als het overgaan van verkozenen van de ene partij naar de andere zonder hun mandaat af te staan. Maar het legitimeert ook het verstrengen van de reglementering op de werkloosheidsuitkering, het St.-Michielsakkoord, enz. Deze twee slogans zijn m.a.w. niet meer dan een ordinair politiek wapen, dat het eigen gelijk moet bewijzen.

Met deze invulling bevestigen media en politici stereotypen die leven bij de bevolking. Stereotypen waaraan bepaalde politiek-financiële schandalen van de laatste jaren niet vreemd zijn. Luc Huyse wees erop dat met de "kloof" stilzwijgend wordt aangenomen dat niet de burgers of de mogelijkheden tot politiek bedrijven veranderd zijn, maar wel de politici. Zij worden dan ook opgeroepen om zich te bekeren - de kloof te dichten. Sommigen onder hen blijken hun bekering dan ook duidelijk te willen demonstreren. Met de "les" wordt er impliciet van uitgegaan dat voor tal van complexe maatschappelijke problemen die zich stellen, rationele en eenvoudige oplossingen mogelijk zijn. "Er is een les die geleerd kan worden". Dat de bevoegde politici niet in een handomdraai al deze problemen oplossen moet dan ook hun onwil bewijzen. "Ze weigeren de les te leren". Dat op deze wijze door media en sommige politici een niet in te vullen verwachtingspatroon bij de burgers wordt aangewakkerd dat het geloof in de politiek in het algemeen nog zou kunnen verkleinen lijkt op korte termijn, afgewogen tegen de verwachte stemmenwinst, van geen belang.

IX. "De kloof met de burger": een inperkend denkschema

Als men 24 november vanuit een andere hoek zou bekijken dan zouden ook andere vragen kunnen worden gesteld. In hoever zijn de burgers veranderd inzake hun verwachtingen tegenover de staat? We denken in dit verband o.m. aan Galbraiths "*Culture of contentment*" en de daarin beschreven typische houding van de "zelfgenoegzamen" tegenover de staat.²² Zich baserend op een nog niet gepubliceerde studie van Laermans, wijst Huyse op de reeds vermelde individualisering en op wat sociologen "onderhandelingshuishouding" noemen als elementen van verklaring. Hoe kan een politiek bestel op deze grondige transformaties van de leefwereld inspelen? Ontsnappen, in een situatie waarin zeer uiteenlopende en wisselende individuele behoeften, verlangens en verwachtingen leven, niet

(21) K. DESCHOUWER, *Politiek zonder boe of bab*. Leuven, 1992.

(22) K. GALBRAITH, *The Culture of Contentment*. Houghton Mifflin, 1992.

steeds meer levensdomeinen aan de mogelijkheid tot rationeel regelend optreden? Deschouwer²³ stelde ook al die vraag. Zijn nieuwe post-materiële waarden van bepaalde bevolkingsgroepen in oppositie geraakt met de traditioneel materialistische.²⁴ Wat met het volksnationalisme, een stuip trekking bij het afsluiten van een tijdsperk van de natiestaat? Concreet ogende, maar zeer abstracte en simpele denkschema's als "de kloof met de burger" en "de les van 24 november" stimuleren het denken daarover niet.

BIJLAGEN

I. De stemmenverschuivingen

De cellen in tabel II zijn de *verwachte* frequenties onder het meest aannemelijke model. Zij geven een goede kijk op de schattingen (onder dit model) van de absolute winst (vertikaal) en verlies (horizontaal) van elke partij m.b.t. alle andere partijen. In de marginalen staan de (afgeronde) totalen voor elke partij behaald in 1987 en 1991 als men rekening houdt met de aanwezigheid van nieuwe kiezers in de populatie en de uitval. Als men deze cijfers met 1.000 vermenigvuldigt dan reconstrueert men voor de twee verkiezingsjaren de, op afrondingfouten na, exacte stemmenverdeling voor de Vlaamse kantons.²⁵

Uit onderstaande tabel kunnen de verschuivingen afgeleid worden. Op de diagonaal vindt men de trouwe kiezers die twee keer voor dezelfde partij stemden. Buiten de diagonaal tonen de kolommen de winst voor elke partij. De rijen tonen het verlies.

(23) K. DESCHOUWER, *Politiek zonder boe of bah*. Leuven, 1992.

(24) M. SWYNGEDOUW, *Waar voor je waarden?* Leuven, 1992.

(25) W. FRAEYS, "Les élections législatives du 24 novembre 1991. Analyse des résultats". *Res Publica*, 1992, n° 2, pp. 131-153.

TABEL II

Verschuivingen van de stemmen in de Vlaamse kantons bij de Kamerverkiezingen van 1987 en 1991. Verwachte absolute frequenties geraamd onder het meest aannemelijke quasi-onafhankelijkheidsmodel en omgerekend naar duizendtallen (x 1.000 eenheden)

Stem	Stem 1991										Totaal
1987	AGA	CVP	PVV	SP	VBlok	VU	Ros.	Ander	Bl/ong	Uitval	1987
AGA	140,5	20,6	20,6	13,3	16,1	13,8	27,3	1,9	8,9	5,0	268,1
CVP	38,6	806,8	69,7	45,2	54,4	20,7	18,5	6,3	29,7	58,5	1.147,8
PVV	23,0	41,2	459,1	27,0	32,3	12,4	24,5	3,7	17,7	34,8	675,2
SP	30,4	26,7	54,8	568,1	82,3	16,4	32,4	5,1	23,4	46,2	884,2
VBlok	3,1	5,5	5,5	3,6	80,5	1,6	3,3	0,5	2,3	4,7	110,5
VU	16,0	28,7	28,7	18,7	63,7	261,7	17,0	2,6	12,3	24,2	472,8
Andere	4,7	8,5	8,7	5,5	6,7	2,6	5,1	45,6	3,6	7,2	98,3
Bl/ong.	7,1	12,6	12,8	8,2	9,9	3,7	32,9	1,1	140,0	24,6	253,0
Nieuw	26,7	47,9	48,1	31,2	37,5	14,4	28,4	4,4	20,5	0,0	259,2
Totaal 1991	290,3	998,7	707,9	720,8	383,4	347,3	189,4	71,3	258,5	205,2	4.172,8

*De aantallen in de tabel zijn *afgeronde* absolute frequenties²⁶, vandaar dat de rij- en kolomtotalen soms lichte afwijkingen vertonen.

(26) Dat het om decimale getallen gaat heeft te maken met de omstandigheid dat het om verwachte waarden gaat (geen geobserveerde) die men bekomt als dit meest aannemelijke model zou gelden in de populatie (opgedaagde en geschatte overleden kiezers op 24 november 1991). Ook de voorafgaande "iterative proportional fitting" procedure levert decimale getallen op.

TABEL III

Significante verschillen ($p < 0,001$)²⁷ tussen de motieven naargelang van de politieke partijen (stemgedrag in 1991) (percentages)²⁸

Motief	Stem in 1991 voor:							
	Agalev	CVP	PVV	SP	VU-VVD	VBlokk	Rossem	BL/O
Gewoonte	0,8	33,8	10,6	21,7	11,1	0,0	0,0	0,0
Waarden	9,0	25,9	13,2	10,0	15,5	3,1	2,6	0,0
Kent kandidaat	3,9	13,8	14,5	10,7	15,5	1,3	2,6	0,8
Tevreden	6,3	12,7	7,1	7,7	5,8	2,2	2,6	0,0
Ontgoocheling	15,7	0,6	5,9	2,2	4,8	19,4	34,6	9,7
Persoon	3,1	7,0	7,3	9,5	9,7	0,0	19,2	0,8
Milieu	56,9	0,0	0,0	0,3	0,5	0,4	0,0	0,8
Dienstbetoon	0,8	5,6	10,0	11,9	4,8	0,0	0,0	0,0
Migranten	5,9	0,0	1,6	0,0	0,5	50,2	0,0	0,0
Protest	2,8	0,1	0,1	0,3	1,9	12,8	19,2	44,4
Imago	7,8	3,9	6,5	2,2	6,3	2,2	6,4	0,0
Vernieuwing	8,6	0,3	5,5	1,3	0,5	8,4	23,1	0,0
Zelfstandigen	0,0	0,1	16,7	0,3	0,0	0,0	0,0	0,8
Arbeiders	0,0	0,1	0,0	20,0	0,5	0,9	2,6	0,0
Geen interesse	0,0	0,9	1,0	1,2	2,5	2,2	2,6	35,5
Communautair	0,0	0,0	0,0	0,0	30,9	4,0	0,0	0,0
Totaal (N)	255	696	491	401 ²⁹	207	227	78	124

(27) Elke rij in de tabel is hier eveneens een deel van een tabel "al of niet de betreffende reden volgens stemgedrag 1991" (zie voetnoot 8). Voor elk van deze tabellen werd een X^2 -test op statistische onafhankelijkheid toegepast. Alleen de significante samenhangen ($p < 0,001$) worden vermeld.

(28) Het valt op dat sommige antwoorden op het eerste gezicht onlogisch of inconsistent zijn. Deze zijn extra gecontroleerd en blijken wel degelijk de antwoorden van de betrokkenen weer te geven. Een drietal kiezers die ongeldig hebben gestemd beweren dit inderdaad te hebben gedaan omwille van de waardering van een politicus die men eventueel kent en die opkomt voor de belangen van de zelfstandigen of voor het milieu. Het gaat hier om drie kiezers die op de lijst voor de Kamer voor kandidaten van twee verschillende partijen stemden. Als men voor te veel politici tegelijk goed wil doen dan kan dit blijkbaar wel eens door onbedachtzaamheid uitmonden in een ongeldige stem.

(29) Zoals in vorige studies werd meegedeeld is het aantal SP-kiezers ondervertegenwoordigd t.o.v. de andere partijen. Dit zou kunnen liggen aan de oververtegenwoordiging van de huisvesting van SP-kiezers in moeilijk toegankelijke woonblokken (cfr. de vroegere sociale woningbouw van de socialisten). Deze hypothese zal nog onderzocht worden. Zoals trouwens in de meeste peilingen zijn de Agalev-kiezers, die blijkbaar gemakkelijker toegankelijk zijn, oververtegenwoordigd. Als het werkelijk om essentiële populatieschattingen gaat dan worden wegefficiënten gebruikt zodat de partijen in de juiste (bekende) verhoudingen gesteld worden. Hier is dat evenwel niet nodig omdat vergeleken wordt tussen de partijen.

Summary: Protest, Dissatisfaction and Indifference on November 24... and afterwards

The General Elections of November 24 1991 will secure a place in Belgian political history. On this 'Black Sunday' one third of the electorate changed party. The traditional parties were heavy losers and the swing was wholly to the advantage of 'Vlaams Blok' and 'Rossem' (a party participating for the first time). Since the election a never ending stream of explanations has appeared.

Immediately after the elections the Interuniversity Center of Political Opinion-research, located at the Catholic University of Leuven, began a national survey of political attitudes and beliefs among 2,691 Flemish voters. This article explores the reasons for voting for the winning parties. Is it appropriated to speak of protest, disappointment and apathy?

The authors expect stable, traditional voting behaviour to continue to decrease in future as a result of loosening ties with the "pillars", the decline of church involvement and the process of individualisation. The article ends with some critical comments on the role of the media as a producer of explanations and legitimations.

Peilen naar de politieke kennis van de Belgische burgers

door Wilfried DEWACHTER

Gewoon hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Leuven

"Pour pouvoir se prononcer avec une capacité de décision et être à même d'isoler le thème de tous les autres, il faut un niveau que l'on ne peut considérer comme acquis actuellement. (...) Cela impliquerait, dans le chef de l'électeur, une maturité, une sophistication bien plus grande que celle que l'on attend de lui au moment d'une élection".

Philippe Maystadt ¹

In een verzorgingsstaat als België is 'de politiek' een overvol en complex gebeuren, met meerdere besluitvormingswegen en honderden beslissingen per maand. ² In een bestek van 25 jaar, nl. van 1960 tot 1985, worden er in België niet minder dan 4.058 wetten en decreten, 40.044 koninklijke besluiten en besluiten van de Executieven en 11.951 ministeriële besluiten uitgevaardigd. ³ Dat is gemiddeld 162 wetten en decreten per jaar en het tienvoud, m.n. 1.600 koninklijke besluiten en besluiten van de Executieven. Tientallen ministers, honderden kabinetsleden, enkele duizenden beleidsambtenaren onderzoeken, ontwerpen, plannen, beslissen met of los en soms tegen elkaar. Zij voeren uit conform de beslissing of met een bepaalde afwijking. Duizenden beroepsmensen en ettelijke organisaties of geledingen hiervan zijn met politieke besluitvorming en haar uitvoering dagelijks professioneel bezig. De output van dit alles wordt over de maatschappij en de burgers uitgestort. Het aantal bladzijden Belgisch Staatsblad per jaar ligt er niet om. Zie tabel I. (En daarbij wordt dan nog de 'leesbaarheid' van dit 'blad van de Staat' buiten beschouwing gelaten.)

TABEL I

Aantal bladzijden in het Belgisch Staatsblad van het jongste decennium

Jaar	Aantal blz.	Jaar	Aantal blz.
1983	16.678	1988	18.288
1984	16.308	1989	21.634
1985	18.982	1990	24.452
1986	18.014	1991	30.176
1987	19.838	1992	28.212
Totaal	89.820	Totaal	122.762

Het algemeen totaal over deze 10 jaar bedraagt 212.582 blz. of een gemiddelde van 58 blz. per dag. In de jongste vijf jaar is dat gemiddelde nog opgelopen tot

(1) *Le Soir*, 19 februari 1993. Ph. MAYSTADT: Les effets pervers du référendum.

(2) W. DEWACHTER, *Besluitvorming in politiek België*. Leuven, 1992, 372 blz.

(3) REKENHOF, *143ste Boek*, 1986-87, blz. 19.

67 blz. (De federalisering is daaraan niet vreemd.) Soms lijkt het erop alsof het beleid door de keel van de burgers wordt gemaakt.⁴

Tegenover die kolossen van besluitvormers en beslissingen is de burger een freel iemand. Wat niet inhoudt dat de burger en de maatschappij zich niet beter kunnen wapenen om die kolossen te leren kennen, om ze beter te begrijpen en zelfs partieel te controleren en te richten dan dit nu gebeurt. In België kan op dat stuk ongetwijfeld nog heel wat aan de weg getimmerd worden. Het ziet er met name meermaals naar uit dat de Belgische 'democratie' zich vergenoegt met, zo niet zich koestert in de 19de eeuwse democratische veroveringen en de begrenzingen hiervan niet wil inzien, laat staan eraan wil sleutelen om ze weg te werken.

Dit artikel wil niet tot in het waarachtige beleidsadvies doorstoten. Het beoogt zo indringend mogelijk te vatten wat de Belgische burgers van die omvangrijke pakken beleid meedragen en wat zij van die overdonderende besluitvormingen effectief kennen en begrijpen.

Deze zoektocht omvat drie delen, zij het ongelijk van lengte en van belang. Het eerste, het omvangrijkste deel, peilt naar de stand van de politieke kennis bij de Belgische burger, bij de volwassenen met stemrecht. Het tweede deel poogt enkele elementen ter verklaring aan te reiken. Het derde stuk formuleert een drietal bedenkingen naar het onderzoek en het beleid. Voorafgaand moeten evenwel een aantal methodologische beperkingen worden aangegeven.

Methodologische beperkingen

België beschikt niet over een veelvoud van longitudinale politieke opiniepeilingen of enquêtes. Inzake politieke kennis is er zelfs geen een. Trouwens de publikaties over politieke kennis in België zijn bijzonder schaars.⁵ Het vormt daarbij maar een magere troost te weten dat ook in de V.S.A. 'despite its assumed importance and the debate concerning the impact of societal changes, knowledge is the least studied aspect of citizenship'.⁶ Alleen inzake de politieke kennis van

(4) Zie b.v. Vlarem II, verschenen in het *Belgisch Staatsblad* van 14 december 1992, omvat 864 blz. (verzonden in 7 delen verspreid over een week). 'Een gedegen kennis van de voortdurend wijzigende milieureglementering wordt steeds meer een concurrentieel voordeel. Daarom organiseert het VEV (...) een praktijkgerichte studiedag rond Vlarem II' (*Snelbericht VEV*, 18 februari 1993, nr. 7, blz. 12). Nochtans worden alle Belgen geacht de wet te kennen. De Boerenbond vindt dan weer dat men de milieuwetgeving oneigenlijk gebruikt en vreest dat de landbouwers zullen afhaken (*De Standaard*, 12 maart 1993)...

(5) G. DIERICKX, Het publiek in de tribune. Vormen van politieke informatie. *Res Publica*, 1975, nr. 4, blz. 457-470; S. STERCK, Kind en politiek. *Res Publica*, 1983, nr. 1 blz. 3-19; H. PATTYN, Politieke kennis van laatstejaars humanioraleerlingen. *Res Publica*, 1986, nr. 2, blz. 325-349.

(6) M. CARPINI, S. KEETER, Stability and Change in the U.S. Public's Knowledge of Politics. *Public Opinion Quarterly*, 1991, nr. 4, blz. 585.

leerlingen in het onderwijs in Vlaanderen is grondig onderzoek voorhanden.⁷

België heeft ook nog niet, zoals Nederland, Groot-Brittannië en vooral de V.S.A. een verleden van periodisch verkiezingsonderzoek via doorgedreven opiniepeiling. Wat in België voorradig is, is discontinu tot stand gekomen.⁸

Het onderzoek in België beschikt tot nog toe nagenoeg uitsluitend over een verzameling politieke opiniepeilingen, die ad hoc tot stand zijn gekomen, op vraag vooral van communicatiemediën of van beleidsvoerders, waarbij de systematiek en het peilen in de diepte, gezien de aard van de opdrachtgevers, niet meteen op het voorplan staan. Van deze verzameling heeft Res Publica sinds 1974 een inventaris gemaakt.⁹ Maar een centraal resultatenbestand, laat staan een basis-databestand, behoudens dat wat de Belgian Archives for Social Sciences hebben kunnen samenlezen, bestaat niet.

Het inzicht in de politieke kennis van de burgers in België moet dus noodgedwongen worden samengesprokkeld.

Methodisch minstens even moeilijk, zij het van een volstrekt andere aard dan het schaarse en verspreid beschikbare basismateriaal ter zake, is de manier waarop politieke kennis bij de doorsnee burger kan en dient te worden bevraagd. Het spreekt voor zich dat zowel de besluitvorming als de inhoud van de beleidsmaatregelen moeten worden bevraagd. Maar welke aspecten daaruit zijn significantief en welke representatief? En hoe moet de bevraging gebeuren? Moet de kennis in bepaalde mate geactualiseerd of opgeroepen worden in de vraag of moet de

(7) S. STERCK, *Kind en politiek: veldonderzoek naar de politieke kennis en houdingen bij kinderen van 12 tot 14 jaar*. Leuven 1982, 138 blz.;

H. PATTIJN, *Politieke kennis van laatstejaars humanioraleerlingen*. Leuven, 1986, 197 blz.;

F. DHONDT, *Impact van politieke vorming op de politieke kennis en de politieke participatie van de licentiestudent: een veldonderzoek aan de K.U. Leuven*. Leuven, 1987, 163 blz.;

G. VLASSELAER, *Politieke kennis bij laatstejaar lagere school*. Leuven, 1989, 154 blz. + bijlage;

D. HALFORD, *Onderzoek naar de politieke kennis bij laatstejaarsleerlingen uit het technisch en beroepsonderwijs*. Leuven, 1991, 146 blz. + tabellen.

(8) Als voornaamste onderzoeken gelden:

W. DEWACHTER, *De motivering van de kiezer in Vlaanderen*, blz. 285-342 in W. DEWACHTER, *De wetgevende verkiezingen als proces van machtsverwerving in het Belgisch politiek bestel*. Antwerpen, 1967;

N. DEIRUELLE, R. EVALENKO, W. FRAEYS, *Le comportement politique des électeurs belges. Enquête de sociologie électorale*. Brussel, 1970, 265 blz.;

R. BOULLIN-DARTEVELLE, e.a., *Les élections législatives du 8 novembre 1981*. Brussel, 1984, 240 blz.;

Afdeling Politologie, K.U. Leuven, *Verkiezingsonderzoek 1985*, niet gepubliceerd;

Afdeling Politologie, K.U. Leuven, *Verkiezingsonderzoek 1987*, niet gepubliceerd;

Steunpunt ISPO, post-electorale enquête 1992. (Resultatenboek in voorbereiding). Eerste resultaten gepubliceerd als: J. BILLIET, M. SWYNGEDOUW, A. CARTON, Motieven van het stemgedrag op 24 november 1991. *Bulletin* nr. 1992/5 van het ISPO. Zie ook *Bulletin* 1992/2.

(9) E. DAS, Political opinion polls in Belgium 1974-1989. *Res Publica*, 1991, nr. 3-4, blz. 641-659. Zie ook de jaarlijkse overzichten in *Res Publica* vanaf 1974.

vraag zoveel mogelijk ontdaan zijn van kennisinhouden? ¹⁰ Hoe verantwoord is het belangrijkere technische elementen, b.v. inzake de institutionalisatie, of van de besluitvorming of het beleid te betrekken? Zit niet een stukje wezenheid in die technische uitbouw of is dit over de ganse lijn voer voor de specialisten? ¹¹ De verlaging van de roerende voorheffing in 1990 is wezenlijke kennis. Maar geldt dat ook niet voor de verlaging van het percentage van 25 tot 10%?

'Pour que les citoyens puissent exercer un contrôle démocratique, ils doivent posséder tous les éléments afin de décider'. ¹² Minister van Financiën Ph. Maystadt legt de lat wel zeer hoog.

België beschikt niet zoals de V.S.A. over een behoorlijk uitgebalanceerde vragenbatterij inzake politieke kennis, die overigens in de V.S.A. in het verleden al meermaals werd afgenomen, zodat tevens vergelijkingen in de tijd kunnen worden verricht. ¹³ Waar in België de politieke kennis wordt onderzocht gebeurt dit gewoonlijk met één-enkele-vraag-operationalisatie, hooguit één-enkele-item-operationalisatie, d.w.z. dat men slechts één aspect bevroegt. Een omvangrijke kennisbatterij is wel uitgewerkt in het kader van de Afdeling Politologie van de K.U. Leuven. Maar zij is sterk op de politieke actualiteit betrokken en tot nog toe alleen in het onderwijs afgenomen. ¹⁴

Behoudens deze uitgebreide batterij zijn er tot nog toe slechts drie vragenbatterijen, beperkte dan nog, rond politieke kennis uitgewerkt: de 8 beleids- en besluitvormingsvragen van GLOPO 75, te beantwoorden met juist of fout, ¹⁵ de 11 politici-vragen van ISPO, waarbij de partij waartoe de politici behoren moest in-

(10) G. DIERICKX verwijt de operationalisatie van GLOPO 75 terecht dat zij met de antwoordcategorieën 'juist' of 'fout' één kans op twee voor juist gokken inhoudt. Weliswaar hebben heel wat ondervraagden, soms tot 40% en meer toch de 'weet niet' antwoord-categorie gebruikt. Belangrijk bezwaar is ook het aanzienlijk aanreiken van kennis in de vraag zelf. G. DIERICKX, a.w., blz. 459.

(11) In een recent onderzoek aan het RUCA werden studenten die mintens 1 jaar economie-studie achter de rug hebben, gevraagd naar het inflatiepercentage, het percentage werkloosheid, het procentueel aandeel van de overheidsschuld t.a.v. het BNP. Mede door het nauw bepalen van de grenzen van juist antwoord lag het aandeel juiste kennis opvallend laag. Het is duidelijk dat zulke vrij strikte, kwantitatieve kennisnormen voor de burgers te hoog en te technisch zijn.

P. WILLEME, P. DE PELSMACKER, The Determinants of Popularity of Political Parties in Flanders: A Market Share Approach. *Cahiers économiques de Bruxelles*. 1991, nr. 131, blz. 343-363.

P. DE PELSMACKER, P. WILLEME, Het belang van economische factoren in appreciatiefuncties van Vlaamse politieke partijen. Working paper RUCA, 1992, nr. 6, blz. 16-21.

(12) *Le Soir*, 19 februari 1993.

(13) Zie voor de V.S.A. b.v. de vragenlijst van Erskine in *The Public Opinion Quarterly*, 1962, nr. 4, en 1963, nrs. 1,3 en 4. Zie ook M. CARPINI, S. KEETER, a.w. tabellen I en II.

(14) Zie de bovenvermelde onderzoeken van S. Sterck, H. Pattijn, F. Dhondt, G. Vlaselaer en D. Halford.

(15) Zie G. DIERICKX, a.w. blz. 457-459. Het opvallende en verwonderlijke hoge aantal weigeringen van antwoord (14,8%) is buiten de verdere berekeningen gelaten. De 'weet niet' antwoorden zijn vanzelfsprekend verwerkt. G. Dierickx heeft om een verder niet aangegeven reden de kennisbatterij van 10 items op 8 teruggebracht.

gevuld worden ¹⁶ en de 14 (hoofdzakelijk beleids) vragen (vooral rond het verdrag van Maastricht en het St.-Michielsakkoord) van L.O. '92 waarbij de ondervraagden een aanzienlijk deel kennis zelf moesten ophoesten. (De kennisscore van A.P. 85 gebaseerd op vier vragen over regeringssamenstelling en -leiders wordt hierbij alleen zijdelings vergeleken.) De moeilijkheidsgraad van deze drie batterijen is duidelijk verschillend. Dat is ook sprekend in de spreiding van de juiste antwoorden te zien. ¹⁷ Zie tabel II en grafiek I.

TABEL II

Spreiding van de politieke kennis bij de Belgische of Vlaamse kiezers volgens drie vragenbatterijen. (Procentuele verdeling.)

Kennisgraad	ISPO 92	GLOPO 75	L.O. 92	(A.P. 85)
niets juist	4,9	0,5	8,6	19,7
1 punt op 8	5,8	7,9	25,3	
2 punten op 8	8,9	18,6	17,0	23,0
3 punten op 8	16,7	27,2	13,8	
4 punten op 8	19,0	20,3	14,4	36,2
5 punten op 8	15,7	14,8	9,6	
6 punten op 8	11,6	8,3	7,7	17,9
7 punten op 8	8,9	2,3	2,6	
alles juist	8,5	0,1	1,0	3,2

In het L.O. 92-onderzoek ligt de modale kennis categorie al bij de op één na laagste kennisgraad; in het GLOPO 75 onderzoek is de modale kennis reeds opgeschoven tot de vierde graad en bij ISPO 92 zelfs tot de vijfde graad. De ondervraagden die 'alles juist hebben' omvatten 8,5% in ISPO 92, tegenover 1,0% in L.O. 92 en 0,1% in GLOPO 75. (De A.P. 85 kennisscore komt het dichtst bij de ISPO 92 spreiding te liggen, maar toch met een opmerkelijk hogere score voor 'niets juist' en dito lagere voor 'alles juist'.) Bevragingen aan de hand van personen, zoals ISPO 92 doet, geven de 'beste' scores (daarom niet het meest geldige resultaat) gezien de relatief gemakkelijker kennisoverdracht van personen in vergelijking met instellingen, structuren, processen en beleidsinhouden, gezien de tendens tot personifiëring van het politiek bedrijf en de frequente aanwezigheid van politici in de massacommunicatie, televisie in de eerste plaats.

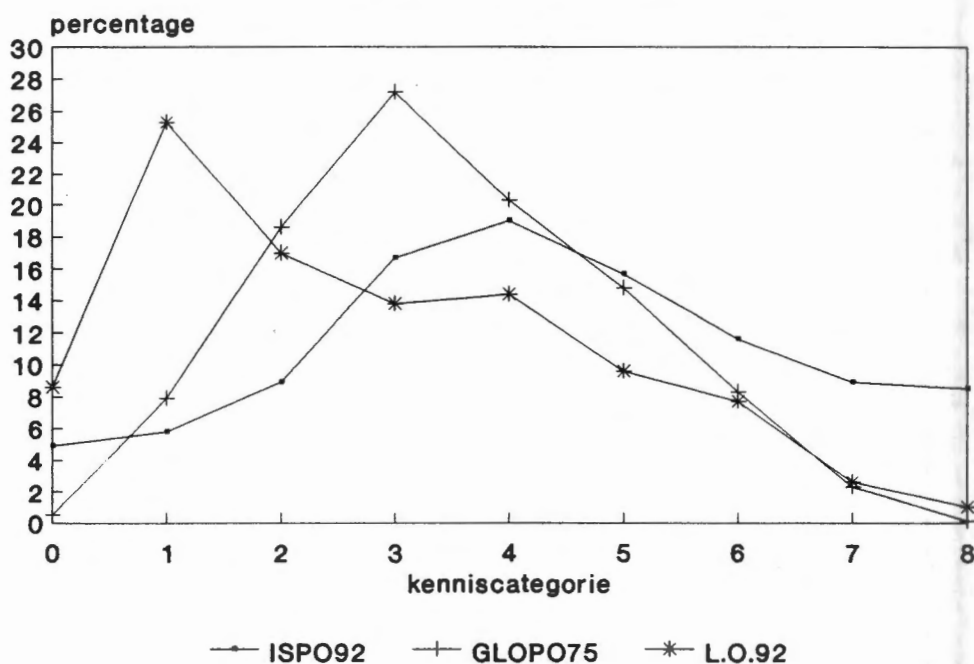
Afhankelijk van de batterij die men kiest, komt de kennisgraad er behoorlijk, over gemiddeld, tot bar laag uit. Een geldige, betrouwbare en geijkte kennisbatterij

(16) De Ecolo-politicus Paul Lannoye is buiten de batterij gelaten omdat kennis van deze politicus al te zeer specialistisch leek. Hij is overigens door slechts 0,9% van de ondervraagden partijmatig juist geplaatst. Hij voldoet zeker niet als Waalse tegenhanger van de bekende Mieke Vogels van AGALEV, waarvoor hij in de batterij werd opgenomen.

(17) GLOPO 75 (N=1521) is een steekproef t.a.v. gans België, ISPO 92 (N=2488), en L.O. 92 alleen t.a.v. Vlaanderen. Vooralsnog zijn er niet veel aanwijzingen om de politieke kennis in Vlaanderen lager te schatten dan deze in Wallonië. Eerder intengendeel. Het Europees waardenonderzoek laat in Vlaanderen een aanzienlijk grotere politieke interesse zien dan in Wallonië. Zie H. GAUS, P. VAN DER VOORT, De politieke belangstelling in België, blz. 167-168 in: J. KERKHOF e.a. *De versnelde ommekomst*. Tielt, 1992. Het interesseverschil is zo opvallend groot en algemeen dat eens grondig onderzoek moet worden of de vertaling van de vraag geen significant verschil heeft opgeleverd.

is voornamelijk niet beschikbaar voor België. De bijzonder snel wisselende politieke vormgeving en beleidsuittekening in het land vormen tegelijk bijzondere moeilijkheden en niet te miskennen ontmoedigingen in deze. Een uitgerafelde voorstelling, waarin stuk voor stuk de componenten van het politiek gebeuren worden bekeken, althans in de mate waarin data dienaangaande beschikbaar zijn, is dan ook aangewezen. Daaruit zal overigens een zeer differentiële spreiding van de politieke kennis naar deelonderwerp blijken.

GRAFIEK I
Spreiding politieke kennis



Binnen deze beperkingen vatten we dan de analyse van de politieke kennis van de Belgische burgers of kiezers aan. Daarbij worden een aantal peilingen frequent gebruikt. Hieronder volgt de beknopte beschrijving van deze onderzoeken zodat verder met een afkortingsverwijzing (hier vermeld vóór het onderzoek) kan volstaan.

GLOPO 75: panelonderzoek 1975, N = 1521, veldwerk UNIOP¹⁸

L.O. 83: Leeronderzoek K.U. Leuven 1983, N = 209

L.O. 84: Leeronderzoek K.U. Leuven 1984, N = 354

A.P. 85: Verkiezingsonderzoek Afdeling Politologie K.U. Leuven 1985, N = 1409, veldwerk door Dimarso

(18) Resultaten van dit onderzoek zijn als speciaal nummer gepubliceerd in *Res Publica*, 1975, nr. 4.

- L.O. 85 : Leeronderzoek K.U. Leuven 1985, N = 126 ¹⁹
 L.O. 85 : Leeronderzoek K.U. Leuven 1986, N = 438
 UNIOP 87 : Peiling voor Pourquoi Pas?, oktober-november 1987, N = 2491
 A.P. 87 : Verkiezingsonderzoek Afdeling Politologie K.U. Leuven, 1987, N = 1003, veldwerk door Dimarso
 L.O. 87 : Leeronderzoek K.U. Leuven 1987, N = 438
 L.O. 88 : Leeronderzoek K.U. Leuven 1988, N = 335
 L.O. 89 : Leeronderzoek K.U. Leuven 1989, N = 252
 L.O. 90 : Leeronderzoek K.U. Leuven 1990, N = 233
 L.O. 91 : Leeronderzoek K.U. Leuven 1991, N = 365
 L.O. 92 : Leeronderzoek K.U. Leuven 1992, N = 312.

GLOPO 75, de verkiezingsonderzoeken A.P. 85, A.P. 87 en het UNIOP 87-onderzoek bestrijken gans België; de leeronderzoeken alleen Vlaanderen. Zonder echt hoge kwaliteit inzake steekproeftrekking en interviewwerk te bereiken, scoren de leer oefeningen niet opvallend lager dan heel wat commerciële uitgevoerde peilingen. Voor meerdere variabelen vormen zij nagenoeg de enige gegevensbestanden, met als bijkomend aantrekkelijk kenmerk dat zij over meerdere jaren bepaalde kennisgegevens natrekken bij nieuw getrokken steekproeven. ²⁰

Deel I: De politieke kennis van de Belgische burgers

Aangezien de formeel institutionele beschrijving in België frequent haaks op de besluitvormingswerkelijkheid staat, moet dit formele kader doorbroken worden en naar de gestolde, politiek-sociologische besluitvorming gekeken worden. ²¹ Om het verhaal toch een beetje bevattelijk te houden, wordt het beperkt tot de voornaamste besluitvormings-aanknooppunten.

Een minimaal begripen van besluitvorming vergt een behoorlijke kijk op de politieke partijen, op hun programma's, op de politici, op de machtsverhoudingen, op de voornaamste besluitvormingsprocedures waaronder ook het neo-corporatisme en op de betekenis in die besluitvorming van drukkingsgroeperingen. Tenslotte dient de kiezer om als zodanig behoorlijk te functioneren een beeld te hebben van het beleid dat wordt gevoerd. Effectiviteit en efficiëntie vallen hierbij dan nog noodgedwongen buiten beschouwing.

In hoever kennen de Belgische burgers deze essentiële componenten en processen uit het politiek bedrijf?

1. De kennis van de politieke partijen

Twee opvallende kenmerken van het Belgisch politiek bestel zijn ongetwijfeld het relatief groot aantal politieke partijen (met vertegenwoordiging in het parlement: 12 tijdens de legislatuur 1985-87, 11 in de periode 1987-91 en 13 vanaf 1991) en de aanzienlijke betrokkenheid van de partij bij de machtsverwerving en

(19) Omwille van het zeer beperkt aantal ondervraagden wordt slechts uitzonderlijk naar deze peiling gerefereerd.

(20) Quota-steekproeftrekking werd in de leer oefeningen toegepast tot 1988; nadien toevalstrekking. Zij verlopen telkens op het eind van december, behoudens in 1991 wanneer ze vlak voor de verkiezingen van 24 november wordt afgenomen, net zoals de twee verkiezingsonderzoeken A.P. 85 en A.P. 87.

(21) W. DEWACHTER, *Besluitvorming in politiek België*, Leuven, 1992, hoofdstuk I: De misleiding van de politieke institutionalisatie in België, blz. 13-30.

-uitoefening. Men verwijt het Belgisch politiek bestel zelfs van partocratisch te zijn.²² In welke mate kennen de Belgische burgers deze belangrijke politieke actoren? Dit is in feite de aanvangsvraag aangezien de Belgische kiezers als zodanig alleen de zetels in het parlement onder de partijen verdelen.²³

Het antwoord op deze vraag kan gedistilleerd worden uit een vijftal onderzoeken, zij het via uiteenlopende manieren van bevraging: GLOPO 75, L.O. 88, L.O. 89, ISPO en het onderzoek van de Afdeling Politologie naar de regeringsvoorkeur in 1992.²⁴ Zie tabel III.

GLOPO 75 schetst een verontrustend beeld: gemiddeld 11,5% kiezers per partij verklaart die partij te slecht te kennen om haar te kunnen beoordelen. Voeg daar nog gemiddeld per partij 25,9% ondervraagden bij die geen antwoord geven dan komt men voor het democratisch functioneren tot zeer zwarte cijfers. (Alle onderzochte partijen hebben op dat moment minstens één decennium werking achter de rug. De meeste partijen zelfs drie.)

(22) Over die karakterisering van de Belgische politiek zie: W. DEWACHTER, *Changes in a Particratic: the Belgian Party System from 1944 to 1986*, blz. 285-363 in H. DAALDER, *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, the Netherlands and Belgium*. Londen, 1987.

(23) W. DEWACHTER, *De wetgevende verkiezingen als proces van machtsverwerving in het Belgisch politiek bestel*. Antwerpen, 1967, blz. 110-166.

(24) De vraagverwoordingen luiden als volgt:
 GLOPO 75: 'Ziehier een stel steekkaarten; elke kaart daarin draagt de naam van een partij. Gelieve de kaarten op de volgende manier op het blad te leggen. In het eerste vakje plaatst u de partij waar u het meest van houdt en in het laatste vakje deze waar u het minst van houdt. Gelieve nu in het tweede vakje de partij te plaatsen waaraan u de 2de plaats geeft en in het voorlaatste vakje deze die u de voorlaatste plaats geeft'. Volgen dan de overige partijen. Op het blad was een vakje voorzien 'kent te slecht'. De aantallen hiervan worden verder gebruikt, samen met de antwoordweigeringen.
 L.O. 88: 'Kunt u mij zeggen of u de volgende organisaties en partijen goed kent, tamelijk kent, een weinig kent of niet kent?' (7 Vlaamse partijen werden aangeboden, verspreid tussen 12 drukingsgroeperingen.)
 L.O. 89: 'Noem eens alle politieke partijen op die U kent'.
 ISPO 92: 'Voor de volgende vraag gaan we gebruik maken van de kaartjes waarop de namen van de verschillende politieke partijen staan. Kunt u de kaartjes op de volgende manier ordenen? Leg de kaartjes van de partijen die u niet kent opzij' (wordt hier gebruikt.) Nadien: 'Bovenaan legt u de partij die u het beste vindt en onderaan legt u de partij die u het slechtste vindt...' (volgt dan de verdere rangschikking).
 Regeringsonderzoek Afdeling Politologie 1992: 'Kunt U mij zeggen in welke mate u de volgende Belgische politieke partijen in de regering wilt of in welke mate u dat niet wilt?' Naast de 6 antwoordcategorieën werden 2 categorieën toegevoegd: 'Ik weet het niet; ik heb geen mening over die partij' en 'Ik ken die partij niet'.
 Technische gegevens van het Regeringsonderzoek Afdeling Politologie: januari 1992, veldwerk IMSA-ICSOP/I.A.O., steekproef uit Belgisch kiezerskorps; N=1000. Steekproef in Vlaanderen: N=333.

TABEL III

Kennis van de Belgische politieke partijen
Omgekeerd beeld : uitdrukkelijke erkenning van niet - kennen bij aanbod van
partijnaam (%)

	België	Vlaanderen GLOPO 75	Wallonië	Vlaanderen L.O. 88	Vlaanderen ISPO 92	Vlaanderen Wallonië 'Regering' 92	België	België + 'geen mening' Regering 92	
CVP	10,4	3,8	22,5	2,1	0,7	0	1,2	0,5	5,7
(B) SP	11,9	4,8	22,5	6,3	1,5	0	1,2	0,5	3,4
PVV	12,9	6,4	25,3	7,8	2,0	0,3	1,8	0,9	5,9
VU	8,4	4,2	16,3	10,1	2,9	0	1,3	0,6	4,5
Agalev				18,8	4,8	0	4,5	2,0	6,4
Vlaams Blok				24,5	4,6	0	1,8	0,8	4,9
Rossem					15,4	0,9	5,4	2,8	13,9
PvdA					34,2				
Regebo					77,5				
PSC	11,8	15,9	7,0			1,2	0,6	0,9	5,2
PS (B)	11,3	16,1	5,4			2,1	0,6	1,4	4,8
PRL (PLP)	13,3	18,1	8,0			7,6	0,8	4,2	8,9
FDL	14,0	14,3	16,7			13,8	4,5	9,1	22,9
RW	12,5	16,7	7,4						
Ecolo						0,6	0	0,4	4,6
KPB	9,3	9,1	10,2	48,4					

De andere onderzoeken tekenen evenwel een meer positief beeld uit : op zowat 3 tot 5% burgers na kent men de politieke partijen van zijn gemeenschap. ²⁵ De klassieke partijen uit de andere gemeenschap zijn een stukje minder gekend. En dat minder kennen loopt behoorlijk op voor de kleinere/nieuwere partijen. Begrijpelijk want de Vlaamse en Waalse kiezers worden niet met 12 maar slechts met 6 of 7 partijen geconfronteerd. Alleen in het kiesarrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde wordt het ganse dozijn partijen aangeboden.

(25) De verklaring voor dit verschil kan zowel te maken hebben met de periode van bevraging : april 1975 ligt behoorlijk ver van een verkiezing af, daar waar ISPO 92 en 'Regering 92' nog dicht bij de ophefmakende verkiezingen van 24 november 1991 en alleszins in een periode van regeringsvorming zijn afgenomen. De vraagstelling in GLOPO 75 is tamelijk hard en de gebruikte antwoordcategorie kan een ontsnappingsmogelijkheid hebben gevormd. Het enquêteurswerk is in ISPO 92 duidelijk beter voorbereid en gestuurd dan bij GLOPO 75. Anderzijds is de bovenvermelde ISPO-vraag alleen voorgelegd aan personen jonger dan 66 jaar, waar de politieke kennis vanaf die leeftijd duidelijk vermindert (zie verder).

Wat houdt dat 'kennen' van de politieke partijen echter ten gronde in? Een doorgedreven studie hieromtrent ontbreekt vooralsnog.²⁶

Eén gegeven aangaande de kennis der politieke partijen is alvast wel behoorlijk gedocumenteerd: de kennis van de naam der partijvoorzitters. Zie tabel IV.

TABEL IV
Kennis van de naam der partijvoorzitters
Kennis in Vlaanderen

Onderzoek en jaartal	Vlaamse partij			Franstalige partijen		
	naam	% juist	% weet niet	naam	% juist	% weet niet
A.P. 87	PVV(a)	36,0	30,0	PSC(b)	15,1	66,4
Kennis in Wallonië volgens A.P. 87	PVV	5,5	68,5	PSC	42,2	41,6
L.O. 87	PVV	53,4	23,3	PSC	29,0	63,0
				PS(c)	53,9	32,0
L.O. 88	PVV	60,6	25,1	PS	34,6	51,9
L.O. 90	PVV(d)	62,5	34,5	PS	21,6	72,8
L.O. 87	ACV(e)					
	Houthuys	11,9	69,4			
	Peirens	11,2				
L.O. 88	ACV					
	Houthuys	7,5	68,1			
	Peirens	11,6				
L.O. 90	ACV					
	Peirens	9,1	84,9			

(a) A. Neyts is partijvoorzitter sinds 21 december 1985.

(b) G. Deprez is partijvoorzitter sinds 1 december 1981.

(c) G. Spitaels is partijvoorzitter sinds 22 december 1981. De onderzoeksperiode valt midden de informatieopdracht van G. Spitaels, nl. van 18 december 1987 tot 4 januari 1988, na de parlementsverkiezingen van 1987.

(d) G. Verhofstadt is terug partijvoorzitter vanaf 25 juni 1989; na een eerste periode van 23 januari 1982 tot 21 december 1985 en een vice-premierschap van 1985 tot en met 1987.

(e) W. Peirens heeft J. Houthuys opgevolgd als nationaal voorzitter van het A.C.V. op 1 augustus 1987.

Hierbij moet men rekening houden dat de moeilijkheidsgraad van de vraagstelling tamelijk hoog is aangezien geen naam wordt voorgegeven en tevens de partij

(26) Het lopend onderzoek van B. Maddens nopens de kennis van de programmapunten van de politieke partijen kan hiervan een significant deel belichten.

moet gekend zijn ('Welke politicus staat er volgens u op dit ogenblik aan het hoofd van de PSC?' Zo luidt de vraag).²⁷

De vaststellingen zijn sprekend.

De kennis van de politieke partijen uit de eigen taalgemeenschap is aanzienlijk groter dan deze uit de andere taalgemeenschap (zie b.v. kennis van de PVV-voorzitter in Vlaanderen en in Wallonië en omgekeerd van de PSC-voorzitter in Wallonië tegenover Vlaanderen).

Naarmate een mandaat langer bezet wordt neemt de bekendheid toe, maar er lijkt een soort plafond te zijn waarboven het kennisniveau moeilijk of niet uitstijgt.

Een prominente rol in de politieke actualiteit kan de kennis tijdelijk aanzienlijk aanscherpen. Zo leverde de informatie-opdracht die PS-voorzitter G. Spitaels in december 1987 vervulde blijkbaar een opvallend hogere kennisscore op, die dan nadien weer lijkt te vervagen.

De kennis van de partijvoorzitters is beduidend groter dan deze van de nationaal voorzitter van het Algemeen Christelijk Vakverbond (A.C.V.) dat toch de grootste werknemersorganisatie is, met ruim over het miljoen leden.²⁸ In 1975 is die kennis ook niet bijster hoog (ondanks de gemakkelijker vraagverwoording). De uitspraak dat Houthuys voorzitter van het A.C.V. is wordt door 34% van de GLOPO-onderzoekten beaamd; 10% vindt dit fout, 43% bekent zijn onwetendheid en 13% weigert te antwoorden. En dan situeert GLOPO 75 zich toch volop in de economische crisis van de jaren '70!

Grote segmenten van kiezers blijven met aanzienlijke zwarte vlekken zitten. In de eigen gemeenschap: zowat 30% en voor de andere taalgemeenschap tot 60%. Voor een politiek bestel dat de naam heeft partocratisch te zijn toch verontrustende aantallen.

2. De kennis van de regering

Uit het onderzoek van 1990, zowel als dat van 1967, naar de machtshierarchie in de Belgische politiek, door de besluitvormers zelf beantwoord, komt de regering als een belangrijk machtscentrum te voorschijn.²⁹ De eerste minister scoort het hoogst, gevolgd door de vice-premiers, dan de partijvoorzitters en vervolgens de ministers, waarop de vakverbondsleiders volgen en deze van het Verbond van Belgische Ondernemingen (VBO). Daarna komen de voorzitters van de Gemeenschaps- en Gewestexecutieven. Hoe is het met de kennis van de bekleders van deze topposities gesteld? Tabel V geeft hierop een begin van antwoord.

(27) Vergelijk het voorgeven van namen in de 'barometer'-reeks van *La Libre Belgique*, uitgegeerd door Marketing Unit: 'Pour chacune des personnalités suivantes, voulez-vous nous dire si vous souhaitez lui voir jouer un rôle plus important dans les prochains mois?' Zie o.m. *La Libre Belgique* van 25 maart 1991, 26 juni 1991, 30 september 1991.

(28) 1.212.117 leden in 1987. Zie P. PASTURE, J. MAMPUYS, *In de ban van het getal. Ledenanalyse van het ACV 1900-1990*. Leuven, 1990, blz. 222.

(29) W. DEWACHTER, E. DAS, *Politiek in België: geprofileerde machtsverhoudingen*. Leuven, 1991, blz. 77-87.

TABEL V

Kennis van de naam van de Belgische eerste minister (m.n. W. Martens)
Kennis in Vlaanderen

Onderzoek	Ambtsduur	Percentage juiste antwoorden	Percentage 'weet niet'
A.P. 85	4 jaar	71,2	26,3
UNIOP 87 ³⁰	6 jaar	95	4
A.P. 87	6 jaar	75,9	18,7
L.O. 84	3 jaar	85,6	7,9
L.O. 86	5 jaar	85,6	13,0

Ondanks de lange duur van het eerste ministerschap van W. Martens (van 3 april 1979 tot 31 maart 1981 en vanaf 17 december 1981 weer tot – verder dan de peilingen – 25 november 1991) blijken (op de UNIOP-peiling na) toch een 15% (of meer) van de Vlaamse kiezers hem in die functie niet te kennen. Zelfs de personifiëring van de hoogste machtspositie in het Belgisch politiek bestel helpt niet bij deze kiezers.

Als men de partijpolitieke samenstelling van de regering nagaat dan blijken tenminste 1 op 4 kiezers deze niet te kennen, ook niet na 6 jaar dezelfde CVP/PSC + PVV/PRL coalitie. Zie tabel VI. De INRA enquête van het jaar 1972 levert een nog dramatischer uitkomst op: slechts 45% van de Belgen kenden toen de samenstelling van de CVP/PSC + PSB-BSP regering G. Eyskens V, die in januari van dat jaar was gevormd, maar eigenlijk een voortzetting was van die coalitie na de verkiezingen van 1971, coalitie die als G. Eyskens IV van 17 juni 1968 al aan het bewind was, m.a.w. in dit opzicht reeds een duur van 3,5 jaar had. Zie tabel XIV die dit resultaat verder uitsplitst volgens klassieke sociografische variabelen.

In het GLOPO-onderzoek van 1976 plaatsen 30% van de ondervraagden het FDF in de toenmalige regering ook al heeft deze partij vanaf haar ontstaan in 1965 tot in 1977 (wat na GLOPO 75 valt) nooit deelgenomen aan de regering, ze werd er zelfs niet toe aangezocht; 21% van de ondervraagden bekennen hun onwetendheid en 13% weigert te antwoorden. Anders geformuleerd: slechts 36% bevestigt terecht de voorgelegde uitspraak dat het FDF op het moment van de enquête geen deel uitmaakt van de regering.

Terugkerend naar tabel VI lijkt de kennis van de partijpolitieke samenstelling van de regering vanaf een bepaalde mate van verspreiding (zowat 70%) niet opvallend meer toe te nemen met de levensduur van de regering.

(30) Andere vraagstelling: 'Quel est le nom du premier ministre?' i.p.v. 'Welke politicus staat er volgens u op dit ogenblik aan het hoofd van de nationale regering?' (na soortgelijke vragen over de Vlaamse en Waalse regering).

In het GLOPO 75 onderzoek weet 80% van de ondervraagden te zeggen dat E. Leburton geen eerste-minister is, 3% zien hem wel als premier; 5% weet het niet en 13% weigert te antwoorden.

Volop in de strijd van het voorjaar 1974 (binnen de maand na de val van de regering en in een zich op gang trekkende verkiezingscampagne) weet 83,3% van de ondervraagden zich te herinneren dat het "probleem waarover de regering Leburton struikelde" ging om "Ibramco of een raffinaderij in Luik of het probleem van de Iraanse petroleum". UNIOP-peiling. *De Standaard*, 19 februari 1974.

TABEL VI
 Kennis partijpolitieke samenstelling van de regering
 Kennis in Vlaanderen

Onderzoek	Duur	Juist	Fout	Weet niet
L.O. 83	2 jaar	68	20	12
L.O. 84	3 jaar	75,1	17,8	7,1
A.P. 85	4 jaar	62,5	14,5	23,0
L.O. 86	5 jaar	69,2	18,9	11,9
UNIOP 87	6 jaar	73		
A.P. 87	6 jaar	74,8	10,5	14,7
Kennis in België				
A.P. 85	4 jaar	60,0	16,6	23,4
UNIOP 87	6 jaar	67	17	16
A.P. 87	6 jaar	63,6	15,2	21,2

Ondanks het grondwettelijk gewicht dat inzake de wetgeving aan het parlement is toegekend, is het cijfer over decennia nagenoeg constant : 87% van het wetgevend werk komt uit regeringsinitiatief.³¹ Maar 1 op 4 kiezers weet niet welke partijen de regering samenstellen, regering die dermate het initiatief naar zich heeft toegenomen. De vraag rond de adequaatheid van hun kiesgedrag dringt zich dan ook op.

Kent men dan tenminste de regeringsdeelname of oppositiepositie van de partij waarvoor men stemt? Het verkiezingsonderzoek A.P. 85 laat toe deze vraag te beantwoorden. In nationale cijfers (de regering Martens V is dan bijna 4 jaar aan het werk):

75% van de CVP kiezers weet dat zijn partij in de regering zit ;

73% van de PSC kiezers weet dat zijn partij in de regering zit ;

72% van de PRL kiezers weet dat zijn partij in de regering zit ;

67% van de PVV kiezers weet dat zijn partij in de regering zit.

Als dit een betrouwbare en geldige registratie is dan weet 25 tot 33% van de betrokken partij-kiezers niet dat hun partij deel uitmaakt van de regering. En dit na bijna 4 jaar regeren, en dan nog in een regeerperiode gekenmerkt door het hanteren van grote pakken bijzondere machten.

Is het dan voor de oppositiepartijen beter? De socialistische kiezers plaatsen de eigen partij weinig in de regering (7% bij de SP en 4% bij de PS), maar vele kiezers moeten het antwoord naar de regeringspartijen schuldig blijven: 21% 'weet niet' bij S.P. en 28% bij P.S. kiezers. Bij Volksunie en de Groenen liggen de scores 'beter': 5% Volksunie-kiezers zien hun partij in de regering – wat alleen van 3 juni 1977 tot 11 oktober 1978 tot dan toe ooit het geval is geweest – en 10% geven hun onwetendheid toe. De kiezers voor Agalev en Ecolo plaatsen hun

(31) M. VOS, Statistical review of the political year 1991. *Res Publica*, 1992, nr. 3-4, blz. 416.

partij niet in de regering, maar respectievelijk 11 en 18% moeten hun onwetendheid aangaande de partijen in de coalitie toegeven.³²

Als men van het nationale vlak 'afdaalt' naar het Gemeenschaps- en Gewestniveau schrompelt de toch al niet schitterende politieke basiskennis dramatisch ineen. De kennisgraad van de meest elementaire en gepersonifieerde positiebezetting, namelijk de naam van de Vlaamse, c.q. Waalse ministerpresident, haalt nooit de helft van de ondervraagden. Kennis bij 1 op 3 kiezers is al een hoge score. Zie tabellen VII en VIII.

TABEL VII

Kennis van de naam van de Vlaamse ministerpresident (G. Geens)

Onderzoek	Ambtsduur	Antwoorden juist	Weet niet
Kennis in Vlaanderen			
L.O. 83	2 jaar	47	31
A.P. 85	4 jaar	23,7	58,5
L.O. 86	5 jaar	40,6	41,3
A.P. 87	6 jaar	34,7	47,5
L.O. 90	9 jaar	34,9	52,2
Kennis Nationaal			
A.P. 85		16,2	70,0
UNIOP 87		29,0	64,0
A.P. 87		25,3	51,9

TABEL VIII

Kennis van de naam van de Waalse ministerpresident

Onderzoek	Ambtsduur	Antwoorden juist	Weet niet
Kennis in Vlaanderen			
L.O. 83	J.M. Dehousse 1 jaar	12,0	67,0
L.O. 84	J.M. Dehousse 2 jaar	9,3	68,9
A.P. 85	J.M. Dehousse 3 jaar	3,1	87,4
L.O. 86	M. Wathelet 1 jaar	11,9	78,5
A.P. 87	M. Wathelet 2 jaar	10,1	73,0
Kennis Nationaal			
A.P. 85	Dehousse (3 jaar)	10,6	78,4
UNIOP 87	Wathelet (2 jaar)	12,0	75,0
A.P. 87	Wathelet (2 jaar)	14,1	62,8

(32) Het vermelden van één enkele regeringspartij volstond om uit de 'weet niet'-categorie te geraken.

Toegegeven, het gaat hier niet om een rechtstreekse regeringskeuze. Zelfs de Vlaamse Raad en de Waalse Raad werden in die jaren (en worden vooralsnog) niet rechtstreeks gekozen. Het bevoegdheidspakket en de beschikbare middelen zijn tot 1988 slechts zwak (9% van de overheidsbegroting). Maar deze instellingen vormen wel symbolen van de Vlaamse en de Waalse ontvoogdingsstrijd. Na 6 jaar functioneren, met o.m. Flanders Technology, kent slechts 35% in Vlaanderen G. Geens als minister-president. Zijn Waalse collega M. Wathelet (zij het met de helft minder anciënniteit dan Geens) moet het met 18% in Wallonië stellen. Alles behalve glorieuse scores voor een regionalisatie!

De kennis van de ministeriële bevoegdheden op nationaal vlak ligt beter: gemiddeld 48%.³³ Zie tabel IX. Met de duur van de bezetting en de zwaarte van het departement lijkt de kennis toe te nemen. Daarentegen niet met het statuut van vice-premier: het gemiddelde blijft op 48%. Vice-premiers scoren in het zopas vermelde onderzoek bij de besluitvormers over de machtsverhoudingen aan de top nochtans hoger dan de al hoog scorende ministers.

TABEL IX
Kennis van ministeriële bevoegdheden (nationale ministers)
Kennis in Vlaanderen

	duur positie- bekleding	hele- maal juist	gedeel- telijk juist	som	weet niet
L.O. 86					
J.L. Dehaene: Sociale zaken en institutionele hervormingen	5 jaar	1,4	44,7	46,1	45,4
M. Hansenne: Tewerkstelling en Arbeid	5 jaar		14,4	14,4	80,8
F.X. de Donnée: Landsverdediging en Brussels gewest	1 jaar	2,3	40,0	42,3	55,0
H. De Croo: Verkeerswezen en Buitenlandse Handel	5 jaar	1,4	80,4	81,8	12,1
L.O. 90					
Naam van de minister van begroting: H. Schiltz	2 jaar			27,6	62,9
Kennis nationaal		juist	fout		
UNIOP 87					
Jean Gol, minister van Justitie	6 jaar	71	3		26
L. Tindemans, Buitenlandse Zaken	6 jaar	65	4		31
M. Eyskens, Financiën	2 jaar	53	18		29
F.X. de Donnée, Landsverdediging	2 jaar	49	7		44
J. Michel, Binnenlandse Zaken	1 jaar	33	18		49

(33) Merk op dat de vraagstelling verschillend is. In de L.O. bevragingen: 'Van welk departement is X minister?' De UNIOP bevraging doet het omgekeerd: 'Wie is er minister van (b.v. Justitie)?' zoals overigens L.O. 90.

Voor gewichtige departementen als Sociale Zaken, Tewerkstelling, Begroting, Binnenlandse Zaken, zijn scores als 46%, 14%, 28% en 33% toch eigenlijk schamel. Ook zij roepen geldigheidsvragen naar het keuzegedrag van grote pakken kiezers op.

3. De inschatting van de machtsverhoudingen in de Belgische politiek

In de aanhef van het deel nopens de kennis van de machtscentra is reeds verwezen naar het onderzoek van 1990 bij de besluitvormers in België over de machtsverhoudingen aan de top.³⁴ Een ander onderzoek van 1990 van de Afdeling Politologie tesamen met de Afdeling Sociologische Theorie en Methodes van de K.U. Leuven geeft het beeld van de gepercipieerde machtshierarchie in België bij de burgers anno 1990.³⁵ Zie grafiek II.

De vergelijking van beide onderzoeken wijst een aantal opvallende verschilpunten aan, waarvan het meest opvallende de plaats van de parlementsleden is. De burgers, de kiezers, hebben institutioneel alleen de parlementsverkiezingen om hun democratische stem te laten horen, om mee te beslissen. Zij menen met deze stem hoog in de Belgische machtshierarchie te zitten: zij denken tot aan de vierde plaats te reiken, een vierde plaats die nog geen 10 procentpunten verschilt met de eerste minister, de hoogste in de machtsstructuur. Met zo een beeld van zeggenschap kan men zich in een polyarchie al behoorlijk bedeed achten. Doch de harde politieke werkelijkheid is dat die vierde positie van het parlements lid veel te hoog is. Het parlements lid scoort, volgens de dagdagelijkse ervaring van de topbesluitvormers, op het terrein slechts als 17de van de 20 onderzochte topposities, met een verschil aan machtsinschatting met de eerste minister van 8,2 tot 17,8 als score of een verschil van 50,5 procentpunten. Als dat geen dramatisch verschil met de inschatting van de burgers is! Benevens de parlementsleden maken de burgers nog andere, zij het minder belangrijke, overschattingen: de politieke redacteuren, de leden van de Europese Commissie, de ambtenaren-generaal en de bisschoppen. In het GLOPO-onderzoek van 1975 worden dezelfde overschattingen gemaakt, vooral van het parlements lid.³⁶

Omgekeerd raamt men de leiders van de actiegroeperingen en de voorzitters van de Gewest- en Gemeenschapsexecutieve te laag in. De eersten: een te weinig vatbare realiteit? En de tweeden: een te nieuwe werkelijkheid om al echt tot de burgers door te dringen?

De burgers schatten de koning, voor zover deze positie bij de elite behoorlijk kan ingeschaald worden, eveneens te laag aan machtsmogelijkheden in.³⁷ Wat ze ook in het GLOPO 75 onderzoek deden. Dit is des te meer verwonderlijk daar de modale burger een grote achting voor koning Boudewijn heeft, en zeker het koningschap niet in vraag stelt.³⁸

(34) W. DEWACHTER, E. DAS, *a.w.*, blz. 77-93.

(35) N = 3000. Veldwerk door het Instituut voor advies inzake opiniepeilingen (I.A.O.), in de tweede helft van juni 1990.

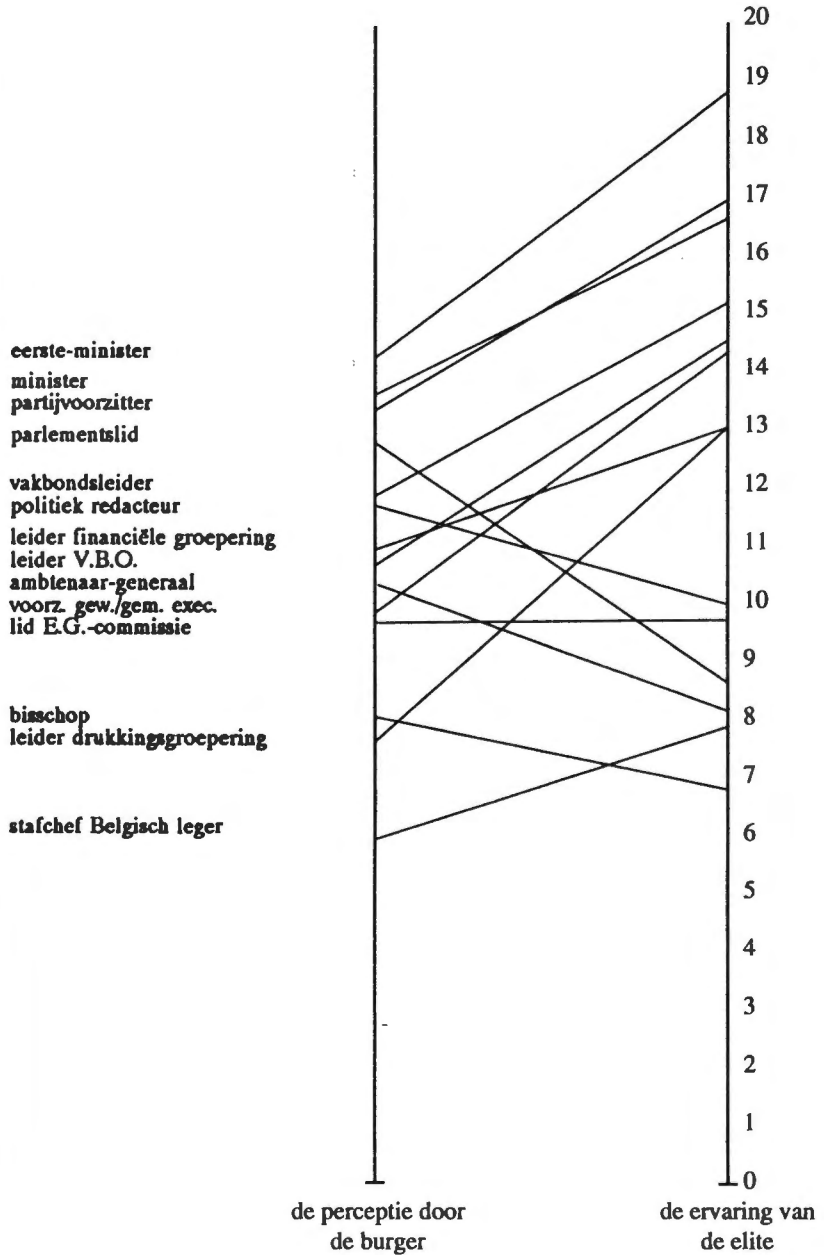
(36) W. DEWACHTER, Beeld van de machtsstructuur in België. *Res Publica* 1975, nr. 4, blz. 555 e.v.

(37) W. DEWACHTER, E. DAS, *a.w.*, blz. 82-87.

(38) B. MADDENS, De monarchie en de publieke opinie in België. *Res Publica*, 1991, nr. 1, blz. 135-176; over de macht van de koning vanaf blz. 164.

GRAFIEK II

Vergelijking tussen de perceptie van de machtshierarchie door de burgers en volgens de ervaring van de elite



Doch er is nog een ander opmerkelijk verschilpunt dat grafiek II goed doet uitkomen. Het machtsbeeld van de burgers is opvallend minder gediversifieerd naar macht dan de ervaring van de top. In het beeld van de burgers liggen de hoogste en laagste van de bevraagde posities beduidend dichter bij mekaar : 41,6 procentpunten verschil. Bij de elite resulteert de ervaring in een verschil van 11,2 punten op een schaal van 1 tot 20, of een verschil van 58,9 procentpunten.

Foute plaatsing van ongeveer de helft van de posities ; te weinig machtsreliëf in die posities ; hoog en laag door mekaar vermengd met duidelijke onderschatting van de hoge posities en even onmiskenbare overschatting van de lage posities, in de eerste plaats het parlementslid : dit zijn opmerkelijke verschilpunten tussen het beeld van de burgers over de machtsverhoudingen aan de top en de feitelijke machtsverdeling in de politieke besluitvorming. Men kan er niet onderuit : de burgers zien het in aanzienlijke mate en op belangrijke punten anders.

4. Inzicht in besluitvormingsprocessen

Eurobarometer nummer 29 van juni 1988 (in België N = 1005, doorgevoerd in oktober 1987) schetst het beeld dat de Belgen hebben over de Europese besluitvorming. ³⁹ Zie tabel X, die tegelijk per deelinstelling of organisatie het nationale publiek met de hoogste en de laagste inschatting geeft.

TABEL X
Inzicht in het Europees besluitvormingsproces
(nationale cijfers)

Deelinstellingen en organen	Belgische score (%)	Hoogste score		Laagste score	
		land	%	land	%
Europees parlement	30	Ierland	39	Ver. Kon.	20
Europese top van regeringsleiders	28	Nederland	42	Denemarken	16
Commissie	25	Denemarken en Italië	26	Ver. Kon.	12
Raad van ministers	23	Ierland	35	Ver. Kon.	15
Europees Hof	21	Ierland	32	Spanje	9
Nationale regeringen	12	Ierland	25	Griekenl.	8
Politieke partijen	11	Nederl.	12	Portugal	4
Beroepsorganisaties	10	Frankr.	12	Duitsland	2
Nationale parlementen	9	Denem.	22	Ierland	7
Weet niet	33	Portugal	53	Nederland	19

Vijf van de twaalf nationale publieken plaatsen de Europese top van staatshoofden en regeringsleiders als meest machtige orgaan in de Europese Gemeenschap,

(39) Vraag : "Diverses institutions et organisations participent à l'élaboration et à la mise en oeuvre des politiques de la Communauté Européenne. A votre avis laquelle des institutions ci-dessous joue un rôle réellement important?". *Euro-baromètre*, n° 29, p. 26.

twee tippen op de Commissie en één op de Raad van ministers. De Belgen, zoals de Ieren en de Italianen plaatsen evenwel het Europarlement bovenaan. Een goede machtsinschatting kan men dat alleszins niet noemen. Het zgn. democratisch deficit van de Europese Gemeenschap dateert nochtans niet van gisteren, maar van 1950 af. De nationale parlementen op nagenoeg dezelfde machtsomvang als de nationale regeringen plaatsen kan men evenmin een goede inschatting van macht heten. Tevens valt het hoog percentage 'weet niet' op : 33%. Dit percentage wordt alleen overtroffen door de Portugezen (53%) en de Spanjaarden (48%), die slechts relatief recent EG-lid zijn. Maar de Grieken (31%), de Britten (28%), de Luxemburgers (27%), de Denen (26%), de Italianen (24%), de Duitsers (23%), de Fransen (21%) en zeker de Nederlanders (19%) scoren (opvallend) beter. Bij die hogere kennisniveaus zitten alle overige oorspronkelijke EGKS- en EEG-staten. De Belgen worden zelfs door recente lidmaatschappen voorbij gestoken.

5. Drukkingsgroeperingen en neo-corporatisme

De kennis van drukkingsgroeperingen en van het neo-corporatisme (zowel de armatuur als de procedures) is nog veel minder adstrueerbaar of exploreerbaar dan deze aangaande de politieke partijen. Zij zijn tot nog toe nauwelijks onderzocht. Wat op zich ook al betekenis heeft. L.O. 88 laat een eerste benadering toe. Zie tabel XI. Ter vergelijking zijn ook de politieke partijen opgenomen.

Alleen de politieke partijen zijn meer 'goed gekend' dan helemaal 'niet gekend'. En duidelijk : een verschil van 9 procentpunten. (De cijfers van het niet kennen bevestigen overigens deze die vroeger aangehaald zijn). De culturele organisaties boeken een overwicht 'niet kennen' op 'goed kennen' van 26,9 op 20,1. En opmerkelijk genoeg de sociaal-economische organisaties zijn het minst gekend, zowel in de positieve benadering als in de negatieve benadering. De twee bevroegde patronale organisaties, evenals het kleine liberale vakverbond trekken zwaar deze cijfers naar beneden. Het meest opmerkelijk is toch de zwakke kennis van de overkoepelende patronale organisatie, het Verbond van Belgische Ondernemingen, toch een pijler van het neo-corporatisme in België dat via zijn overlegbesluitvorming zeer betekenisvol is voor de miljoenen werknemers uit de privésector.⁴⁰ De simpele stelling 'De organisatie die de patroons vertegenwoordigt is het V.B.O.' levert in de GLOPO 75 bevraging al evenmin glorieuse cijfers op : 38% bevestigt de stelling, maar 9% ontkent ze, terwijl 40% zijn onwetendheid toegeeft en 13% weigert te antwoorden.

(40) Zie W. DEWACHTER, *Besluitvorming in politiek België*, a.w., hoofdstuk VI : Overlegbesluitvorming en neo-corporatisme, blz. 127-162.

TABEL XI

Kennisgraad van drukingsgroeperingen.

Percentage kiezers in Vlaanderen dat verklaart organisaties 'goed te kennen' en 'helemaal niet te kennen'* (1989)

Politieke partijen			Sociaal-economische drukingsgroeperingen			Culturele organisaties en drukingsgroeperingen		
Naam	Goed kennen	Niet kennen	Naam	Goed kennen	Niet kennen	Naam	Goed kennen	Niet kennen
CVP	54,6	2,1	ACW	33,1	9,3	BGJG	39,4	7,5
			Boerenbond	25,7	11,3			
			NCMV	10,7	37,9			
SP	34,3	6,3	ABVV	27,2	11,0			
PVV	28,1	7,8	ACLVB	6,9	49,6	LVV	3,9	57,6
			VBO	7,8	41,8			
VU	27,2	10,1	VEV	7,2	51,0	Davidfonds	22,4	22,4
						A.I.	26,0	17,9
Agalev	17,0	18,8				BBLM	9,0	29,3
Vlaams Blok	16,1	24,5						
KPB	4,5	48,4						
Gemiddelde kennisgraad	26,0	16,9		16,9	30,3		20,1	26,9
Verhouding 'goed' en 'niet'	1,54			0,56			0,75	

*De categorieën : tamelijk kennen en een weinig kennen worden hier buiten beschouwing gelaten.

Legende : Verklaring van de afkortingen

ACW : Algemeen Christelijk Werkersverbond

NCMV : Nationaal Christelijk Middenstandsverbond

ABVV : Algemeen Belgisch Vakverbond

ACLVB : Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België

VBO : Verbond van Belgische Ondernemingen

VEV : Vlaams Economisch Verbond

BGJG : Bond der Grote en Jonge Gezinnen

LVV : Liberaal Vlaams Verbond

A.I. : Amnesty International

BBLM : Bond Beter Leefmilieu.

TABEL XII

Kennen van objectieven van drukkingsgroeperingen
(Percentage juiste antwoorden bij Vlaamse kiezers)

Drukkingsgroepering	Bevraging van		
	1983	1984	1985
VEV	30,6	25,4	26,0
Fabrimetal	28,2	25,7	24,0
NCMV	35,9	31,1	37,0
ACOD	38,3	31,6	39,0
RAL	26,8	n.b.	n.b.
Groene Fietsers	52,6	n.b.	n.b.
TAK	52,6	n.b.	n.b.
VAKA	n.b.	34,7	n.b.
Amnesty International	51,7	65,3	n.b.

Legende: Verklaring van nog niet vermelde afkortingen.

n.b.: niet bevraagd

ACOD: Algemene Centrale der Openbare Diensten

RAL: Revolutionaire Arbeiders Liga

TAK: Taalactiecomité

VAKA: Vlaams Aktiecomitee tegen Atoomwapens.

Drie bevragingen (L.O. 83, 84 en 85) bevestigen verder deze vaststelling. Zie tabel XII. Er werd gevraagd de objectieven van vier sociaal-economische drukkingsgroeperingen in grote lijnen aan te geven. De score van correcte antwoorden bedroeg gemiddeld: 27% voor het Vlaams Economisch Verbond; 36% voor de Algemene Centrale der Openbare Diensten; 26% voor Fabrimetal en 35% voor het Nationaal Christelijk Middenstandsverbond.

Vroeger is ook al verwezen naar de lagere kennis inzake het voorzitterschap van het ACV dan van de PVV.

Zonder dat het neo-corporatisme als zodanig onderzocht is, doen deze resultaten eens te meer sterk vermoeden dat de kennisscore in deze niet bijzonder hoog is.

Sommige andere drukkingsgroeperingen lijken trouwens in deze bevragingen beter bekend te zijn dan bepaalde sociaal-economische groeperingen.⁴¹

6. De kennis van beleidsmaatregelen

De institutionele setting van het politiek bestel, de machtsverhoudingen en de besluitvorming zelf, dienen uiteindelijk voor het beleid. Daarin moet dat alles uitmonden. Kennis van de besluitvormingsarmatuur en -processen is functioneel naar het beleid toe. Dat beleid wordt uitgestort over de burgers; liefst is het in functie van hen uitgekend en doorgevoerd. De uiteindelijke legitimiteit van het

(41) Alhoewel het niet bijster moeilijk is de objectieven van de Groene Fietsers te raden.

politiek bestel wordt in grote mate door de adequaatheid van het beleid bepaald.⁴²

Het is derhalve aangewezen naar de kennis van dat beleid te peilen. Per saldo is de evaluatie van het beleid door de burgers belangrijker en meer doorslaggevend. Maar cruciaal in die beoordeling is toch ook de adequaatheid van de kennis terzake. De evaluatie verloopt haaks als de kennis van het beleid niet juist, niet aangepast is.

Is er al weinig onderzoek doorgevoerd over de kennis van de besluitvormingsarmatuur, dan bestaat er nog minder onderzoek over het beleid. Ook deze vaststelling is tekenend.

En waar er al onderzoek is, daar is er nog een huizenhoog methodologisch probleem. Inzake kennis van het beleid is de manier van bevragen bijzonder doorslaggevend naar de resultaten toe.⁴³ Daarom is gezocht naar enquêtes waar minstens 3 vragen van uiteenlopende aard zijn gesteld, met een minimum aan kwaliteit wat de vraagverwoording betreft. (Zie tabel XIII).

De juiste kennis van beleidsmaatregelen is, voor zover kan worden nagegaan, opvallend laag: gemiddeld 30% of minder dan 1 burger op 3 kent de inhoud van beleidsmaatregelen. Of de keerzijde: dit betekent dat 2 op 3 burgers de inhoud niet juist kennen. Gemiddeld 44% geven hun onwetendheid toe. Dat is meer dan 4 burgers op 10. En dan gaat het in alle gevallen – behalve bij de verlaging van de roerende voorheffing en het premiestelsel voor woningen – nog om strijdpunten, dit zijn in de publieke opinie omstreden beleidskwesties. Omdat het over strijdpunten gaat, zijn de peilingen weliswaar vlak vóór of vlak na de beslissing genomen, m.a.w. nog vooraleer de burgers via de uitvoering iets van de maatregelen hebben kunnen ervaren en dus kennis en inzicht opdoen. Niettemin geeft zulk resultaat toch aanzienlijk te denken.

Weliswaar wordt bij het gros van de burgers de inzichtelijke kennis overklast en overschaduwed door de reële ervaring van de beleidsmaatregelen en de probleemsituaties. Werklozen en hun familie zitten niet te wachten op het juiste percentage werklozen of de inhoud van artikel 51 van het K.B. op de werkloosheidsuitkering om te weten wat werkloosheid is en om te beoordelen of de overheid hieraan iets doet of niet. Het zelf beleven van de werkloosheid is stukken sterker en meer indringend dan welke objectieve, genuanceerde informatie of welk verstandelijk inzicht ook.

(42) W. DEWACHTER, *Politologie*, Leuven, 1986 (collegenotities), blz. 128-136. Gepreciseerd in de derde uitgave, 1993, blz. 123-132.

(43) Zie b.v. de suggestieve vraag nopens de kennis van het Spaarplan van 1984: 'Hebt u kennis genomen van het Spaarplan waarmee de regering gedurende de drie volgende jaren het overheidstekort wil drukken?'. Het is verwonderlijk dat nog 16% neen antwoordt. (*De Standaard*, 3 april 1984). Of men geeft het antwoord in de vraag: 'Is vruchtafdrijving (art. 348 tot 353 van het strafwetboek) en iedereen die abortus uitvoert of eraan meewerkt strafbaar?' In Vlaanderen antwoordt 89% ja. Dat het overeenkomstig ten honderd in Wallonië slechts op 63% ligt, doet veronderstellen dat de vertaling van de vraag iets verschillend is gelopen (*Knack*, 14 april 1978).

De *Eurobarometers* hebben helaas nogal eens een hang naar zeer suggestieve vragen of verwoordingen met het antwoord reeds in de vraag. Zie b.v. *Eurobarometer* nr. 32, blz. 17 en nr. 36, blz. A29 en de speciale *Eurobarometer*, november 1989 over racisme en onverdraagzaamheid, b.v. blz. 26.

TABEL XIII

Kenniss van beleidsmaatregelen

Beleidsmaatregelen	Jaar	Onderzoeks- bureau Aantal ondervraagden	Aantal vragen	% juiste antwoor- den	% weet niet antwoor- den
Invoering BTW (1)	1969	INRA N = 2995	8	25,0	36,8
Taaldecreet t.a.v. het bedrijfsleven in Vlaanderen (2)	1973	UNIOP N = 1500	3	26,2	51,7
Staatshervorming (3)	1982	Dimarso N = 1109	7	37,8	n.g.
BTW op woningbouw (4)	1985	ICSOP N = 1321	3	47,8	24,3
Premies voor bouw (4)	1985	ICSOP N = 1321	7	n.g.	57,5
Landsverdediging (5)	1985	Dimarso N = 1911	5	12,0	53,2
Verlaging roerende voorheffing (6)	1990	Dimarso N = 1007	6	27,0	n.g.
Verdrag van Maas- tricht ⁴⁴	1992	L.O. 92 N = 312	3	34,0	41,3
St. Michielsakkoord ⁴⁵	1992	L.O. 92 N = 312	6	32,6	40,7

(1) *Het Laatste Nieuws*, 19 juni 1969.

(2) *Le Soir*, 13, 14, 15 en 16 november 1973.

(3) *CEPESS Documenten*, 1982, nr. 3.

(4) *Pourquoi Pas?*, 30 januari 1985.

(5) L. REYCHLER, *Belgische defensie in de peiling*. Leuven, 1985, 13 blz.

(6) *De Standaard*, 28 februari 1990.

Die existentiële ervaring wordt evenwel bedreigd door een drievoudig vertekeningmechanisme. Vooreerst neigt de eigen ervaring naar vergroting en extrapolatie. Verder is er de selectiviteit van de waarnemingen en tenslotte treedt wellicht een gelijkstelling op van de eventueel partiele ineffectiviteit van de maatre-

(44) Vergelijk de 50% Vlaamse en Brusselse bedrijfsleiders die verklaren het Verdrag van Maastricht "eerder oppervlakkig" te kennen en de 33% die moeten/willen toegeven het maar "meer oppervlakkig" te kennen. Onderzoek midden september 1992 bij 400 Vlaamse en Brusselse bedrijfsleiders. *Financieel Economische Tijd*, 17 september 1992.

(45) Vergelijk de 30% Vlamingen en 44% Walen die in een Sobemappeiling van februari 1993 (N = 1000) verklaren nooit over de St. Michielsakkoorden te hebben horen spreken (*Le Soir*, 17 februari 1993). Zie tevens de 42,6% Vlamingen die in december 1990 moeten bekennen dat ze nog niet "hebben horen spreken over de derde fase van de staatshervorming. (I.A.O. peiling bij 1000 Vlamingen) *Het Volk*, 21 december 1990.

gelen in het persoonlijke leven met een algemeen gewaande inactiviteit of ineffectiviteit van de overheid. Dit 'kennismechanisme', deze 'lering uit de ervaring' draagt in zich opmerkelijk grote kansen van verwringing van die ervaring t.a.v. de overheidsinspanningen. Vervang die ervaring van de werkloosheid met haar vertekningsmechanismen door de selectiviteit van de ervaringen inzake veiligheid op straat, migrantenproblematiek, relatieve welvaart of armoede, ziekte, huisvesting, werksituatie, pensioenen en ga zo maar voort, en men verkrijgt een beter beeld van de voedingsbodem van beleidsbehoeften bij de burgers dan een technocratische inschatting dit vermog te bewerkstelligen of een (objectieve) massacommunicatie in staat is te regeren en erover te informeren.

Deel II. De verklaring van de kennisgraad

Komen we dan tot de verklaring.

Het is niet de bedoeling hierop grondig in te gaan; alleen van enkele bakens uit te zetten. Een aantal sociografische verschillen zijn bekend en constant. Zie tabellen XIV en XV die lopen van 1974 tot 1987.

Tewerkstelling, c.q. sociale stratificatie, levert de hoogste scores voor kaders en vrije beroepen, op behoorlijke afstand gevolgd door bedienden en zelfstandigen, dan geschoolde arbeiders en op nog grotere afstand gevolgd door de ongeschoolde arbeiders.

Men kent beter de eigen partij (deze waarvoor men stemt) dan de andere politieke partijen. Maar deze variabele levert niet de hoogste kennisgraad op. Partijen met meer kaders en vrije beroepen in hun kiezerskorps, en vooral met veel kiezers met hoge scholing, overtroeven de kennis van de eigen partij bij partijkiezerskorpussen met lage scholingsgraad. GLOPO 75 en ISOPO 92 adstrueren dit duidelijk.

TABEL XIV

Bekendheid van de politieke samenstelling van de regering Eyskens V
(INRA 1972) naar sociografische kenmerken ⁴⁶

	% kennen	% kennen niet
Totaal:	44,7	55,3
Geslacht :		
Mannen	53,8	46,2
Vrouwen	36,3	63,7
Leeftijd :		
15-19	28,5	71,5
20-24	43,7	56,3
25-34	48,3	51,7
35-44	48,0	52,0
45-54	49,9	50,1
55-64	46,7	53,3
65 en meer	40,3	59,7
Sociale klasse :		
Lagere klasse	39,6	60,4
Lagere midden klasse	39,9	60,1
Hogere midden klasse	52,1	47,9
Hogere klasse	64,7	35,3
Onderwijsniveau :		
Lager	38,0	62,0
Lager middelbaar	42,9	57,1
Hoger middelbaar	53,9	46,1
Hoger niet univ. (A1)	66,5	33,5
Universiteit	84,0	16,0
Meest gesproken taal in het gezin :		
Nederlands	45,0	55,0
Frans	44,6	55,4
Kiesintentie :		
C.V.P.	44,1	55,9
P.S.C.	50,0	50,0
B.S.P.	51,1	48,9
P.V.V.	54,5	45,5
V.U.	65,6	34,4
F.D.F./R.W.	62,5	37,5
K.P.	39,5	60,5
Blanco	33,3	66,7
Zonder antwoord	56,8	43,2

(46) De INRA-peiling verliep tussen 18 februari en 2 maart 1972. N=3009, uitgevoerd door International Research Associates Europe, in opdracht van en gepubliceerd door *Het Laatste Nieuws*, 14 april 1972 (en 19 april 1972). De uitsplitsingen naar gemeentegrootte en naar provincie zijn weggelaten.

TABEL XV

Politieke kennis naar klassieke sociografische kenmerken
(Volgens de verkiezingsonderzoeken A.P. 1985 en 1987)

	Tot.	Geslacht		Leeftijd			Gewest		Tewerkstelling					
		M	V	-35	35-54	55+	Vl.	Wal.	O A	G A	B	Z	K V	
Eerste minister nationale regering														
W. Martens	(85)	75	79	71	69	76	80	71	80					
W. Martens	(87)	76	80	72	73	80	75	76	73	75	85	82	73	96
Eerste minister Vlaamse regering														
G. Geens	(85)	16	24	9	14	17	18	24	7					
G. Geens	(87)	25	34	17	20	32	25	35	9	15	32	35	29	68
Eerste minister Waalse regering														
J.M. Dehousse	(85)	11	14	7	8	13	11	3	20					
M. Wathelet	(87)	14	19	10	11	21	11	10	18	13	8	24	16	44
Partijvoorzitters														
A. Neyts (PVV)	(87)	24	29	18	25	25	20	36	6	22	29	29	35	46
G. Deprez (PSC)	(87)	28	36	21	21	36	30	15	42	15	18	38	33	69
Regeringspartijen (85)														
CVP		55	61	48	53	51	58	75	29					
PSC		32	36	28	26	34	35	8	60					
PVV		42	50	35	38	41	46	62	17					
PRL		34	38	30	29	38	35	8	66					
Kennis coalitie (85)														
fout		40	31	48	46	38	35	38	43					
regionaal juist		50	57	44	45	52	54	56	43					
volledig juist		10	12	7	9	10	11	7	14					
Regeringspartijen (87)		64	72	56	60	69	62	75	48	53	75	68	68	81
Kennisscore (1985)														
0	20	16	24	26	19	14	21	18						
1	23	17	29	22	22	25	22	25						
2	36	37	35	35	35	38	35	38						
3	18	26	11	13	20	21	20	16						
4	3	4	2	4	4	2	3	4						

Legende : OA : ongeschoolde arbeiders ; GA : geschoolde arbeiders ; B : bedienden ; Z : zelfstandigen ; KV : kaders en vrije beroepen.

De leeftijdscategorieën voor 1985 en 1987 stemmen niet helemaal overeen :

1985 : -35 ; 35 tot en met 54 ; vanaf 55 jaar

1987 : -35 ; 35 tot en met 49 ; vanaf 50 jaar.

In 1985 is de regio Brussel geteld bij Wallonië.

Naar geslacht is er het vertrouwde overwicht van de mannen : zij kennen meer van politiek dan de vrouwen, ook als het om een vrouw op een hoge positie in de politiek gaat. Zie b.v. de kennis van Annemie Neyts als voorzitter van de PVV.

Ook naar leeftijd is het beeld klassiek : de volwassenen van de middenleeftijd kennen ietwat meer van politiek dan de jongeren en de derde leeftijd.

Zoals hierboven reeds uitvoerig aangestipt kent men de partijen van de eigen taalgemeenschap uitgesproken beter dan deze van de andere taalgemeenschap. Dit heeft heel veel vandoen met het vrij autonoom en naar zichzelf gericht draaien van het communicatiewezen in Vlaanderen en Wallonië, zowel langs de kant van de produktie als langs de kant van de 'consumptie'. Het communicatiewezen in België is dubbel en vormt een soliede basis voor aparte maatschappijontwikkeling.⁴⁷

Prominentie van de politieke positie, m.a.w. haar hoogte in de machts hiërarchie, brengt politici opvallend meer in de massacommunicatie. Dit verklaart, veel meer dan de duur van het bekleden van de positie, de kennisgraad. Vergelijk de kennis van W. Martens en G. Geens, als nationale en Vlaamse eerste minister, beiden nochtans uit dezelfde partij, nl. de CVP, beiden met een vrij gelijkend persoonlijkheids- en vormingsprofiel.⁴⁸

Uit het onderzoek van INRA (1972) blijkt als voornaamste bivariaat-geanalyseerde socigrafische variabele het onderwijsniveau te komen: 38% kennis voor personen die alleen het lager onderwijs hebben gelopen tegenover 84% kennis voor hen die hoger onderwijs hebben gevolgd. (Tussen haakjes: het blijft opmerkelijk dat 16% van de universitair afgestudeerden de partijpolitieke samenstelling van de regering, na bijna 4 jaar leiding, niet kennen.)

Deze uitkomst bevestigt het besluit van Agnus Campbell: "Education is perhaps the surest single predictor of political involvement"⁴⁹ en ligt in de lijn van de vaststellingen dienaangaande inzake politieke participatie. L. Milbrath en M. Goel: "A widely documented research finding is that people with higher education tend to participate at a higher level than those with less education (...) Although education is closely associated with social economic status, its effects have been found within all statuses and occupations. In addition, the relationship has been found to exist across cultures and nationalities, not only in the industrialized West but also in the developing nations of the world".⁵⁰

De meest verregaande bivariate analyse inzake politieke kennis in België is deze van Hilde Pattijn, althans op een aantal variabelen. Zij werkt weliswaar t.a.v. leerlingen in het laatste jaar van de humaniora.⁵¹

In overeenstemming met de bevindingen van Dawson en Prewitt 'politically involved individuals tend to be products of politically interested families' wijzen haar gegevens op de zeer belangrijke rol van het gezin, en met name op de mate van politieke participatie van de ouders: hoe hoger de politieke participatie van de ouders, hoe hoger de politisatiegraad van de kinderen en vice versa.⁵² Met andere

(47) W. DEWACHTER, *De dualistische identiteit van de Belgische maatschappij*. Amsterdam, 1992, blz. 22-24.

(48) Zie tevens de mate waarin voorkeurstemmen zich op gekende politici concentreren. W. DEWACHTER, *De autonome keuze van de parlementsleden door de kiezers*. *Res Publica*, 1988, nr. 1, blz. 83-89.

(49) A. CAMPBELL, *The Passive Citizen*. *Acta Sociologica*, 1962, blz. 20.

(50) L. MILBRATH, M. GOEL, *Political Participation. How and Why Do People Get Involved in Politics*. Chicago, 1977, blz. 98.

(51) H. PATTIJN, *Politieke kennis van laatste jaars humaniora leerlingen*. *Res Publica*, 1986, nr. 2, blz. 325-349.

(52) K. DAWSON, K. PREWITT, *Political socialization: an analytic study*. Boston, 1969, blz. 115.

woorden : de socialisatie in gezinnen met hoge politieke interesse zou doorslaggevend zijn.

Opvallend is de beperkte rol van de school inzake politieke vorming. Respondenten die de school aanduiden als belangrijkste informatiebron inzake politiek onderscheiden zich door hun lage kennisscores ! Zelfs het volgen van het vak maatschappelijke vorming heeft, statistisch gezien, geen invloed op de kennisscore, ook niet waar het formeel-politieke items betreft.⁵³ Weliswaar kon het verstandelijk niveau niet constant worden gehouden. Het vak : 'Maatschappelijke vorming' wordt in de eerder zwakke studierichtingen gegeven, niet in de sterke. De verstandelijke capaciteiten kunnen het pluseffect van het specifieke vak overtroefd hebben. Het is ook niet onwaarschijnlijk dat kinderen uit gezinnen met sterke politieke interesse meer in de sterke studierichtingen zitten en zo het effect van het vak Maatschappelijke vorming overtroeven. Dit kon, spijtig genoeg, niet verder worden geëxploreerd.

Tenslotte heeft H. Pattijn het impact van de massamedia onderzocht. Uit de analyse van de kennisstructuur van de ondervraagden blijkt de belangrijke invloed van de massamedia. In het onderzoek worden sterke verbanden vastgesteld tussen hoog verbruik van nieuwsmedia en een hoog niveau van politieke kennis. Bovendien worden de massamedia het frequentst als de belangrijkste informatiebron inzake politiek vermeld én dienen de respondenten die sterk afhankelijk zijn van de massamedia voor hun informatiewinning zich aan als de hoogst gepolitiseerden. Hoog gebruik van politiek nieuws in gezinnen met sterke politieke interesse ligt als correlatie voor de hand ; maar dit verband moet cijfermatig nog nader worden gestaafd.

Tot slot van dit verklaringsgedeelte nog twee resultaten die vrij dramatisch de betekenis van het geslacht in zijn maatschappelijke uitbouw aangeven.

Het eerste onderzoek betreft politieke kennis bij universiteitsstudenten.⁵⁴ Zie tabel XVI.

TABEL XVI

Politieke kennis naar geslacht bij universitaire vorming
(Procentueel aandeel minimale kennis)

	Mannen	Vrouwen
Maatschappij-georiënteerde studies	71,6	60,1
Overige 'humane' wetenschappen	63,1	50,1
Natuur- en bio-medische wetenschappen	53,7	41,4
Gemiddelde score	60,8	48,9

Men mag aannemen dat voor studentinnen en studenten aan de universiteit de kansen op politieke kennis tot dan toe gelijk zijn. Niettemin stelt men een lagere

(53) Vergelijk de Amerikaanse bevindingen wanneer politieke kennis in de jaren '40, '50 en '80 wordt vergeleken : 'That knowledge has been stable during a period of rapid changes in education, communication and the public role of women seems paradoxical' maar 'when level of education is controlled, levels of knowledge appear to have declined for most items'. M. CARPINI, S. KEETER, a.w., blz. 607 en 583.

(54) Gegevens uit het onderzoek : F. DHONDT, *Impact van politieke vorming op de politieke kennis en de politieke participatie van de licentiestudenten. Een veldonderzoek aan de K.U. Leuven*. Leuven, 1987.

TABEL XVII
 Politieke kennis bij immigranten naar geslacht en
 nationaliteit (Italiaanse en Turkse)

Vraag	Mannen		Vrouwen		Vrouwen			
	Ital. + Turk		Ital. + Turk.		Italiaanse		Turkse	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	Abs.	%
Naam eerste minister	104	79,4	31	22,5	31	44,2	0	0
Partij eerste minister	76	58,0	18	13,0	18	25,7	0	0
VU als Vlaamse partij	40	30,5	10	7,2	10	14,3	0	0
SP als arbeiderspartij	43	32,8	14	10,1	14	20,0	0	0
Vlaams Blok als anti-migrantenpartij	105	80,2	41	29,7	36	51,4	5	7,4
Naam gouverneur	4	3,1	0	0	0	0	0	0
Partijen in schepencollege	2	1,5	0	0	0	0	0	0
Partij van burgemeester	25	19,1	5	3,6	5	7,1	0	0
(a) Migranten	13	9,9	7	5,1	7	10,0	0	0
(a) Burgemeester	9	6,9	2	1,4	2	2,9	0	0
(a) Cultuur	22	16,8	5	3,6	5	7,1	0	0
(a) Voorzitter OCMW	0	0	0	0	0	0	0	0
(a) Sport	0	0	0	0	0	0	0	0

(a) naam van politieke personaliteiten uit Heusden-Zolder : burgemeester en schepenen.

score vast in elk van de drie studiegroepen : maatschappij-georiënteerde studies (rechten, economie, sociale wetenschappen), overige studies uit 'humane' wetenschappen en natuur- en bio-medische wetenschappen. Weliswaar overklast de studiegroep het geslacht, en wel in de zopas vermelde volgorde. Maar in elke studiegroep scoren de meisjesstudenten lager. Wat daar de verklaring en de gevolgen van zijn, vormen belangrijke kwesties. Want doorstoten tot het hoogste politiek niveau vergt in de hedendaagse polyarchie, ook de Belgische, universitaire vorming.⁵⁵ Op dat niveau manifesteert zich reeds een verschil ook al zou dit er, gezien de objectieve gelijke kansen tot dan toe, niet mogen zijn.

Het tweede onderzoek is doorgevoerd bij Italiaanse en Turkse immigranten in Limburg.⁵⁶ Zie tabel XVII.

Naargelang men van mannen naar vrouwen en van Italianen naar Turken stapt, daalt de politieke kennis drastisch. De Turkse vrouwen ontbreekt het aan de meest

(55) N. DELRUELLE-VOSSWINKEL, *Les notables en Belgique*. Brussel, 1972, 321 blz. E. DAS, Het Belgisch ministerieel carrièrepatroon. Proeve tot internationale vergelijking. *Res Publica*, 1987, nr. 2, blz. 207-229.

(56) B. RAMAEKERS, *De electorale gevolgen van stemrecht voor migranten te Heusden-Zolder*. Leuven, 1990, blz. 81 en 82.

In totaal werden 131 mannen geïnterviewd waarvan 67 Turken en 64 Italianen. Voor de vrouwen bedroeg dit totaal 138; 68 Turkse en 70 Italiaanse vrouwen werden ondervraagd, telkens met tolk waar nodig, vragenlijsten in het Italiaans en het Turks.

Vergelijk het onderzoek van oktober 1992 bij 354 migranten (Marokkanen, Turken, Italianen en Spanjaarden), uitgevoerd door Marketing Development in opdracht van BRTn-radio naar de kennis van de naam van Paula D'Hondt, koninklijk commissaris voor de migranten : 43% kent de naam (Onderzoeksrapport, blz. 9).

elementaire kennis van de Belgische nationale politiek en van de gemeentepolitiek. Zij kennen niet eens de gemeentestructuren voor hun onthaal. Slechts 5 vrouwen op 68 kennen het Vlaams Blok als de hun vijandige politieke partij. Het typische citéleven zal daaraan niet vreemd zijn, maar evenmin de familiale functioneringspatronen in Turkse gezinnen met o.m. de rolopvatting van de vrouw in de Islam. Het toont wel aan welke lange, moeizame weg naar de integratie hier nog moet worden afgelegd.

Deel III. Enkele bedenkingen

A. Oppenheim heeft lang geleden al geschreven "It is often mistakenly assumed that a person has an opinion on some issue when in fact he has none".⁵⁷ Na deze lange zoektocht naar de politieke kennis van de Belgen, zoektocht waarbij men geregeld stoot op opiniepeilingen waarin heel wat ondervraagden allegro of somnig wellicht con brio opinies weggeven over beleidsmaatregelen of politici die ze nauwelijks of niet kennen, is men geneigd eraan toe te voegen: 'Opiniepeilingen genereren nogal eens opinies waar er geen zijn. Meermaals registreren zij kunstmatig verwekte meningen'.⁵⁸ Opiniepeilingen, in bepaalde mate behept met dergelijke artefacten, gaan dan de politieke besluitvorming in, waar niet altijd de nodige kritische analyse wordt doorgevoerd om het kunstmatige van het reële te scheiden. Ten andere de opiniepeilingen, zoals ze meestal worden afgeleverd, bieden weinig aankoop punten om dit te doen.

Minder provocerend geformuleerd en meer in de lijn van de beroepsdeontologie luidt een eerste suggestie dat methodologen meer verfijnde technieken zouden ontwikkelen om de geïnduceerde, soms zelfs reflex-opinierespons te scheiden van de waarachtige en deze techniek aan het commercieel circuit zouden opdringen opdat veel registratie van lege 'hulzen' zou worden vermeden.

Een tweede bedenking betreft politieke vorming op school.

In het lager onderwijs, derde graad, wordt politieke vorming verstrekt, op een behoorlijk adequate manier met een opmerkelijk resultaat qua politieke kennis.⁵⁹

Het is daarentegen onvoorstelbaar dat in de 'humaniora' 'het opvoedingssysteem tot volwaardig mens', het overkoepelend sturingsmechanisme van de maatschappij dat de politiek toch is, niet wordt uitgelegd. De politiek leidt de maatschappij. A fortiori in een democratisch politiek bestel moet de burgers inzicht worden bijgebracht in de besluitvormingsmechanismen van het politiek bedrijf en

(57) A. OPPENHEIM, Public Opinion, in: J. GOULD, W. KOLB, *A Dictionary of the Social Sciences*. Londen, 1964, blz. 477.

(58) Zoals hoger gesteld roepen heel wat vragen uit de Eurobarometers bedenkingen op. B.v. uit *Eurobarometer 31* van 1980: Heeft u onlangs nog iets gehoord of gelezen over een Europees programma van de kankerbestrijding? Of een vraag uit de Baromètre politique van *La Libre Belgique* (o.m. op 20 maart 1989): 'Pour chacune des personnalités suivantes, voulez-vous me dire si vous souhaitez lui voir excercer une influence politique importante dans les prochains mois?' Volgt een lijst van 42 namen (of de functie bij de naam gegeven wordt is niet duidelijk; zij wordt alleszins in het verslag vermeld).

(59) Zie het onderzoek van G. VLASSELAER, *Politieke kennis bij laatste jaars lagere school*. Leuven, 1989, 154 blz. Weliswaar is de moeilijkheidsgraad in dit onderzoek in vergelijking met de andere onderwijsniveau's verlaagd.

in de beleidsvoering. En nochtans : 'Politieke vorming nastreven in het onderwijs is lange tijd taboe geweest.' 'Een waagstuk !'⁶⁰

Niet een institutionele aanpak is aangewezen, maar een werkelijkheidsgetrouw inzicht hoe de beslissingen tot stand komen, ook en niet in het minst, met de machtsagenten en machtsverhoudingen erin. Het wetenschappelijk inzicht terzake is voorradig.

Het onderwijssysteem in België vindt het opleiden tot of in de democratie blijkbaar niet erg belangrijk. En de Belgische polyarchie is nog zo behept van, verknocht aan en begrensd door haar 19de eeuwse ideologie over de 'parlementaire democratie' dat ze niet eens de betekenis van de moderne socialisatiemechanismen beseft, noch de noodzaak inziet deze te gebruiken tot haar eigen gezondheid, of beter gezegd tot haar eigen wat meer optimaal of beter functioneren.

Niet dat van zulke socialisatie in de democratie wonderen te verwachten vallen. Wel dat de moeilijk te overschrijden drempel van een elementair kennen wordt weggenomen en dat een basis-instrumentarium tot het plaatsen en begrijpen van het politiek gebeuren is aangereikt.

Tot slot nog een bedenking aangaande de machtsongelijkheid.

Vele schemata van de besluitvorming in België tekenen deze netjes uit tot aan de brede basis van de kiezers of de burgers. Wat inzake de politieke participatie al duidelijk was, is door dit op een rijtje zetten van het beschikbare materiaal nu ook voor de politieke kennis vastgesteld.⁶¹

Het doorstoten tot de basis gebeurt slechts sporadisch, eigenlijk eerder uitzonderlijk. Participatie en kennis reiken in die uitzonderlijke momenten dan nog niet hoog.

Nadien valt alles weer in zijn plooi : de beslissingen worden weer aan de top genomen. De betrokkenheid van onderuit, het engagement van de basis vervalft grotendeels.

De politieke kennis van de Belgische polyarchie verloopt congruent met de machtshierarchie : hoe hoger hoe meer kennis ; hoe lager hoe minder kennis. En naarmate men daalt, daalt dramatisch snel de omvang en diepgang van de kennis. Om als ze onderaan komt nog slechts zeer oppervlakkig en beperkt te zijn. Met daar bovenop de verontrustende vaststelling als men al deze tabellen heeft doorlopen, dat wellicht 1 op 5 Belgen inhoudelijk helemaal niet mee is, wellicht inhoudelijk niet mee kan, laat staan met een minimale adequaatheid meedoet, op de existentiële maar vertekende probleem- en beleidservaringen na.

Bij deze grof geborstelde maar verontrustende synthese valt het eindpunt van de analyse. Het werken op het terrein kan beginnen. De nationale regering trouwens heeft zichzelf die taak gegeven : 'Het wantrouwen en het onbegrip van de burger ten aanzien van de overheid moet worden doorbroken. De burger zelf moet mondiger worden in het verdedigen van zijn rechten. Ook de controle van buitenuit op het functioneren van de uitvoerende macht moet worden versterkt.

(60) Aldus J. WYNEN in de inleiding van het dubbel nummer van *Nova et vetera*, 1986, nr. 1-2, oktober, 132 blz.

(61) L. HUYSE, *De niet-aanwezige staatsburger. De politieke apathie sociologisch in kaart gebracht*. Antwerpen 1967, o.m. blz. 42.
A. CLEYMANS, *De niet-aanwezige burger midden de jaren zeventig*. *Res Publica*, 1985, nr. 1, blz. 125-140.

Tenslotte moet de burger meer mogelijkheden krijgen om tussen te komen in het besluitvormingsproces.”⁶²

Summary: Gauging the political knowledge of the Belgian citizen

The available studies and opinion polls are examined for indications of the degree and the content of political knowledge of the Belgian citizens. Political knowledge differs strikingly depending on the components of decision making: political parties, office holders and their competence, power relations, institutional settings, pressure groups, corporatism and policy measures. Proceeding from personification to content and from more important to less important aspects, the knowledge declines noticeably. A marked portion of the population shows a lack of even the most elementary knowledge.

(62) *Beleidsnota: Overheid nieuwe stijl*. Brussel, 1993, blz. 21.
En de Vlaamse Regering is zo mogelijk nog meer expliciet. Zie *Vlaanderen-Europa 2002*. Brussel, 1993 (beknopte uitgave) blz. 39: Vaststellingen en uitgangspunten.

Het Zevende Politologisch Congres en deze publikatie

werden mogelijk gemaakt met de steun van:

Het Vlaamse Ministerie van Onderwijs

Het Bestuur van de Provincie Brabant

Hiervoor betuigt het Politologisch Instituut

zijn bijzondere dank.

Het Politologisch Instituut dankt tevens de referaathouders

en alle medewerkers

van binnen en buiten het Politologisch Instituut,

op het forum of achter de schermen,

die het Congres hebben mogelijk gemaakt.

Hugo VAN HASSEL

Voorzitter Politologisch Instituut

The failure of constitutionalism in Canada

by Stephen BROOKS,

Professor at the University of Windsor (Canada)

I. Introduction

On October 26, 1992, Canadians voted in a national referendum on constitutional reform. It was, in historical terms, a very un-Canadian event. Never before had constitutional proposals been submitted to the national electorate for their approval or rejection. On only one previous occasion had a provincial government called a referendum on the constitution. That took place in May of 1980, when citizens of predominantly French-speaking Quebec were asked by their government to give it a mandate to negotiate political independence, though retaining formal economic links to the rest of Canada – a formula referred to as ‘sovereignty-association’. Quebecers refused. Likewise, a solid majority of Canadians, including majorities in six of the country’s ten provinces, said ‘no’ to the constitutional proposals of 1992.

The fact that the separatist government of Quebec called a referendum in 1980 was not surprising. After all, it was proposing nothing less than the dismantling of Canada, an act that clearly required some form of popular legitimation. The constitutional proposals of 1992 were not as dramatic. Indeed, they were probably less far-reaching than the constitutional reforms passed in 1982, when a Charter of Rights and Freedoms and procedures for amending the constitution were adopted. These earlier reforms were achieved without submitting them to popular vote. In fact a federal government proposal that national referenda be made part of the formal amendment process was categorically rejected by the provincial governments. Why, then, was a referendum held in 1992, and what was the significance of Canadians’ clear rejection of reforms that had been agreed to by the national and all provincial governments?

In order to answer these questions, one must understand the historical background to the intense constitutionalism that has characterized Canadian politics in recent years. By “constitutionalism” I mean the effort to find constitutional solutions to some of the country’s political problems. These efforts have been spectacularly unsuccessful. I argue that this failure has been due to the inherent defects of constitutionalism in a country that has a weakly developed sense of national identity. Constitutionalism has, in fact, exacerbated the problems it was supposed to solve.

Canada’s problems are not unique. Indeed, several features of Canada’s political map call to mind similar ones in Belgium and other countries struggling to manage language and regional conflicts. If one compares Canada to Belgium, for example, a number of parallels are obvious. They include the following:

- both countries have two major linguistic communities whose interests and aspirations have often been in conflict;
- each country has a history of what might be called domestic colonialism, the English-speaking group dominating the French-speaking group throughout most of

Canada's history, and Walloons dominating Flemings until fairly recently in Belgian history;

- both Canada and Belgium have linguistic frontiers separating the major language groups, although in Belgium these frontiers are sociologically much sharper and are constitutionally recognized (the fact that roughly 90 per cent of Canada's francophones live in a single province, Quebec, means that Canada too has linguistic frontiers);
- Canada and Belgium have federal political structures that were adopted chiefly to manage ethnolinguistic conflict by giving significant powers to regional governments;
- recent years have seen both countries engaged in a search for constitutional solutions to their linguistic and regional problems.

Similarities can, however, be deceptive. The historical, sociological, and institutional differences between Canada and Belgium are great. Applying conclusions drawn from one country's experience to another national case is, therefore, treacherous. Nevertheless, it may be that there are lessons to be learned from the failure of constitutionalism in Canada. Before speculating on what these might be, let us first try to understand what has gone wrong in Canada.

II. Historical Pressures on National Unity

Canadian unity has always been somewhat precarious. A major reason for this is, of course, the longstanding conflict between anglophones and francophones, a conflict whose roots reach back to the military conquest of New France by British troops in 1759. Despite the fact that the francophone majority in Quebec has dominated that province's politics since Canada's creation, and that today even the provincial economy is controlled mainly by francophones, there has been a persistent belief among Quebec's francophone elites that the language, culture, and interests of the French-speaking community have been under constant threat in Canada. The elimination by some provincial governments of minority language rights once enjoyed by francophones, and the overwhelmingly anglophone character of the federal state until the end of the 1960s were sound reasons for this belief. But even more important were the assimilationist pressures of market forces in a country, and on a continent, where English was the dominant language and certainly the language of upward economic mobility. Although these pressures were greater outside Quebec, they were felt within that province as well. Key indications of this included the dominance of anglophones in the managerial classes of the Quebec economy until the 1970s and the overwhelming preference among immigrants to Quebec for English as their second language and for educating their children in anglophone schools.

The French-English conflict has been a major factor preventing the development of an overarching sense of Canadianism, a national identity bridging the cultural and linguistic differences of the two main ethnolinguistic groups. This is not to say that French-speaking Quebecers do not feel positively toward Canada. Attitudinal surveys show that most of them do, and that positive attachment to one's province and country often exist together. Nevertheless, history has shown that the aspirations and interests of French and English Canadians are often divergent. This is as true today as at any time in Canada's history. A hard core of support for Quebec separatism has existed in that province since the 1960s and a party committed to independent statehood for Quebec, the Parti Québécois, governed the province between 1976 and 1985. The current governing party, the Liberal

Party of Quebec, also contains elements whose demands on Canadian federalism – demands for a massive devolution of powers from Ottawa to the Quebec government and for constitutional recognition of special status for Quebec – are not terribly different from the agenda of Quebec separatists. If there is a point of agreement among Quebec's francophone political, cultural, and labour elites, it is that the provincial government requires additional powers to protect and promote the French-speaking character of the province. Quebec's francophone economic elite agrees, although their support for this decentralist agenda is less aggressive. Even federal politicians from Quebec agree that current constitutional arrangements need to be changed so as to give Quebec more powers. Former prime minister Pierre Trudeau is one of the few prominent dissenters from the Quebec nationalist orthodoxy, but it is revealing that his ideas are taken far more seriously outside Quebec than in his home province.

A second strain on national unity emerges from Canada's uneasy and often defensive attitude toward the United States. English Canadians, or at least their cultural elites, have long struggled to escape from the huge shadow cast by American culture. Since the advent of electronic broadcasting and film, technologies that increased the penetrability of Canadian society to American culture, Canadian governments have invested heavily in cultural industries whose current survival depends on this state life support system.

Of course many societies are subject to Americanizing influences through the import of that country's cultural products. In the case of Canada, however, the phenomenon has greater significance because of the fact that the development in English Canada of a distinctive national identity has been impeded by American cultural influences. As one of Canada's foremost writers, Mordechai Richler, puts it, "The fundamental Canadian dilemma remains unchanged over the years. Namely, is it possible to operate a decent but small corner grocery of a country on the same continent as one of the most voracious of supermarket nations? Is the corner grocery worth defending? Is there anything on the shelves but wheat, iron ore, oil, and yearning?"¹

Canadians are in the habit of blaming the United States for many things. It is unfair, however, to attribute the weakly developed sense of national identity in English Canada to Americanizing influences alone. An additional factor, this one entirely domestic, has been the very different histories of regional communities within English-speaking Canada. Western Canadians have long complained, for example, that Canada's history and culture is usually interpreted from a central Canadian perspective (i.e., based on the experiences and values of Ontario and Quebec) which ignores the distinctive characteristics of western Canada. Worse than this, they argue, centralist interpretations of the Canadian experience and identity actually impose a false set of values on regions whose historical development and current social-cultural profile are quite different, thus producing insensitivity toward the needs and aspirations of those in the 'peripheral' regions. Moreover, the grievances of these regions, particularly the West, are not limited to complaints about the centralist bias of Canada's cultural elite. The fact that policies of the national government have often discriminated in favour of central Canadian interests – a simple product of electoral arithmetic, given that Quebec and Ontario together account for most of Canada's population and the majority of seats

(1) M. RICHLER, *Canadian Identity*, in: E. FELDMAN and NEVITTE (eds.), *The Future of North America Canada, the United States, and Quebec Nationalism*. Cambridge, Mass.: Harvard Center for International Affairs, 1979, p. 52.

in the elected House of Commons — has given a bitter edge to regional discontent in western Canada. "The West", observes Alberta historian Doug Owsram, "has never felt in control of its own destiny. None of the wealth of recent years has eased this feeling. In fact, the tremendous wealth of the region merely sharpens the contrast with the political powerlessness that exists on the national level".² The Atlantic provinces, less endowed with natural resources and heavily dependent on revenue transfers from Ottawa, are more resigned to their peripheral status.

Plagued by cultural self-doubt and insecurity as a result of living alongside a much larger, more vibrant and self-assured society with which English Canada has much in common, and wracked by internal conflict between regions whose histories and interests are different in important ways, English Canada has never developed the type of collective identity that could serve as a unifying agent in periods of political crisis. Except for the unusual circumstances of wartime, the collective national identity of English Canada has never been much more than a sort of minimal patriotism occasionally fanned into something warmer by an event like the 1973 Canada Cup win over the Soviet Union (hockey) or an Olympic victory. This already fragile plant has been subjected to greater than usual stress in recent years as Canada has drifted into what one social critic calls 'a downward spiral of centrifugal forces'.³

The final pressure on Canadian unity comes from federalism. More precisely, it comes from the highly decentralized version of federalism that has evolved in Canada particularly since the 1960s. The constitution assigns to provincial governments exclusive or partial jurisdiction over several of the most important, and most expensive, legislative responsibilities of modern states. These include education, health care, most social services, culture, and a wide range of economic matters. Moreover, the provinces have extensive taxation and borrowing powers. Although Quebec has been the most aggressive in demanding increased powers and a diminished role for the federal government, other provinces have also resisted some of Ottawa's centralizing initiatives and expanded the reach of their own jurisdictions.

The uniqueness of each province's interests certainly has contributed to decentralizing tendencies in Canadian federalism. But governments, in Canada as elsewhere, have their own political and administrative interests, the pursuit of which may have nothing to do with the interests of those they represent. "Canadian federalism," political scientist Alan Cairns argues, "is about governments, governments that are possessed of massive human and financial resources, that are driven by purposes fashioned by elites, and that accord high priority to their own long-term institutional self-interest".⁴

Today, the provincial and local levels of government outspend and out-tax the national government. The larger and more affluent provinces have large, highly professional bureaucracies that are in no way inferior to the federal bureaucracy. While it is true that none of the predominantly English-speaking provinces has been nearly as aggressive as Quebec in demanding a transfer of legislative powers

(2) D. OWSRAM, *Reluctant Hinterland*, in: PRATT and STEVENSON (eds.), *Western Separatism*. Edmonton, Hurtig, 1981, p. 61.

(3) K. VALASKAKIS, What Canada really needs is a new vision *Globe and Mail*, 12 October 1992.

(4) A. CAIRNS, *Governments and Societies of Canadian Federalism*, in: A. CAIRNS, *Constitution, Government, and Society in Canada*. Toronto, 1988, p. 153-154.

and fiscal resources from Ottawa, western provincial governments in particular have called for a more decentralized federalism. It is also true that Ontario governments, presiding over the most populous and economically powerful province, have done little in recent years to oppose these regionalist tendencies.

In summary, Canadian unity has been subject to three main pressures. These have resulted from the longstanding conflict between the aspirations and interests of French- and English-speaking Canadians, the weak sense of collective identity in English Canada, and the competitive relations between the federal and provincial levels of government. Despite these pressures, the Canadian political system has managed comparatively well for over 125 years, the constitution proving flexible enough to adapt to the enormous changes that have taken place since then. This success can be attributed to a couple of factors that have facilitated compromise in the past. They include the national party system and Canada's deferential political culture. A third factor, official bilingualism, was supposed to have the same pacifying effect but has failed to defuse either Quebec nationalism or anglophone resentment against francophones and Quebec. We turn now to these mechanisms of accommodation.

Historically, Canada's oldest national political parties, the Liberal and Progressive Conservative Parties, have been key agents of national unity. They have been assiduous practitioners of brokerage politics, avoiding firm ideological commitments, formal links to social or economic organizations, and doctrinaire programmes. Indeed most of the time they have borne a striking resemblance to one another, at least in terms of their policies. In one of the most perceptive analyses of Canadian politics ever made, French political sociologist André Siegfried observed almost a century ago that "In the absence of ideas or doctrines to divide the voters, there remains only questions of material interest, collective or individual".⁵

Why have the major parties, the only two parties to have held power nationally, behaved in this way? Siegfried argued that their lack of sharp-edged principles was necessary to subdue the latent conflicts in Canadian society. He wrote:

"The lack of ideas, programmes, convictions, is only apparent. Let a question of race or religion be raised, and you will immediately see most of the sordid preoccupations of patronage or connection disappear below the surface. The elections will become struggles of political principle, sincere and passionate. Now this is exactly what is feared by the prudent and far-sighted men who have been given the responsibility of maintaining the national equilibrium. Aware of the sharpness of certain rivalries, they know that if these are let loose without any counter-balance, the unity of the Dominion may be endangered. That is why they persistently apply themselves to prevent the formation of homogeneous parties, divided according to race, religion, or class, a French party, for instance, or a Catholic party, or a Labour party. The clarity of political life suffers from this, but perhaps the existence of the federation can be preserved only at this price".⁶

The emphasis on accommodating the diverse interests – regional, linguistic, ethnic, class, religious – of the electorate through the prudent employment of public works and individual material incentives is still a characteristic feature of federal and provincial politics. Elections are usually preceded by a barrage of new

(5) A. SIEGFRIED, *The Race Question in Canada*, (ed.) F. UNDERHILL. Toronto, 1966 (originally published in French, 1906, p. 113).

(6) *Ibid.*, p. 114.

government programs and spending initiatives in various parts of the country—ill-disguised attempts by the party in power to purchase electoral support in key ridings. As well, the nonchalant borrowing of elements of one party's program by another party, which Siegfried found so disconcerting, is still going on today.

Successful brokerage politics requires that the governing party include representation from the country's chief regions. This condition became increasingly elusive during the 1970s and early 1980s, when the governing Liberal Party elected only a handful of members of parliament in the four provinces west of Ontario. The major opposition party, the Progressive Conservatives, also had a problem of representation. It won very few seats from the province of Quebec. In these circumstances neither of the two major parties was very successful in brokering the language issue. The Liberal Party was perceived by many English Canadians, particularly in the West, to be too solicitous to the demands of francophones and Quebec. The Conservative Party, despite having supported all of the Liberals' major language policies, tended to be mistrusted by francophones and in Quebec. Nevertheless, when the Conservatives won a landslide victory in the 1984 election they captured most of Quebec's seats, a tribute more to the self-interestedness of Quebec voters who saw that the Liberals would be defeated than to any other factor. But despite having significant representation from all major regions of the country, a feat that no party had accomplished since the 1960s, the Conservative party has not had an easier time managing the language issue and the related question of Quebec's constitutional status than did the Liberal Party before it.

Brokerage politics, as traditionally practiced, has become more difficult in Canada for a couple of reasons. One of these involves elite accommodation and its demise. Elitist deal-making and a political culture that did not encourage popular participation beyond voting have long been characteristic features of Canadian politics. To some extent the success of brokerage politics depended on a deferential political culture in which the compromises reached between elites representing regional and language communities would be accepted with little opposition. Elite accommodation, *à la canadienne*, took place mainly in negotiations between the federal and provincial governments and within the governing party. Between governments, the practice is often referred to in Canada as executive federalism.

Although it is impossible to pinpoint just when elite accommodation started to become more elusive, it is clear that the traditional model of elitist decision-making faces greater obstacles today than in the past. There are several reasons for this. First, the transformation during the 1960s of French Canadian nationalism into a more assertive Quebec nationalism, associated with the powers of the Quebec state, has reduced the space for compromise on the language issue. The Quebec state elite is not interested in national bilingualism, arguing that only in Quebec can the French language and culture survive and grow. This requires, according to moderate Quebec nationalists, a significant transfer of powers from Ottawa to Quebec and some constitutional recognition of the province's special status. The more fervent nationalists, as in the Parti Québécois, insist that outright political sovereignty is necessary. Either way, the contemporary demands of Quebec nationalists reject the view that Quebec ought to be treated like all the other provinces and that Ottawa should play a major role in Quebec in such fields as social, cultural, immigration and even most aspects of economic policy. One sometimes gets the impression that Quebec's provincial parties and politicians see the transfer of money by Ottawa to the province, and federal contracts and public works that benefit Quebec, as the only truly legitimate functions of the national government.

Although successive federal governments have shown themselves willing to concede many of these decentralist demands, actually reaching agreements in 1987

and 1992 on constitutional reforms demanded by Quebec governments, this has been more a policy of grudging appeasement on the federal side, while no serious observer of Quebec politics imagined that what Ottawa was capable of giving was enough to satisfy the demands of even the moderate nationalists. Indeed, during the 1992 referendum campaign in Quebec, the only serious question debated by the province's politicians and media elite was "Did Quebec get enough?" Most of them answered "No", as did a majority of Quebec voters.

A second factor that has reduced the effectiveness of elite accommodation in Canada has been its increasing inability to include important interests, particularly those of the West. Political scientist Walter Young observes that "Attempts to represent a national consensus have been usually based on the assessment of a few with limited access to the attitudes of the whole. The result has been that the national consensus has in fact been the view of the most dominant voices in the old parties. And these are the voices at the centre: historically, the voices of the elite or the establishment".⁷

This is not new. The West has felt excluded from national political influence for decades. Indeed, the region has been fertile ground for minor parties of protest, supported by voters convinced that the major national parties were unwilling and unable to break from their central Canadian preoccupations. This sense of resentment against the biases of Canadian politics has, however, acquired a sharper edge since the 1970s when Ottawa and some of the Western provinces were locked in a bitter dispute over control of energy resources. A new political party, the Reform Party, emerged in the West during the 1980s and has served to galvanize populist feelings of frustration in that region (although not only in the West: the Reform Party has spread into Ontario and the eastern provinces and appears capable of capturing a respectable share of the popular vote, though perhaps no seats, in those provinces). It led the campaign in western Canada against the 1992 constitutional reforms. Large majorities rejected these constitutional proposals, despite the fact that all four provincial governments in western Canada actively supported them.

It is not only the West which has been increasingly unhappy with the traditional elite accommodation model, centred as it was on central Canadian interests and the language issue. Groups representing aboriginal Canadians, women, visible minorities and other special interests have claimed the right to be formal participants in the political decision-making process, and to have their interests recognized in the constitution. Ironically, these group demands have been encouraged to some degree by government policies that encourage Canadians to think of themselves as members of collectivities, rather than as members of a Canadian collectivity. The 1992 constitutional proposals were praised by governments and many special interest groups for recognizing these group identities. Others criticized the accord for not going far enough in guaranteeing certain collective rights. And others criticized the accord's emphasis on collective rights as being inherently divisive and destructive of the basic liberal-democratic idea that all people should have the same rights.

Canadian politics have never been dominated by liberal individualism after the American fashion. Group identities and rights have always been important, particularly those associated with language. Indeed, for most of Canada's history a

(7) W. YOUNG, *The Anatomy of a Party: The National CCF, 1932-61*. University of Toronto Press, 1969, 300 p.

dualist conception of the country as a partnership between two major ethnolinguistic groups has prevailed in political and intellectual circles. This dualist conception continues to be important today, but it has been increasingly rejected by groups opposed to the idea of two founding 'nations', 'peoples', or 'charter groups' as the English and French ethnolinguistic groups are sometimes called. Organizations representing non-charter groups – and it should be kept in mind that about 30 per cent of Canada's population has neither British Isles nor French ancestry – object to the dualist conception on the grounds that it privileges two ethnolinguistic groups over others (in fact it privileges two languages and their speakers over others, but the distinction between language and ethnicity is sometimes ignored by these critics). Associations representing aboriginal Canadians have been especially vocal in arguing that the dualist conception of Canadian society ignores their status as the country's authentic founding peoples. Women's groups have protested that the dualist vision of Canada implies that language rights are more fundamental than gender equality, and that in the event of a conflict women's rights will be sacrificed.

The ascendance of multiculturalism and group identities in Canada during recent years has undermined the effectiveness of the traditional elite accommodation/executive federalism model that was based on representation of French and English Canada and of the provinces. In recent years the agenda of constitutional reform has become more crowded, as aboriginal self-government, women's rights, additional rights for 'visible minorities', demands for social rights (i.e., right to decent accommodation, education, health care, etc.) and even environmental rights now compete for attention and recognition with the issues that traditionally have dominated constitutional debate in Canada.

Brokerage politics and elite accommodation/executive federalism have been key mechanisms for managing the pressures to which Canadian unity has been subject. We have seen that neither of these mechanisms is as effective today as in the past. A third aspect of conflict management has involved official bilingualism, a policy pursued by Ottawa since the late 1960s. This policy is based on a conception of French and English Canada that cuts across provincial borders, and rejects the Quebec nationalism perspective which identifies French Canada with the territory of Quebec. The basic premise of official bilingualism is that language rights should be guaranteed to the individual. Unlike the territorial solution to linguistic conflict, as practiced in Belgium for example, this means that both official languages have equal formal status in national political institutions throughout the country and, moreover, that educational rights are guaranteed to official language minorities in those communities where the minority language group is sufficiently large to warrant paying for their schools out of public funds.

Although official bilingualism was intended to be part of the solution to linguistic conflict in Canada, helping to defuse *indépendantiste* sentiment in Quebec, it has failed to perform this role. Ottawa's efforts to better integrate Quebec, and francophones generally, into Canada have been countered by the policies of successive Quebec governments. These policies have promoted the use of French as the sole official language of the province and the dominant language in Quebec's economy, and have systematically discriminated against the use of English in government, commerce and education. Quebec's francophone elites have by and large not been interested in the federal government's approach to bilingualism, preferring a territorial approach to language rights. This approach is also preferred by the majority of francophone Quebecers. Their preference was evident when the provincial government decided to override a 1988 Supreme Court of Canada ru-

ling which held that the province's French-only commercial sign law violated the Constitution's guarantee of free speech. There was overwhelmingly popular support for the government's decision. What was perceived outside Quebec as a blatant violation of individual freedom and minority language rights was viewed by the province's francophone majority as a necessary protection for the French language against anglicizing tendencies.

Official bilingualism has not prevented the growth of a strong nationalist movement in Quebec nor eliminated the threat of separatism. One might argue, of course, that had it not been for official bilingualism Quebec separatism might be an accomplished fact instead of the nagging menace it has been for two decades. Viewed from this perspective, the policy may not have been a total failure.

But a second objective of official bilingualism has been to help preserve and promote official language minorities throughout the country, particularly francophone communities outside Quebec. This goal is quixotic, to say the least. It attempts to overcome the enormous assimilationist pressures to which francophones are subject, pressures that are somewhat weaker in parts of northern and eastern Ontario and in northern New Brunswick where significant numbers of francophones reside. Public money spent on providing government services, education and broadcasting in French has not been able to change the basic fact that the social and economic milieu outside Quebec are not supportive for francophones. It is very difficult to shop, work, worship, play and do the other daily activities that keep a language alive. Even francophone schools in predominantly English-speaking communities experience the pressures of language erosion.

In all provinces except Quebec, the French language community loses some of its members to the English majority. This may be seen from the difference between the number of people for whom French is their mother tongue compared to the number for whom it is their home language. The difference represents the rate of language transfer to the dominant language group (see Table I). Only in Quebec and, to a lesser degree, New Brunswick is the rate of French language retention high. By contrast, the rate of language retention among native English-speakers is high everywhere in Canada. Whereas the rate of transfer from French to English is 4 per cent for the country as a whole, it is only 0.3 per cent from English to French.

TABLE I

Language Transfer from French to English, by Province (1986)*

	French Mother Tongue	French Home Language	English Home Language	Transfer Rate
Canada	6,090,430	5,611,035	298,910	4%
Newfoundland	2,085	905	980	47%
Prince Edward Island	5,040	2,615	1,945	38%
Nord Sealid	30,835	18,230	9,605	31%
New Brunswick	223,680	197,825	15,965	7%
Quebec	5,251,815	5,079,980	73,375	1%
Ontario	422,770	258,680	116,080	27%
Manitabo	422,770	22,035	17,265	38%
Saskatchewan	21,210	5,825	12,550	59%
Alberta	47,475	15,490	25,685	54%
British Columbia	38,605	8,715	24,530	63%
Yukon	600	180	325	54%
North West Territories	1,265	525	610	45%

* The numbers in the middle columns do not add to the number in the lefthand column because of transfers to groups other than English.

Source: Statistics Canada, Census 1986. *Language Retention and Transfer*, p. 93-153.

III. Constitutionalism and the 1992 Referendum

For over one hundred years Canadians lived with essentially the same constitution, modifying it rarely and only in minor ways. By and large the constitution was found to be flexible enough to cope with changing societal conditions and the evolving responsibilities of the two levels of government. In recent years, however, the constitution appears to have had few friends. A sort of obsessive constitutionalism has come to characterize Canadian politics, fueled by the widespread belief – widespread among elites, at any rate – that constitutional change is a necessary part of the solution to some of the major problems confronting the country. The one point of agreement among the governments, special interest groups, and academics who have been busy trying to rearrange the constitution to suit their own designs is that reform is needed.

The rise of constitutionalism is testimony to the failure of the traditional mechanisms for bridging linguistic and regional differences in Canada. But it also reflects a new spirit in Canadian politics that has been unleashed since the important constitutional reforms of 1982. It is a spirit of contentiousness and rights-consciousness that has been encouraged by the Charter of Rights and Freedoms and by the fact that, since the 1982 reforms, the doctrine of parliamentary supremacy

has been replaced in Canada by that of constitutional supremacy.⁸ Politics has undergone a sort of legalization in Canada, as groups and governments increasingly have turned to the constitution and the courts to achieve their goals.

While the constitution was always a battleground in Canadian politics, particularly concerning the federal division of powers, it has assumed even greater importance in recent years. Societal groups and governments have come to see constitutional reform as an opportunity to entrench their interests and values in the constitution, thus either insulating themselves against change or increasing their political leverage and legitimacy.

For example, the 1992 Charlottetown Accord would have guaranteed Quebec one quarter of the seats in the elected House of Commons, despite the fact that Quebec's share of the national population is declining and that growing provinces like British Columbia would have to be denied future increases in their proportion of representation in order to fulfil this guarantee. This was clearly a proposal intended to entrench a feature of the status quo in the Constitution, placing it beyond the possibility of change. The Accord also included recognition of native Canadians' right to self-government and references to gender equality and multiculturalism as being fundamental characteristics of Canadian society. Critics argued that further entrenching group identities and associated rights in the constitution threatened liberal notions of equality held by most Canadians. There is little doubt that the prominence of these group identities would not have been diminished, and would probably have been promoted, by these reforms.

When Ottawa and the provinces negotiated a deal on constitutional reform in 1987, they did so in the elitist way that has so often characterized Canadian politics. The Meech Lake reforms, as they were known, were presented as a *fait accompli*. No prior public input was sought and the idea that the reforms might be altered before ratification was rejected. This elitism proved too much for many Canadians, and the Meech Lake Accord's failure was in large measure a repudiation of what was widely perceived to be an undemocratic process.

The 1992 Charlottetown Accord appeared to be quite different. It was preceded by two years of consultation and public debate that included government-sponsored task forces, forums and special hearings, as well as hundreds of privately-organized conferences on constitutional reform across the country. But despite this marathon of consultation before the deal on constitutional reform was struck, there was a persuasive sense – in English Canada at least – that the reforms agreed to by Ottawa, the ten provincial governments and Canada's main aboriginal groups, reforms that were supported by the three largest national political parties and by the country's major business associations and labour unions, represented more of the elitist deal-making that had proven the undoing of the Meech Lake Accord. Reform Party leader Preston Manning captured this popular sentiment when he said "If you vote Yes, you are following the politicians; if you vote No, you are leading them".⁹ This view was echoed by political scientist Duncan Came-

(8) A vestige of parliamentary supremacy is retained through art. 33 of the *Constitution Act, 1982*, known as the "notwithstanding clause". It allows either Ottawa or a provincial legislature to pass a law that violates the individual freedoms, legal rights or equality rights set down in the Charter of Rights and Freedoms. This power has been used on only a handful of occasions.

(9) Quoted in: G. FRASER, Canada won't be the same after vote. *Globe and Mail*, 11 October 1992, A6.

ron who observed, "it is a take-back-democratic-control vote when you vote No and a concession to the elite when you vote Yes".¹⁰

The results of the referendum seemed to confirm this interpretation. There was a clear pattern of class voting on the reform proposals. Less affluent working class communities were more likely to reject the Charlottetown Accord than were more affluent professional ones. In Ontario, where the outcome was almost a dead heat, comparatively prosperous communities like Toronto, Ottawa, London and Waterloo voted for the Accord (albeit by relatively small margins in many constituencies). But in communities with a relatively larger working class, many of which have been hit hard in recent years by the decline in manufacturing, the Accord was generally rejected, often by large margins. Communities like Windsor, Kitchener, Oshawa, Niagara Falls, St. Catharines, Sudbury and Sault Ste. Marie fell into this group.

The class division was also apparent within individual cities, such as Hamilton, where poorer working-class constituencies voted No more heavily than the more affluent constituencies adjacent to them. In the West, where the Accord was rejected by every province, the Yes side tended to do best in the most affluent urban constituencies. It was among the less advantaged and less economically secure parts of Canadian society that the Accord was most likely to be seen as a self-serving pastiche of compromises among Canada's political elites.

The catalogue of reasons why the Charlottetown Accord was rejected was vast. As journalist Jeffrey Simpson wrote of British Columbia.

"A No vote here would send 'em a message, or rather a variety of jumbled ones: a pox on politicians, Quebec, Ontario, the East, (Prime Minister) Mulroney, high taxes, unemployment, free trade, male-dominated politics, bilingualism, (Quebec Premier) Bourassa, Quebec's language laws, special status, shirty Indian chiefs, executive federalism, distinct society, Godlessness, social change, constitutional debate and a neo-corporatist agenda, to name just a few targets".¹¹

The 'Yes' side in the referendum was hardly more coherent. Some supported the Accord because they liked its provisions on aboriginal self-government, gender equality, distinct society status for Quebec, a reformed Senate, decentralized powers or some other part of the Charlottetown package. But many others doubtless voted Yes out of 'constitution fatigue', a weariness brought on by years of incessant debate over constitutional change. The Yes forces attempted to exploit this weariness by arguing that the Charlottetown Accord, though not perfect, was the best deal possible and that it would put the constitutional issue to rest until the next century (not so far off, a critic might add).

Nor were they shy about using blatant fear tactics in an attempt to cow citizens into voting Yes. Federal cabinet ministers told Canadians that Canada could suffer the fate of Lebanon or ex-Yugoslavia if the 1992 accord was rejected, comparisons as absurd as they were lurid. Politicians and business leaders who supported the Charlottetown agreement held out the spectre of economic instability and enormous job losses. The campaign of fear probably swayed many voters. But if call-in radio shows and letters to the editor in newspapers were anything to judge by, the scare-mongering tactics used by some on the Yes side generated deep resent-

(10) *Ibid.*, A6.

(11) J. SIMPSON, Leaving aside the fine points, B.C. just wants to flex its muscles. *Globe and Mail*, 16 October 1992.

ment among many Canadians, as did Ottawa's imputation that No supporters thought less of their country than did those on the Yes side. When former Prime Minister Pierre Trudeau broke his silence and condemned the Charlottetown Accord as just the latest instance of Quebec politicians blackmailing the rest of Canada in order to acquire additional powers and money, opposition to the agreement acquired an unstoppable momentum.

In the end, the Charlottetown Accord was rejected by 54.4 per cent of those who voted, including No majorities in six of the ten provinces. Contrary to the federal government's apocalyptic campaign predictions, the sky did not fall the day after. But neither was there any reason to assume that all was well in the land. Quebec's No meant something very different from British Columbia's or Alberta's. Separatists rejoiced in the outcome, but in no way could Quebec's solid No be interpreted as a vote for separatism. It was more plausibly viewed as rejection of a deal that did not go far enough toward satisfying Quebec's demands for more powers and recognition of their distinctive collective identity. Of course many English Canadians said No to the Charlottetown Accord because they thought it went too far in these directions. *Le plus ça change, le plus c'est la même chose!*

IV. Conclusion

Are there lessons to be learned from the recent constitutional débâcle in Canada? Some observers believe so. An article that appeared in the Belgian newspaper *Le Soir* on the day of Canada's referendum referred to 'le syndrome Maastricht au Canada', arguing that 'le rejet du compromis constitutionnel sera aussi celui de la classe politique'.¹² As in Denmark and France, where referenda were held on the controversial Maastricht Treaty, there was undeniable evidence that many Canadians believed their political elites to be out of touch with, and insensitive to, their interests.

But other lessons also emerged from Canada's referendum experience. One had to do with the dangers of submitting controversial constitutional questions to the electorate. In linguistically divided societies like Canada and Belgium, referenda are seldom resorted to in part because of their potential for exposing and exacerbating divisions between the major linguistic communities. For example, a plebiscite on obligatory military service during World War II sharpened the ill-feeling that existed between English (for) and French (against) Canadians, confirming the dangers of this democratic device.

The fact that Canada's 1992 referendum did not widen the gap between French and English Canada was more apparent than real. In terms of appearances, the fact that Quebec and most of the predominantly English-speaking provinces rejected the Charlottetown Accord suggested that there was no linguistic division on the issue. In reality, however, the reasons why English Canadians rejected the Accord tended to be quite different – in many cases diametrically opposite! – to those of their québécois compatriots.

Another lesson involved the limits of constitutionalism as a mechanism for resolving conflicts and accommodating differences. It is hard to escape the conclusion that, at some point, the process of constitutional reform got out of hand in Canada, so that too much was demanded of it by too many groups. A country

(12) C. de GROULART, "Le syndrome Maastricht frappe au Canada". *Le Soir*, le 26 Octobre 1992, p. 1.

whose political and constitutional histories have been characterized by gradualism, in contrast to the revolutionary and violent nation-building of its southern neighbour, found itself on unfamiliar terrain. A sort of pressure-cooker situation was created, largely by the orchestrations of the federal government. Canadians were asked to accept dozens of changes to the Constitution, including several highly controversial ones like distinct society status and guaranteed representation for Quebec, recognition of the right to native self-government and a 'Canada clause' that enumerated the 'fundamental' characteristics of Canadian society. Although this is in the realm of speculation, it seems likely that many citizens felt confused and threatened by what appeared to be a vast and complicated reform agenda. What is more certain is that some of the values English Canadians perceived to be embedded in the Accord struck them as objectionable. No aspect of the agreement stirred more vitriolic in English Canada than the *ad vitam* guarantee of Quebec's share of representation in the House of Commons, a proposal that ran against the idea of majoritarian democracy subscribed to by most English Canadians. While many of the Charlottetown Accord's supporters explained their defeat as having been due to the deep unpopularity of the Prime Minister and widespread mistrust of politicians and the major parties, this explanation unfairly trivializes the extent to which the Accord's rejection was also a rejection of some of the ideas it was believed to contain.

In the wake of the failed Charlottetown Accord, which itself came only two years after the defeat of the Meech Lake Accord, the prospects for reforming Canada's constitution do not appear good. Although many politicians and most citizens would prefer to let the issue rest, it is clear that it will not go away. Many argue that this is because no Quebec government has agreed to the 1982 constitutional reforms which, although they apply in Quebec as everywhere else in Canada, lack legitimacy in Canada's only predominantly francophone province. Thus, they say, the constitution remains unfinished business.

In fact, however, the deeper reason why the constitutional issue will remain on the agenda is because Quebec nationalism is inextricably tied to demands for greater jurisdictional competence for that province. Both of Quebec's major political parties believe that a formal transfer of powers from Ottawa to the province is necessary, differing mainly in whether they think political independence is necessary to achieve nationalist goals. If the separatist Parti Québécois is elected in the next provincial election, Ottawa will have little choice but to again promise constitutional reforms as a way of appeasing more moderate nationalist elements in Quebec. But even if the 'federalist' Quebec Liberal Party remains in power, constitutional reform is bound to resurface. Nationally, neither of the two largest parties is able to ignore these demands because of the strategic importance of Quebec to their election chances. And so constitutionalism seems likely to remain Canada's fate, despite its past failures and notwithstanding that the terms of a reconciliation between the aspirations of French and English Canada are elusive as ever.

Summary: The Failure of Constitutionalism in Canada

An obsession with constitutional reform characterized Canadian politics between 1987 and 1992. This reflected the failure of traditional mechanisms for bridging linguistic and regional differences in Canada, and the spirit of contentiousness and rightsconsciousness that has been encouraged since the passage of the Charter of Rights and Freedoms in 1982.

These efforts to reform the constitution failed. In the 1992 referendum a majority of both French- and English-speaking Canadians, and majorities in 6 of the 10 provinces, rejected proposals supported by the country's political and economic elites. Support for the reform proposals was greatest among the more affluent parts of Canadian society. Despite the fact that both French and English Canada rejected the proposed reforms, their reasons for doing so were quite different. In the wake of this failure, the terms of a reconciliation between the aspirations of French and English Canada are elusive as ever.

**Sixth Congress of the
Flemish Politologisch Instituut
1990**

**THE MONARCHY IN THE PARLIAMENTARY SYSTEM
LA MONARCHIE DANS LE SYSTEME PARLEMENTAIRE
HET KONINGSCHAP IN HET PARLEMENTAIR STELSEL**

The constitutional monarchy in the United Kingdom

V. Bogdanor

De monarchie in Nederland

A. Manning

Denmark, a limited monarchy

T. Kaarsted

Sweden, the Crown of the state

T. Larsson

Le Roi d'Espagne : symbole et arbitre

M. Jimenez de Parga

The monarchy in a parliamentary system

H. Daalder

België - Belgique

Evolution historique de la royauté en Belgique :
modèle ou imitation de l'évolution européenne

J. Stengers

Het optreden van de koning in België, in het bijzonder tijdens
regeringscrisissen

K. Rimanque en M. Wouters

Enkele beschouwingen over de invloed van de koning in de
Belgische economie

R. Vandeputte

De monarchie en de publieke opinie in België

B. Maddens

Res Publica 1991/1

RES PUBLICA

Tijdschrift voor politologie - Revue de science politique

Uitgegeven door het Politologisch Instituut v.z.w.

Publié par le Politologisch Instituut a.s.b.l.

Hoofdredacteur - Wilfried DEWACHTER - Rédacteur en chef

Redactiesecretaris - Mieck VOS - Secrétaire de rédaction

Redactieadres - Adresse de la rédaction

E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

ZETEL VAN HET INSTITUUT - SIEGE DE L'INSTITUT

Politologisch Instituut v.z.w.: E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

Politologisch Instituut a.s.b.l.: E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

Rekening - Compte: 979-2795315-71

Het tijdschrift RES PUBLICA wordt uitgegeven

met de steun van het Vlaamse Ministerie van Onderwijs

Wettelijk depot - Dépôt légal : D/RP 1993/2

ISSN 0486-4700

Gedrukt in België - Imprimé en Belgique

Niets uit dit tijdschrift, behalve de abstracts, mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Het Politologisch Instituut aanvaardt geen verantwoordelijkheid op zich voor de uitgebrachte meningen; deze verbinden alleen de auteurs.

De bijdragen moeten persklaar aangeboden worden, getypt met dubbel interlinie. Zij moeten vergezeld zijn van een Engelstalige samenvatting van maximum 150 woorden. De niet opgenomen manuscripten worden niet teruggezonden.

De Nederlandse teksten dienen in de voorkeurspelling gesteld.

Tous droits de traduction, d'adaptation et de reproduction (sauf les résumés), y compris les microfilms et les photocopies, sont réservés pour tous pays.

Le «Politologisch Instituut» n'assume pas la responsabilité des opinions émises; celles-ci n'engagent que les auteurs.

Les articles qui nous sont envoyés devront être dactylographiés en double interligne et accompagnés d'un court résumé (max. 150 mots) en anglais. Les manuscrits non insérés ne sont pas rendus.

Abonnements- en verkoopvoorwaarden van het tijdschrift

Conditions d'abonnement et de vente de la revue

1. Jaarabonnement - Abonnement annuel	B.F. - F.B.
persoon - personne	950
Instelling - Institution	2.000
Uitsluitend voor België: student (mits vermelding van de universiteit, de studierichting, het studiejaar en het inschrijvingsnummer aan de universiteit) - Uniquement pour la Belgique: étudiant (en mentionnant l'université, l'orientation et l'année des études, le numéro d'immatriculation)	500
2. Verkoop per nummer (nog uitsluitend vanaf 1981) - Vente au numéro (à partir de 1981 seulement)	
persoon - personne	500
Instelling - Institution	600
Verkoop dubbel nummer (nog uitsluitend vanaf 1981) - Vente numéro double (à partir de 1981 seulement)	
persoon - personne	800
Instelling - Institution	1.200
3. Verzameling van 1963 tot 1980 (zo lang de voorraad strekt)	
Collection de 1963 à 1980 (jusqu'à épuisement du stock)	
België - Belgique	25.000
Andere landen - Autres pays	28.000

RES PUBLICA

Belgian Journal of Political Science

Editor: Wilfried DEWACHTER

Assistant editor: Mieck VOS

Address: Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

PUBLISHER

POLITOLOGISCH INSTITUUT v.z.w. : E. Van Evenstraat 2B, B-3000 Leuven

Subscriptions can be paid by bank account : 979-2795315-71.
and 300.82.940 for the Netherlands

The Journal RES PUBLICA is sponsored by the Flemish Ministry of Education

D/RP 1993/2. ISSN 0486-4700

Printed in Belgium

No part of this publication, except the abstracts, may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

The «Politologisch Instituut» bears no responsibility for opinions expressed by authors; the latter are solely responsible for the opinions they forward.

Manuscripts to be considered for publication should conform to the following requirements: two type-written copies (double-spaced) must be submitted, ready for press: they must include a summary in English, not longer than 150 words. Manuscripts that are not accepted are not returned.

Annual subscription and sales conditions

1. Annual subscription	
Individuals	950 BF
Institutions	2.000 BF
2. Single issue (only from 1981 on)	
Individuals	500 BF
Institutions	600 BF
Double issue (only from 1981 on)	
Individuals	800 BF
Institutions	1.200 BF
3. Collection 1963-1980 (as long as the issues in stock last)	
Belgium	25.000 BF
Other countries	28.000 BF

Claims for undelivered copies must be made no later than three months following month of publication. The publisher will supply missing copies when losses have been sustained in transit and where the reserve stock will permit.

The articles of Res Publica are abstracted in the following journals

- ABC POL SCI.
Advanced Bibliography of Contents: Political Science and Government.
- International Political science Abstracts
Documentation Politique Internationale
- International Bibliography of Political Science
Bibliographie internationale de science politique.
- International Bibliography of the Social Sciences
Bibliographie internationale des sciences sociales.
- International Bibliography of Economics
Bibliographie internationale de science économique.
- Social Sciences Citation Index. An International Multidisciplinary Index to the Literature of the Social, Behavioral and Related Sciences.
- Sociological Abstracts.
- Bulletin analytique de documentation politique, économique et sociale contemporaine.
- United Nations. Monthly Bibliography. Selected articles.
Nations Unies. Bibliographie mensuelle. Articles sélectionnés.
- Bulletin de renseignements documentaires. Communautés Européennes.
Documentation bulletin. European Communities.